

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSKE ÅRBØGER

UDGIVET AF
HISTORISK SAMFUND
FOR SØNDERJYLLAND

II. HALVBIND 1963

SØNDERJYSKE ÅRBØGER

UDGIVET AF
HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND
VED
JOHAN HVIDTFELDT, PETER KR. IVERSEN OG
KNUD FANØ

1963

HEJMDALS BOGTRYKKERI - AABENRAA

I N D H O L D :

<i>Peter Kr. Iversen: Lærer Alfred Torps optegnelser fra et ophold i Tønder</i>	side 1-57 89-152
<i>F. S. Grove-Stephensen: Var det indledningen til birketinget på Gram?</i>	» 58-63
<i>Hans Lund: Bjørnstjerne Bjørnson og Sønderjylland</i>	» 64-71
<i>H. V. Gregersen: Et par breve fra A. F. Tscherning til Laurids Skau</i>	» 72-81
<i>Sigvard Skov: Pastor Jessenius Th. Petersen</i>	» 82-87
<i>A. Svensson: Da H. P. Hanssen afløste Redaktør Jens Jessen som Rigsdagsmand</i>	» 153-160
<i>H. F. Petersen: Jacob Fabricius den ældres selvbiografi</i> ..	» 161-233
<i>Olav Christensen: Haderslev-borgerkaptajnen Hans Jacob Burmeister</i>	» 234-236
<i>Anmeldelser:</i>	
<i>Eberhardt Schwalm: Volksbewaffnung 1848-1850 in Schleswig-Holstein (ved Knud Fabricius)</i>	» 237-243
<i>Otto Norn, Jørgen Paulsen og Jørgen Slettebo: Sønderborg Slot. Historie og Bygning (ved Peter Kr. Iversen)</i>	» 243-245
<i>H. V. Gregersen: Den lüneburgske Saltoktroi (ved Johan Jørgensen)</i>	» 245-247
<i>Th. Kaufmann: Minder og tanker (ved Poul Kürstein)</i>	» 248-250
<i>Bognyt (ved Olav Christensen, Karl Clausen, Karl A. Flade, Johan Hvidtfeldt, Peter Kr. Iversen, Viggo Petersen, Frantz Thygesen, Knud Fanø)</i>	» 251-261
<i>Noter og nyt:</i>	
Ved redaktør A. Svenssons død — Landsarkivet — Lederskifte på det slesvig-holstenske landsarkiv — Tyske arkiver indtil 1918 åbnet for danske historikere — Haderslev Amts Museum — Åbenrå Museum Museet på Sønderborg Slot — Tønder Museum — Båndoptagelser af folkesang i Sønderjylland 1960-1963 — Fra den politiske spænding i Nordslesvig før 1914 — To kommentarer til forårshæftet 1963 — Kirkehistorisk Udvalg — Udflugten til Før d. 8. sept. 1963 — Amtskredsens arbejde	» 262-282
<i>Årsberetning og regnskab 1962-63 (ved Peter Kr. Iversen og Olav Christensen)</i>	» 283-291
<i>Tillæg til medlemsfortegnelsen</i>	» 292-294

Lærer Alfreds Torps optegnelser fra et ophold i Tønder

Udgivet ved *Peter Kr. Iversen*.

II.

1926

10. januar. I den grænsepolitiske stilling synes forholdene i det nye år at udvikle sig i retning af ensartethed i opfattelserne. Lebeck har således deltaget i et stort møde i Grænseforeningen i København; han blev modtaget med stor venlighed og hans foredrag om den nationale stilling påhørt med megen interesse og uden modsigelse; fra hans tidligere skarpe modstanderes side blev det erkendt, at man havde set fejl i meget, således tilstod man, at den tyskskrevne danske presse havde været en fejltagelse. Det vil jo være en stor styrke, om vi fra dansk side herefter kan samle os i enige synspunkter for et kraftigt arbejde for dansk kulturudvikling ved grænsen. Også fra tysk side synes signalerne at ændres, således forlyder det, at Århus teaterselskab efter forslag af den danske gruppe i Flensborg byråd skal have tilladelse til at give en teaterforestilling på Flensborg teater, og vel at mærke, ikke for det danske mindretal alene, men for hele befolkningen. Dette er meget glædeligt; når en sådan begyndelse fortsættes, kan der ske en naturlig berigelse gennem begge kulturer her ved grænsen.

14. januar. Fra tysk side meddeltes nu, at der kan forventes en mindretalsskoleordning syd for grænsen i lighed med den danske. Slesvig-Holstenerne er harmfnysende og protesterer; formentlig vil regeringen i Berlin tillægge et godt forhold til Norden større betydning end til de slesvig-holstenske irredentister og gennemføre en skoleordning efter de retningslinier, som danskerne ønsker — altså ikke kulturelt autonomi.

22. januar. Under meget stor tilslutning, også fra den tyske befolkning spillede i aften: »Det gamle Spil om Enhver« med

Adam Povlsen som Enhver. Det var den første forestilling, efter at teateret i Tonhalle er blevet istandsat, i hvilken anledning Adam Povlsen fremsagde en prolog foran tæppet; da han endte, vaklede gamle Skovrøy op mod rampen og overrakte efter et håndtryk Adam Povlsen en buket. Der spilledes, som der vist aldrig har været spillet før her i Tønder. Teateret er en stor kulturværdi her i grænsekampen.

23. januar. I biblioteket fortalte bibliotekaren, frk. Varby, at der i de sidste måneder var kommen usædvanlig mange børn fra den tyske skole for at låne bøger; dette må tydeligt nok sættes i forbindelse med, at jeg som tidligere omtalt i vinter har følt mig foranlediget til at sætte de værste læseheste blandt børnene på ration, således at de kun må få to bøger om ugen. Men så går de altså på biblioteket for at tilfredsstille deres læsetrang — et godt vidnesbyrd om, hvor stærk lysten er til dansk læsning.

24. januar. Ministeriet har nu truffet sin afgørelse i spørgsmålet om den tyske mellemskoles eksamen. Afgørelsen er i enhver henseende frisindet, hæver sig over al smålighed. At den også tilfredsstiller tyskerne, fortalte Svendsen mig om på en spadseretur i eftermiddags. Han havde fredag aften været til stede ved et møde i Tønder skolekommission angående denne sag, og her havde formanden bygmester Julius Hansen (tysk) i meget smukke og stærke udtryk udtalt sin tak til ministerium, skoledirektion og amtsskolekonsulenten for ordningen — en tak, som overlærer Hansen sluttede sig til og af skolekommissionen skriftlig vil blive tilsendt undervisningsminister, fru Bang.

6. februar. Amtsskolekonsulenten og jeg var i dag i Højer til et »forligsmøde«; det drejede sig denne gang i den på »affærer« så rige by om små stridigheder mellem den unge danske andenlærer Vetter på den ene side og den tyske andenlærer Sørensen (man bemærke navnene!) og det tyske skolekommissionsmedlem, fhv. lærer Bossen på den anden. Vetter havde sendt en klage til direktionen over Bossen, fordi han havde irettesat Vetter i børnenes påhør, fordi denne uden på skrivebøgerne havde fordansket børnenes navne ved at skrive Frederik for Friedrich og Henrik for Heinrich o. s. v. Vetter havde nemlig en time i skrivning i den tyske afdeling, hvad han jo ikke som danskuddannet burde have

*Amtsskolekonsulent
Nicolai Svendsen*

og heller ikke vil få i fremtiden. Over lærer Sørensen havde Vetter klaget, fordi han mente, at Sørensen havde foranlediget børnene i den nævnte tyske time til at nægte at synge og bede på dansk, når skrivetimen, som er den sidste på dagen, var forbi, hvorimod børnene demonstrativt — mente Vetter — af sig selv sang tyske sange, hvorefter Vetter havde nægtet at afslutte timen med bøn og sang; lærer Sørensen kom derfor ind og sluttede timen på tysk. Herefter var der opstået et uheldigt personligt forhold mellem de to lærere, som ikke hilste hinanden mere. Om disse og endnu mindre sager udviklede der sig nu i eftermiddags en lang forhandling, under hvilken alle tre gav udtryk for både stædighed og stejthed. Lærer Sørensen bliver i et sådant tilfælde den overlegne, fordi han er smidig i forhandlingen, hvor lærer Vetter er stiv; denne er sikkert den ærligste og redeligste, men hans stilling med hensyn til tysk bøn og sang i en tysk time i en tysk afdeling fandt både Svendsen og jeg forkert, hvad man vist også kom til at forstå. Ved slutningen af den lange trælse forhandling, da parterne syntes forligte, gav lærer Vetter Bossen hånden til

afsked, og derefter gav han også hånd til Sørensen, som imidlertid nægtede at modtage den. Der opstod en pinlig pause, som Svendsen afbrød ved strengt at tale Sørensen til rette; jeg gjorde opmærksom på, at her, hvor vi første gang havde lejlighed til at se de to uenige overfor hinanden, var det vitterligt, at det var Sørensen, der var den uforsonlige; hertil sluttede Bossen sig, og endelig indrømmede Sørensen sin fejl ved at give Vetter hånden.

11. februar. En lille pige . . . kom i middags og bad om en ny biblioteksbog; hun havde imidlertid også byttet bog i går, og da havde jeg foreholdt hende, at hun kun måtte få to bøger om ugen, og at hun også skulle læse tyske bøger, når hun gik i en tysk skole. Jeg ville derfor ikke uden videre lade hende få en ny bog i dag igen, hvorfor hun søgte at redde situationen ved at sige: »Ja, men hr. Torp, jeg har i går læst tyve sider tysk, må jeg så ikke få en ny bog i dag«. Det tyske opfattede hun åbenbart, som noget hun skulle særlig belønnes for.

14. februar. Meddelelsen om den nye mindretalsordning syd for grænsen er naturligvis modtaget med interesse. De tyske lærere er utvivlsomt glade ved, at der i det hele taget kommer en ordning dernede, omend flere af dem havde ønsket kulturel autonomi — utvivlsomt dog kun, fordi den tyske agitation arbejder for det samme i Nordslesvig.

24. februar. Amtsskolekonsulent Svendsen fortalte mig i dag om et møde i Flensborg angående den praktiske udnyttelse af den nye mindretalsskolelov, tilstede var foruden ham H. P. Hanssen, Lebeck, Jepsen Christensen, dr. Lausten Thomsen, samt repræsentanter for danskerne i Flensborg og i landdistrikterne. Stemningen var til at begynde med meget langt nede — de fleste anså det til at begynde med umuligt at udnytte loven i høj grad; de nøgterne hedeboender stod en efter en op og berettede om, hvorledes forholdene lå ude hos dem; alle så de med mistillid på de lokale autoriteters udførelse af de nye bestemmelser, og desværre ville det vist ikke være let at få alle danske folk til at sende deres børn i dansk skole. Humøret steg imidlertid, da Jepsen Christensen, Lebeck o. fl. talte opmuntrende om fremtiden og lovede økonomisk støtte nord fra. Man kom da til det resultat, at det vel ville være muligt at få indrettet fire offentlige skoler og et lignende

antal private. — Som Svendsen sagde, er det egentlig meget bemærkelsesværdigt, at det var de ovennævnte mænd nord fra, der skal ned og hjælpe, når der er noget på færde; så er der ikke tale om Holger Andersen, Kloppenborg-Skrumsager, C. O. Pedersen og andre, der ellers taler højt om de danske syd for grænsen.

H. P. Hanssen talte i eftermiddags ved et offentligt møde på seminariet om »Verdenskrigen set fra Berlin«. Salen var overfyldt som aldrig før, og der herskede den smukkeste stemning over for Hanssen, der gav sig udslag i, at forsamlingen, imod sædvane ved disse møder, hyldede ham med kraftige håndklap. Bagefter takkede forstander Albeck i hjertelige udtryk og ønskede, da det i dag var Hanssens fødselsdag, at han endnu i mange år måtte få lov at virke til Danmarks gavn. Således har »vinden« også herude vendt sig kraftigt overfor Hanssen, over for hvem herude på vesteregnet lige efter genforeningen den allerstærkeste modvilje kom til orde — det var i »genforeningsrusen«, der gav sig så mange mærkelige udslag.

5. marts. I byrådsmødet i aftes skulle besættes tre kommunale stillinger; tyskerne benyttede sig af deres lille flertal til at besætte alle tre pladser efter deres hovede, naturligvis med tyskere — uden at tage hensyn til vore ønsker; der faldt i den anledning flere skarpe ord, særlig mellem bagermester Th. Petersen, lærer Marinus Petersen og sagfører Todsén. Tyskerne står efter min mening sagligt set dårligt, desværre blotter Th. Petersen sig i en sådan debat en del ved sin ubeherskethed og mangel på evne til at skelne mellem småt og stort. Mødet sluttede ikke, som det plejer, ved en venskabelig sammenkomst på »Børsen«.

12. marts. I formiddags overværede jeg eksamen i den tyske mellemskole; som censor i historie fungerede skoleinspektør Løber, København, der viste, at han dårligt forstod situationen, idet han til disse tyske eksaminander gav opgaver som 1848, 1864, Verdenskrigens udbrud, Europa efter Verdenskrigen. Det var noget pinligt at høre på; heldigvis forstod læreren (Elholm) og eleverne nogenlunde at komme om ved de kildne punkter. Svendsen var noget utilfreds, da jeg meddelte ham disse opgaver.

14. marts. I går blev svineslagteriet indviet; om aftenen blev der holdt en sammenkomst på »Hotel Tønder«, hvor foruden byrådet

repræsentanter for aktieselskabet, der driver slagteriet, var til stede. Til tegn på det mindre gode forhold sad vi danske byrådsmedlemmer for os selv langt fra de tyske, mens vi ellers sidder tilfældigt mellem hverandre ved en sådan lejlighed. Det er Thorvald Petersen, der har været ivrig for dette.

28. marts. H. P. Hanssen talte i går aftes i Højer nye forsamlingshus, der på det nærmeste var helt fuldt, skønt der dagen efter var konfirmation.

29. marts. I eftermiddags var jeg til konfirmationsvisit hos den tyske lærerinde fru Grandt, hvis søn, Broder, var blevet konfirmeret, iøvrigt på dansk hos provst Christensen; fordi han er elev på Tønder statsskole, ville moderen have det sådan. Under mit besøg fortalte han om en cykletur, han og en ven i sommerferien vil foretage op gennem Jylland til Skagen; hans mor var lidt betænkelig ved den lange tur, men iøvrigt interesseret. Det er meget betegnende, at en sådan dreng fra et rent tysk hjem nu er således orienteret, at han ønsker at rejse i Danmark i ferien og ikke i Tyskland, hvad han jo lige så godt kunne. Han glædede sig stærkt til, hvad han ville få at se og var allerede godt orienteret. Eksempler lignende dette findes der flere af — jeg tror, det bliver vanskeligt for tyskerne at holde sammen på deres ungdom, som mere finder naturlig tilknytning til Danmark.

12. april. I dag begynder det nye skoleår; der mødte 66 børn til de nye førsteklasse, hvilket er et betydeligt højere tal end de tidligere år. Begynderklassen i dansk bestod af 24 elever, hvoraf 6 havde dansk hjemmesprog; de øvrige kunne alle mere eller mindre godt dansk. Jeg stillede hver enkelt det spørgsmål: »Har du lært at tale dansk?« og fik bl. a. følgende svar: Af »Familie-Journalen«, af »Hjemmet«, Vestslesvigs Tidende«, »Vestkysten«, af »soldaterne« (drengen boede i nærheden af lejren), i kino (drengen mente af teksten mellem billederne, som han havde lært sig at læse), af danske drenge; andre havde lært dansk af danske naboer, ældre søskende eller ved ferieophold nord på.

26. april. Lebeck er død! Denne sørgelige meddelelse fik jeg for et øjeblik siden oppe i byen af førstelærer Christensen og hustru fra Burkal, som havde fået det at vide af Svendsen. For mig kommer dette som en stor overraskelse, thi Svendsen sagde i

*Redaktør
Anders Lebeck
1868 - 1926*

lørdags, at Lebeck havde det efter omstændighederne overordentlig godt. Et hjerteslag gjorde imidlertid ende på hans liv i formiddags. Mange tanker strømmer een imod i anledning af dette dødsfald. Siden jeg i efteråret 1923 foretog en orienteringsrejse sammen med Lebeck, har jeg haft meget med ham at gøre; jeg havde lært at kende hans store interesse for selv de mindste detaljer i forholdene her i grænseegnene. For forholdene her kan man jo godt sige, at han i de sidste år helt ofrede sig; han havde lagt grundlaget for meget vidtgående både sproglige og økonomiske undersøgelser, hvortil han havde indsamlet et meget stort materiale. På det område løb alle tråde sammen i Lebecks hånd. — Hvem skal nu træde i stedet for ham. Det er i det hele taget det spørgsmål, der trænger sig på. Hvem skal erstatte de gamle prøvede førere, når de går bort. H. P. Hanssen er jo ikke ung længere og heller ikke så rask. Hans Jepsen Christensens helbred er netop i denne tid også dårligt, han påtager sig så meget arbejde for at fremme de fælles opgaver hernede, at det må befrygtes, at han slider sig op. — Det er underligt, nu er

Lebeck borte, og vi andre skal arbejde videre på de opgaver, han fulgte med så stor kærlighed — han skal ikke mere være med.

4. maj. Den danske skole i Harreslev er begyndt. Desværre lyder beretningerne derovrefra ikke så godt, idet en stor del børn alligevel, da det kom til stykket, ikke blev indmeldt i skolen, som var krævet for dem. De danske derovre er forsagte — det er ikke let for en lille folkedel tilhørende et lille land at være mindretal i en stor stat som Tyskland.

5. maj. I mandags aftes havde den danske gruppe en forhandling med seminarieforsstander Albeck og overlærer Novrup angående den fremtidige ordning af Tønder danske folkeskolevæsen. Staten skal på seminariet undervise 250 af byens børn; dette tal er nu overskredet, idet der til det nye skoleår er indmeldt ca. 50 elever til 1. kl. Nu er spørgsmålet, hvad der så skal gøres. Seminariet ønsker i byens lokaler (Alexandrineskolen) at drive den danske skole videre i de første fem år. Jeg finder det mere naturligt, at byen selv straks underviser sine børn og opretter en dansk kommuneskole; men de øvrige i gruppen antog uden videre forstander Albecks planer. Pastor Albeck afviste ganske mit ønske om, at læreren, der jo senere skal gå over i kommunens tjeneste, antages efter indstilling fra byens skolekommission. Ligeledes modsatte han sig mit ønske om, at den nye skole ikke må være øvelsesskole for seminariet, således som den øvrige danske folkeskole er det. Jeg agter at hævde mit eget standpunkt i denne vigtige sag og eventuelt føre det frem for ministeren.

16. maj. Vi er en kreds radiolyttere her i byen, som har sendt Radiorådet følgende:

»Til Radiorådet!

København.

I det tysk nationale tidsskrift »Nordschleswig«, der udkommer i Tønder, skriver redaktør Bødewadt i decemberheftet 1925 om »Bro i Æteren«. Han taler om betydningen for Nordslesvigs tyskere af, at den nye »Nordmark-sender« i Kiel får så stor rækkevidde og så godt program som muligt, for at den kan nå over »den af Danmark i 1920 oprettede kinesiske grænsemur og bygge

en fast og sikker bro i æteren for på den vedvarende at drage utallige tyske hjerter over til det gamle hjem, de længes efter«. Radioudsendelserne fra »Norag« i Kiel er efter redaktørens mening uden videre en del af den dansk-tyske kulturkappestrid.

Fra tysk side ser man tydeligt radioudsendelsernes nationale betydning; vi tror efter danske radioudsendelsers program at dømme, at Radiorådet utvivlsomt har øje for den tilsvarende betydning af, hvad der udsendes fra Danmark, men vi vil dog ikke undlade stærkt at gøre opmærksom på denne betydning i det øjeblik, da der, som det synes at fremgå af dagbladet »Hejmdal« for 15. ds., kan ventes en drøftelse om oprettelse af en lokalstation for Sønderjylland. Det er en selvfølge, at radioudsendelsernes lødige og gode program virker som et nationalt dansk kulturmiddel langs landets sydgrænse, og de er i den henseende tit endda ganske ypperlige. Dog skal vi henlede rådets opmærksomhed på betydningen af en noget hyppigere udsendelse af klassisk-dansk musik, især netop også af de sange, som »folket kender og lytter til med lyst«.

Ærbødigt

En kreds af radiolyttere

H. Lausten Thomsen,
amtslæge

A. Andresen,
bankdirektør

E. Sylvest Hansen,
lærer

Thorvald Petersen,
bagermester

Cl. Nielsen,
dyrlæge

A. Torp,
lærer«.

I henvendelsen er det efter min mening det sidste, der skal lægges mærke til; den danske radiofoni skulle udsende noget mere dansk kunst i stedet for den uendelighed af international moderne dansemusik. Herom har jeg skrevet udførligt til professor Aage Friis og bedt ham gøre rette vedkommende opmærksom derpå.

23. maj. Tønder Bibliotek har nu købt den likviderende Nord-slesvigs Banks bygning, hvor biblioteket så skal indrettes til efteråret. Det er et stort fremstød for dansk kulturelt arbejde her i byen, hvor biblioteket allerede hidtil i de alt for små lokaler

har udført en stor opgave. »Neue Tondernsche Zeitung« skriver allerede bekymret om, at denne store bygning på hovedgaden »nu kommer under Dannebrog«.

31. maj. I går vendte jeg hjem fra en tredages cykletur i Sydslesvig; jeg kørte ud over Aventoft, Nykirke og videre gennem den dejlige forårsgrønne marsk til Husum. Herfra kørte jeg næste dag ud for at besøge Thomsen-Winnert. Han var desværre ikke selv hjemme, men jeg blev modtaget af hans kone, med hvem det dog var vanskeligt at få en samtale i gang. På bordet lå »Flensborg Avis«; jeg spurgte, om hun kunne læse avisen, hvortil hun svarede, at det kunne kun hendes mand, som iøvrigt var den eneste i byen, der kendte noget til dansk. Fru Thomsen kendte ikke noget til, om man engang havde talt dansk i Winnert; men hendes moder, der døde som en gammel kone og var født der i byen, havde i hvert fald aldrig talt eller forstået det. — Thomsen-Winnert har jo i de senere år trukket sig ud af offentlig virken for danskheden syd for grænsen; han har haft meget modgang og skuffelser i sit arbejde; men personlig fastholder han sin nationale opfattelse; herpå tyder jo også, at han holder »Flensborg Avis«, og at familien, som hustruen meddelte mig, engang imellem får besøg af Lassen, Strukstrup. — Jeg cyklede videre ned gennem Stapelholm, til Syderstapel ved Ejderen og over Norderstapel til Hollingsted for om muligt der i nærheden at finde rester af Dannevirke; det lykkedes dog ikke; det er forbavsende, så lidt beboerne i disse egne synes at vide herom og iøvrigt om landets fortid; den nu voksne generation synes således at vide overordentlig lidt om den danske tid, som om denne lå langt tilbage i historiens mørke og ikke blot ca. 60 år. I Slesvig boede jeg på »Slesvighus«. Her havde man i den senere tid haft livlige besøg af danske nord fra; endnu flere tilrejsende venter man i sommer, da nu visumtvangen er ophævet. Redaktør Lorenzen (lokaludgaven af »Der Schleswiger«) var i København for at tage filosofikum; hans stedfortræder var en yngre mand fra Flensborg; ved samtale med ham fik jeg det indtryk, at den danske bevægelse i Slesvig by nu var kommen ned på vist stabilt omfang: til danskundervisningen møder to gange om ugen ca. 35 børn; mange af dem møder dog modvilligt og må af forældrene drives til undervisningen, fordi denne foregår

uden for den egentlige skoletid, altså i børnenes fritid. Redaktøren var ganske enig med mig i, at det ikke var heldigt, at dansk skulle påtvinges børnene. Han var forresten af den anskuelse, at det var praktisk set beklageligt, at den prøjsiske mindretalsskoleordning ikke var udstrakt til også at gælde for Sydslesvig, idet han mente, at der kunne indrettes en dansk privatskole i Havetoft eller Strukstrup. — Herom må man dog vist tvivle, når man ser, hvor svært det er at få indrettet danske skoler i egnene omkring Flensborg; her har man jo hidtil syntes at have svært ved at udnytte den givne skoleordning. Jeg aflagde et besøg på Gottorp slot, hvor jeg til ledsager fik en ung soldat af Rigsværnet, der talte udmærket sønderjydsk; han var født i Tønder og fortalte, at der i Rigsværnet var flere nordslesvigere, som indbyrdes talte dansk. — En af de højeststående officerer var fra Augustenborg. På min hjemrejse cyklede jeg ud til Harreslev og besøgte lærer Niels Kjems, lederen af det danske arbejde i dette for en stor del danske sogn. Han var af den anskuelse, at den offentlige skole ikke ville blive af betydning for mindretallet syd for grænsen; sådan som de tyske myndigheder nu een gang for en del fremdeles er, mente han, at kun, når skolerne var private, ville de danske føle sig tilstrækkeligt fritstillet; der var derfor ikke tale om andre offentlige skoler end den i Harreslev, hvorimod der i nærmeste fremtid ville blive indrettet danske privatskoler i Sosti, Tarp og Jaruplund. — Om aftenen deltog jeg i forsamlingshuset i en sammenkomst, der bestod af ca. 250 personer, så mange salen kunne rumme; der syntes at være folk af alle samfundsklasser, og stemningen var udmærket; der blev sunget mange danske sange, som jeg så, adskillige kunne udenad. Mødet lededes af landmand P. Duggen, medlem af Flensborg kredsday. I flere af talerne blev der henvist til det fremstød, tyskerne havde gjort i byen, ved at bygge et stort og flot forsamlingshus; men en af talerne, skrædder Bøwadt fra Flensborg, udtalte på sin kraftige måde, at »det hus behøver vi danske ikke at være bange for; thi vi ved, at hvad de taler derhenne er løgn altsammen; mens vi står på sandhedens grund«. Det var uundgåeligt at bemærke, hvilken begejstring det vakte i forsamlingen, når genforeningstanken med Danmark blot i svageste hentydninger strejfedes af talerne.

11. juni. Tidligere redaktør ved den tyskskrevne danske presse

i Flensborg, Bogense, var i dag hos Svendsen for om muligt at få ansættelse som lærer et sted i amtet (Højer), fordi hans økonomiske forhold ikke er betryggende i Flensborg, da han på grund af sit modsætningsforhold til flere af de ledende (rektor Hansen, redaktør Christiansen) ikke længer er redaktør. Svendsen rådede ham til først at tage ansættelse i nogen tid et sted i kongeriget.

12. juni. Den tyske fører i Estland og forkæmperen for autonomiideen, dr. Amende, aflagde i går og i dag besøg her; han besøgte pastor Schmidt og aflagde ledsaget af Svendsen besøg hos redaktør Bødewadt, på den tyske skole og i begge skolerne i Rudbøl. Doktoren gav stærkt udtryk for sin beundring af den danske kultur; han havde fået den opfattelse, at der jo ingen forskel var på tyskerne og danskerne, hvorfor han ikke ville anerkende de første som et ægte mindretal. Han var stærkt optaget af de stærke indtryk, han havde fået af fordrageligheden mellem danske og tyske, og Schmidt havde også sagt rent ud, at der var ingen grund til at klage over behandlingen; noget andet var, at han ønskede et andet system, autonomi.

18. juni. På Tønder byråds vegne var jeg i går sammen med magistratsmedlem, invalidekonsulent Fr. Andresen (tysk) til regnskabsaflæggelse for Brunoddekog i Verlath syd for grænsen (Aventoft). Til stede var diggreve Sønnichsen, kogsinspektør Mamsen, gårdejerne Sønnichsen (førstnævntes fætter), Volquardsen og Fritz Carstensen fra Rudbøl. Jeg formoder, at det er første gang, en fra kongeriget har været med til denne begivenhed, der omgives med visse gamle traditioner; jeg var derfor meget spændt på forløbet, særlig med hensyn til hvorledes min deltagelse ville blive optaget. Alt, må imidlertid straks siges, forløb på den mest tiltalende måde. Da vi ved tretiden kom til stede, var de ovennævnte herrer forsamlede. Samtalen foregik på tysk; da jeg begyndte at deltage i den, talte jeg dansk, hvilket øjensynligt ikke blev ilde optaget; et par af de tilstedeværende underholdt sig endog indbyrdes herefter mest på dansk. Mit første indtryk af de mødte fra den »anden side« var iøvrigt det, at de hver for sig var personligheder, stærkt præget af den halvfrisiske hjemstavn med dens særlige forhold, kultur og historie. De gjorde, særlig Mamsen, foruden diggreven, et særdeles intelligent

indtryk. Mamsen, der er kogens regnskabsfører, aflagde regnskabet på en egen redelig måde, der samtidig, ligesom iøvrigt dagens senere begivenheder, gav et stærkt udtryk for denne mands kærlighed til hjemstavnen og specielt for hans interesse for Brunoddekok og dens anliggender. Vi underskrev regnskabet, jeg med tanken om, at det måske var første gang, at en »kongerigsk« satte sit navn i denne protokol. — Da jeg havde det indtryk, at diggreven ikke var vant til at tale dansk eller i hvert fald ikke så gerne talte det, deltog jeg nu i samtalen på tysk, hvilket tilsyneladende gjorde et godt indtryk. Ved spisningen var vi »rystet godt sammen«, og stemningen var god. Bagefter fremtog Mamsen en sølvpokal, som kogsinteressenterne sidste år havde »stiftet« i anledning af hans 25 års jubilæum som kogsinspektør. Han holdt en smuk tale i den anledning og udtrykte sin glæde over, at kogen i overensstemmelse med gammel skik og brug nu havde fået sin pokal; han ville nu indvie den og lade den bruge efter gamle regler. Han fyldte den derefter med vin, holdt en tale for »seiner lieben Freund«, Volquardsen og tømte pokalen i et drag til hans ære, idet vi alle skålede. Pokalen fyldtes nu atter af Mamsen og gaves til Volquardsen; efter bestemmelserne måtte han nu have pokalen i tre minutter, inden han gik til en anden med den. Således blev der holdt mange taler og drukket meget vin. Diggreven talte for Andresen og mig og udtalte sin glæde over den gode forbindelse med Tønder, og at der gik venskabstråde over grænsen. Da jeg skulle tale, indledte jeg med at sige: »Da jeg ikke er slesviger, må det måske være mig tilladt at tale på dansk«. »Sehr gerne, sehr gerne«, lød det da fra Sønnichsen; og hvad jeg udtalte, blev meget velvilligt optaget. Jeg udtrykte min glæde over at have lært de tilstedeværende udmærkede mænd at kende, at se, hvorledes gammel skik og brug her var genoptaget og sluttede med ønsket om, at traditionen således stadig måtte leve. Senere fik jeg anledning til at tale om forbindelsen over grænsen mellem naboerne uden hensyn til spørgsmålet dansk og tysk og blev flere gange afbrudt med »sehr net«, »sehr net« og hjerteligt hilst bagefter. Hen på aftenen stod vi i den lyse sommeraften ude på vejen; Mamsen udtrykte da sin glæde over, at vi således — tyske og danske — kunne komme sammen og lære hinanden at kende; »wir sind doch einander hingewisen«, udtalte han. —

*Redaktør
P. Skovrøy
1851 - 1935*

24. juni. I går aftes holdtes en smuk fest i Tønder i anledning af Sankt Hans-aften og Skovrøys 75-årige fødselsdag. I anlægget sang den danske sangforening, og et orkester spillede danske melodier; ude i åen, ud mod seminariet blev afbrændt to tjæretønder på hver sin side af en »heks«, der bagefter blev brændt. Der var helt fuldt i anlægget af mennesker, hele Tønder var på benene, og det var så meget mere udmærket, som det var en rigtig dansk midsommerfest, der her holdtes. Kl. 10 samledes i en af alleerne et fakkeltog, som skulle bringes Skovrøy; det så smukt ud, da de lange rækker af lysende fakler snoede sig gennem det halvmørke anlæg, mens den store menneskemasse sluttede sig til, så det blev til et vældigt tog op gennem Tønders gader; og her var alle slags folk, tyske og danske, høje og lave; også blandt fakkelbærerne sås flere tyskere. Toget svingede ned gennem Richtsensgade til Skovrøys bolig over for den tyske folkeskole; her stod amtslæge dr. Lausten-Thomsen op og holdt en festtale for Skovrøy. Talen var udpræget dansk, hvilket der i og for sig ikke var noget at sige til, da det naturligvis først og fremmest

var det danske borgerskab, der ønskede at hylde den gamle digter; men da så overordentlig mange tyskere også deltog i hyldesten, ville det have været lykkeligt, om talen i højere grad kunne have givet udtryk for den fælles stemning og mere smidigt have samlet begge parterne. Efter talen spillede »Der er et yndigt land«. Et »Leve Danmark« blev meget godt besvaret af forsamlingen. Det er vist første gang siden genforeningen, et sådant leve er udråbt på offentlig gade; der var ingen mislyd at høre. — Faklerne blev kastet i bål foran Tønder Nord; rundt om stod mange folk, og orkesteret spillede; til sidst holdt seminarielærer Schröder en afslutningstale, som ikke var særlig klog, og i hvert fald så uforsigtig, at den helst måtte være udeladt; noget upåkrævet udbragtes der til sidst atter et Danmark leve. Heldigvis holdtes der nu ikke flere taler. Med ovenstående vil jeg ikke sige, at der blev sagt noget udfordrende mod de tyske deltagere, men en del uklogt blev der sagt, og her var dog en god lejlighed til at sige noget, der kunne forene begge nationaliteter; det var der så meget mere anledning til, som tyskerne havde været meget korrekte og venlige i deres optræden denne aften. Det er meget sørgeligt, om vi fra dansk side — således som det til tider synes — skulle mangle evne til at anslå de rette strenge ved en begivenhed, som den her omtalte; i hvert fald tror jeg, at man mangler den i seminariets kreds, der i mange henseender synes at stå fremmed over for de virkelige forhold her i byen.

25. juni. I går var vor skole på udflugt til Dybbøl; i skanserne gav lærer M. M. Petersen børnene en fremstilling af stormen og overgangen over til Als; hans fremstilling var i det hele og store korrekt; han glemte ikke at sige »Die Dänen waren auch tapfere Kämpfer«. Det var iøvrigt iøjnefaldende, hvor uinteresserede børnene syntes at være i hele fremstillingen; de var åbenbart ikke stærkt optaget af emnet. På hjemturen sad jeg nogen tid i kupé sammen med nogle piger i 12-13 års alderen; det blev straks fastslået, at der skulle leges på dansk, og jeg måtte forbavses over, hvilket rigt dansk ordforråd disse børn viste sig i besiddelse af, så at legen gik lige så utvungen, som havde det været danske børn. Det er tydeligt at mærke, at der er sat stærke, danske, sproglige kræfter i gang i Tønder, siden byen er blevet dansk; for det

sidste, disse børn kunne, var langt fra altsammen noget, der var lært i skolen.

4. august. I dag var der tysk dyrskue her i byen; der var foruden tyske landmænd fra Nordslesvig kommet mange tyskere fra syd for grænsen; bl. a. var derfra kommen mange rytterforeninger, som gav opvisning på markedspladsen. Alt foregik roligt og uden nogen demonstrationer og udfordringer. Det var bemærkelsesværdigt, hvor meget — man kan vist sige — hvor overvejende det danske sprog lød på markedspladsen; endog ved bedømmelsen af dyrene betjente dommerne sig af nordslesvigsk.

5. august. »Vestslesvigs Tidende« har bragt en fyldig og objektiv omtale af det tyske dyrskue, ganske som det havde været et dansk skue; jeg udtalte over for Thorvald Petersen min glæde herover, hvortil han svarede, at han havde rådet redaktør Povl Hansen til at tage det på den måde. Det sidste er et udtryk for den svingning, der efterhånden er foregået med Thorvald Petersen over mod den liberale fremgangsmåde; i 1920 udtalte han ret tydeligt sine betænkeligheder i så henseende; jeg hørte ham således ved et skolemøde på seminariet udtale sig mod skoleordningen, tydeligt nok under indtryk af de tilstande, der da herskede syd for grænsen.

7. august. I et byrådsmøde i går aftes angreb Thorvald Petersen i skarpe vendinger politimester Seidenfaden for en politiplakat angående bilparkeringsspørgsmålet her i byen; det gjorde et ejendommeligt indtryk at høre, at det var tyskerne, der forsvarede politimesteren; det gjorde nemlig borgmesteren og lærer M. M. Petersen, der udtalte, at fejlene, der eventuelt var begået, lå ved byen selv.

8. august. Desværre ser jeg nu, at herværende danske blade, bl. a. »Vestslesvigs Tidende«, skriver om, at man ved det tyske dyrskue overalt hørte »vort gode sønderjyske sprog, også ved bedømmelsen af dyrene«. Det er mærkeligt, at vedkommende ikke snart kan få så megen forståelse af forholdene her i byen, at de kan undlade at tale offentlig om den slags, som man skal glæde sig over i stilhed.

16. august. I går begravedes lærer ved den tyske skole i Frederikskog Lorenz Borst, søn af lærer Borst i Skast. Han var en

slesviger, der — som så mange andre, der nu befinder sig vel under dansk styre —, vel knap nok vidste, om han var tysk eller dansk; det er derfor betegnende, at han, inden han døde, havde forlangt, at der skulle synges både på tysk og dansk ved begravelsen, der iøvrigt foregik på tysk af hensyn til hans kones familie (smedemester Steffen, Tønder). Han blev kun 28 år og døde af en kræftsygdom, han havde pådraget sig spirerne til i en krigsfangelejr; han var taget til fange ved Saloniki og havde bl. a. ligget i en lejr ved Marseille.

24. august. I går aftes havde Thorvald Petersen indbudt til en fortrolig drøftelse angående Tønderhus' fremtid; til stede var bl. a. amtsskolekonsulent Svendsen, skomagermester Wegener, rektor West, seminarielærer Eskildsen, forstander Albeck og fru Laura Dinsen. Thorvald Petersen meddelte i en indledning, at Tønderhus' økonomiske forhold — sådan som det er almindelig bekendt — er meget sørgelige, idet den kapital — ca. 270 tusinde kroner — der er anbragt i det, aldeles ikke kan forrentes af virksomheden, der særlig i det sidste år har været af ringe omfang. Det værste er, at for de 100 tusinde kroner hefter fire mænd alene, nemlig bankdirektør Andresen (Tønder Landmandsbank), smedemester Didrichsen, mejeriejer Petersen og laboratorieejer Busch. Disse penge forlanger Tønder Landmandsbank nu indbetalt, hvorved de fire vil miste alt, hvad de ejer. Thorvald Petersen ønskede, at det skulle undersøges, på hvilken måde og i hvilket omfang de nævnte mænd kan hjælpes, og hvorvidt »Tønderhus« kan drives videre; hvis der ikke træffes en ordning med hensyn til prioritetsgælden, kan det forventes, at huset kommer til tvangsauktion. Der var blandt de tilstedeværende stemning for at hjælpe de fire, om end viljen ikke var så ubetinget, som man kunne have ventet i et sådant tilfælde. Dette skyldes den mangel på forståelse, som de fire har vist både under opførelsen og den senere drift af Tønderhus; begge dele har været uheldig. Det blev vedtaget at undersøge sagen nærmere. I økonomisk henseende kan det ikke siges, at stillingen er god for danskerne i øjeblikket, »Tønder Landmandsbank« står efter rekonstruktionen fortsat på svage fødder, der mangler tillid til ledelsen. . . . Også andre danske forretningsfolk er dårligt stillet; det samme kan naturligvis i disse meget dårlige økonomiske tider siges om tyske

*Borgmester
Johannes Thomsen
1881 - 1941*

forretningsfolk og håndværkere, men vi tåler på dansk side svag-
heden mindre godt, da vor stilling inden for erhvervslivet, i
hvert fald inden for håndværkerstanden, i forvejen er mindre
stærk. I det hele kan der siges at være indtrådt en stagnation i
Tønder efter det stærke opsving efter genforeningen; den 1.
august i år var der 5660 personer mod 5764 den 1. februar sidste
år.

28. august. Efter at det offentlige byrådsmøde i går aftes var til
ende, havde vi en forhandling med Hjælpekassens bestyrelse an-
gående et understøttelsesspørgsmål. Borgmester Thomsen bød
på tysk de mødte velkommen. Formanden H. Chr. Hansen, tid-
ligere amtsforstander i Bredebro og i de første år formand for
»Deutsche Wählerverein« her i byen, tog nu ordet, idet han
begyndte med at bemærke: »Jeg vil gerne tillade mig at tale dansk,
for vi bruger altid vort gode dagligsprog i vore (c: Hjælpekassens)
forhandlinger«. »Ja, naturligvis! tal De kun roligt dansk«, sagde
borgmesteren. »Jeg taler tysk, fordi det falder mig lettest«. Senere
i forhandlingen på et direkte svar til en udtalelse fra borgmesteren
slog Hansen ind på tysk, men blev straks afbrudt af borgmesteren

med: »Men tal dog bare dansk, hr. Hansen!« Hvorefter Hansen talte videre på dansk, hvilket også ganske tydeligt faldt ham betydeligt lettere. Denne lille scene er et godt udtryk for de herskende sprogforhold og for den megen unatur i størstedelen af tyskheden i Nordslesvig.

3. september. Lærerinde, frk. P. fortalte mig i dag på skolen, at hun syntes, at de øvrige tyske lærere »blev så mærkelige, så hun snart ikke syntes, hun befandt sig vel iblandt dem og ikke længere vidste, hvor hun hørte hjemme«. Hun fortalte da, at hun og en anden tysk lærerinde havde gået sammen med lærer L. en dag, og han havde da taget meget på vej mod brugen af dansk sprog, som jo dog var et meget ringere end det tyske. Han havde også udtalt sig imod, at de øvrige lærere på skolen alle talte dansk med mig »også mens børnene hørte derpå, hvad måtte børnene tro«. Senere havde den tyske lærerkreds haft et møde i Højer, hvor man efter en lærerprøve i tysk af lærer Sørensen forhandlede om, hvad der kunne gøres for at styrke det tyske sprog. Flere mente, at det kom an på overalt så vidt muligt at tale tysk i stedet for dansk. Overfor angrebene på dette sidste tog lærer Gläser ordet til forsvar.

18. september. I går holdtes et større møde angående ordningen om Tønderhus' forhold. Til stede var H. P. Hanssen og H. Jepsen Christensen. Der blev gjort rede for pengeforholdene, der er således, at gælden må nedskrives fra ca. 280 tusinde til 115 tusinde, for at fremtiden kan sikres. Når gælden er nedbragt dertil, kunne de to rigsdagsmænd love et større beløb årligt til driften eller til yderligere afskrivninger. Stemningen på mødet var noget trykket; for at sagen kan ordnes, skal der gennem indsamling skaffes omtrent 50 tusind, samtidig med at de tidligere omtalte kautionister må gå ind på at betale 15 tusinde kr. hver. Apoteker Toft, der er formand for bestyrelsen i Tønder Landmandsbank, udtalte en skarp henstilling til forsamlingen om at godkende den foreslåede ordning, idet, som han udtalte, »der ellers vil ske værre ting«. Hertil sigtede han på, at Andresen da ville blive afskediget som direktør, idet banken ikke kan have tab af engagementer, som er påtaget af bankens egen ledelse. Tønder Landmandsbank kæmper en hård kamp for at holde sig

oven vande; direktør Rossen er blevet nødsaget til at trække sig tilbage fra 1. januar 1927 at regne.

20. oktober. I efterårsferien opholdt jeg mig i København, hvor jeg var til hovedbestyrelsesmøde i Det radikale Venstre. En aften tilbragte jeg hos professor, dr. Aage Friis, hos hvem jeg havde en meget interessant aften. Jeg gav ham indgående besked om forholdene dernede; han var stærkt interesseret og ønskede, at jeg skulle gengive min fremstilling for udenrigsminister, grev Moltke. Professor Friis fortalte om en sammenkomst, han havde haft med ledende tyskere syd for grænsen. Der var ingen stor lyst til at tale om grænseflytning — i hvert fald ikke en flytning i den nærmere tid. Derimod kunne man tænke sig, at der om 25-30 år kunne rejse sig et revisionskrav på grundlag af en række petitioner fra beboerne i Tiedje-bæltet, hvor det således er af betydning for tyskerne at holde tyskheden levedygtig. Friis var meget optaget af Hedemann-Heespens bog »Die Herzogtümer Schleswig-Holstein«, som var tilsendt ham fra forfatteren i fortryk.

Den følgende dag blev jeg tilsagt til at møde hos udenrigsministeren på Christiansborg slot. Grev Moltke var overordentlig interesseret og tiltalende. Han syntes utrættelig og vedblev at høre på mig i et par timer. Jeg gjorde bl. a. opmærksom på de uheldige hindringer, der endnu kunne vise sig i det fri samkvem over grænsen, den manglende forståelse i kongeriget for særlige sønderjyske forhold, embedsmændenes mangel på smidighed og indstillingsevne over for de særlige opgaver i grænseegnene. Jeg er nu blevet opfordret til at indsende en skriftlig gengivelse af mine udtalelser til ministeriet.

Forresten må jeg ikke glemme at skrive, at Aage Friis ikke mente, at der lå store fremtidsmuligheder for det danske mindretal syd for grænsen. Tyskerne frygtede det ikke mere, efter at de havde set, i hvilken ringe grad mindretallet var i stand til at benytte den tyske mindretalsskolelov. Han mente, at »Flensborg Avis« om nogle år måtte gå ind, og at vi måtte belave os på at opgive Duborg-skolen!

29. november. Valgagationen til det forestående ekstraordinære folketingsvalg den 2. december er i fuld gang. Det har med rette

vakt opsigt, at tyskerne i agitationen delvis benytter det danske sprog.

30. november. I skolen så jeg i dag en stor pige gå omkring med en hue, hvorpå der stod »Dannebrog« og med dansk kokarde; ingen syntes at bemærke det.

5. december. Valget gav en stor fremgang for tyskerne — ialt på 2 pct.; hertil må grunden søges i de vanskelige økonomiske forhold, der bliver mere og mere trykkende.

1927

6. januar. Ved dette nytår ser den nationale stilling ikke så god ud som sidste år, da »Hejmdal« skrev nogle nytårsbetragtninger betegnet »Tysk pessimisme ved årsskiftet«. Billedet vender hastigt — nu har vi de vogelgesangske millioner at kæmpe imod, og det ser mørkt ud. Vi er i defensiven — det mærkes ganske særlig. »Flensborg Avis« er idel klynk og klage.

10. januar. »Vestslesvigs Tidende« har indeholdt en artikel, der hedder »Tyskerne og vi andre«. Redaktør Povl Hansen kritiserer stærkt, at borgmester Thomsen leder byrådets forhandlinger på tysk og giver udtryk for, at dette er ulovligt. Jeg har i forvejen frarådet ham at skrive denne artikel, idet vi på dansk side aldrig vil kunne vinde noget ved at rejse en sprogkamp; det må tværtimod antages, at tyskerne overalt, hvor det er muligt, vil bruge tysk sprog, hvor de nu bruger dansk, hvilket er tilfældet i udvalgs-møder, magistratsmøder og ofte i de lukkede møder. Desuden er det en kendsgerning, at tyskerne i ringe omfang benytter sig af deres ret til at anvende tysk i skriftlige henvendelser til myndighederne.

14. januar. I dag kom jeg ind i en drengeklasse, hvor en af eleverne på den store tavle med rødt og hvidt kridt havde tegnet et Dannebrog og ved siden af havde skrevet på dansk: »Må vi få en historie, kære hr. Torp?« Det er sådanne oplevelser, der virker opmuntrende i disse tider, da der hernede nationalt set ikke ser så godt ud; det er imidlertid mit indtryk, at den velvillige indstilling over for kulturelt dansk liv vedblivende er den samme. Forleden læste jeg en tysk stil, som en elev i skolens øverste

klasse havde skrevet hos overlærer Hansen; stilen hed »Weinachtsbereitungen«, og her stod omtrent følgende: »Mens jeg ellers om aftenen læser i en bog fra det danske bibliotek, har jeg på grund af juletravlhed måttet lægge den på hylden o. s. v.«

15. januar. Det kan nu siges, at »Tønderhus« kan reddes, for så vidt som indsamlingen har indbragt ca. 60 tusinde kr., altså to tusinde mere end nødvendigt. Sagen har fundet meget venlig tilslutning over hele landet; fra Tønder by alene er indkommet omtrent 11 tusinde kr.

18. januar. I går aftes var jeg til et møde på »Tønderhus« angående biblioteksspørgsmålet; det herværende tyske bibliotek har nemlig indsendt ansøgning om statstilskud, hvilket kun kan gives til eet bibliotek i en by. Det danske får tilskud; tyskerne var i sin tid indbudt til at oprette et fælles dansk-tysk bibliotek, men afslog det; da der så blev oprettet et dansk bibliotek, fik dette naturligvis statstilskuddet. Hvis tyskeren nu skulle have det samme, måtte biblioteksloven ændres. I den anledning var biblioteksdirektør Døssing og tidligere amtsassessor Smith fra biblioteksrådet, samt kgl. bibliotekar Carl S. Petersen kommen til stede ved nævnte møde for at høre danske biblioteksinteresseredes mening; til stede var bl. a. greve Schack, amtsskolekonsulent Svendsen, amtslæge dr. Thomsen, lærer Roust, P. Gad, Hejsel. Der udspandt sig en livlig drøftelse, hvorunder der af de fleste stærkt advaredes imod at drage bibliotekssagen ind under mindretalsspørgsmålet, idet følgen let kan blive, at en hel række andre spørgsmål kom ind herunder; der kunne f. eks. så også stilles krav om statsanerkendelse og dermed følgende offentlige tilskud til tyske højskoler. Selv om der kan opstilles en teoretisk begrundelse for retfærdigheden i sådanne krav, er det dog sikkert klogest og rigtigt ikke at gå ind på dem, bl. a. fordi tyskerne ifølge deres natur er så udmærket kan forstå, at vi siger nej og næsten vil opfatte det som svaghed, om vi går ind på sådanne ønsker. Gad udtalte iøvrigt sin utilfredshed med vor mindretalsordning og mente, at vi, når tyskerne ønskede at isolere sig, ikke måtte være altfor ivrige til at opfordre til samarbejde med dem, da dette vil blive misforstået. Resultatet af mødet blev, at de fremmede biblioteksfolk ikke ville anbefale det tyske ønske til gennemførelse.

20. januar. Ved kommunalforeningens møde i går aftes vedtages det at ansætte en lønnet sekretær under hensyn til, at der under det stærke tyske fremstød må tages energisk fat også fra dansk side.

7. februar. I søndags blev den nye tyske privatskole i Tinglev indviet — der var hejst et slesvig-holstensk flag ved skolen og kommen mange gæster sydfra; de fremmede blev iøvrigt noget desorienteret, idet de ved ankomsten fandt byen fuld af Dannebrog — årsdagen for Sankelmark.

11. februar. Ved afstemningsdagen i går var der her i byen flere flag oppe end nogen sinde før — utvivlsomt — om end langt fra tilsigtet — resultatet af den tyske presses smædeskrivelser mod Danmark i disse vanskelige økonomiske tider. Det tyske blad skriver, at den stærke flagning skyldtes dansk agitation — der har i virkeligheden ikke været gjort noget for at få folk til at flage.

3. marts. »Tønderhus« havde i går generalforsamling — der vil nu blive dannet et nyt selskab bestående af foruden de gamle medlemmer — — alle dem, der i byen og omegnen har ydet bidrag til husets rekonstruering. Når alt det formelle er i orden, skal det bortforpagtes, og så skulle vi vente at have fred på dette punkt.

3. marts. Den tyske mellemskole havde i går eksamen i dansk stil. Den officielle opgave hed »En rejse gennem Jylland«, de fleste elever havde skrevet om en rejse gennem Nordslesvig — som altså i sådant tilfælde nok må gå for at være »Jylland«.

29. marts. Ved dette års eksamen i Højer var alt en idyl — amtsskolekonsulenten blev vist al mulig opmærksomhed, og alt forløb på det smukkeste. Nu er der jo kommen nye danske lærere — det synes altså at være godt, at den hidtilværende førstelærer er kommen bort — uden at der hermed skal være sagt, at skylden for uroen skal tillægges ham; men for så vidt som der nu een gang var kommen et dårligt forhold frem mellem ham og tyskerne, var det godt, at han rejste.

14. maj. Overlærer Hansen skulle for nogle dage siden sende en udtalelse til politimester Seidenfaden angående en dreng, der eventuelt skulle på opdragelsesanstalt. Politimesteren sendte overlærerens udtalelse tilbage med påtegning om, at han ikke i hen-

*Amtmand,
lensgreve O. D. Schack
1882 - 1949*

hold til nærmere angivne lovbestemmelser kunne modtage skrivelser, da den var affattet på tysk, hvilket sprog overlæreren som kongelig embedsmand ikke kunne bruge tjenstligt. Overlæreren gjorde amtsskolekonsulenten opmærksom på sagen, hvilket omsider foranledigede en sammenkomst mellem Svendsen, amtmanden og politimesteren; den sidste så på sagen ud fra den synsvinkel, at tyskerne bød os for meget, og at vi lader os for meget byde — en tankegang som man jævnlig står overfor — greven og Svendsen gjorde opmærksom på, at der sikkert ikke forelå politiske motiver hos overlæreren, der imidlertid ikke føler sig sikker nok til at udstede en erklæring på dansk. Da de sidstnævnte berørte, at sagen jo kunne forelægges ministeriet, udtalte politimesteren, at han da på forhånd var klar over, at han ikke fik medhold, fordi efter hans mening tyskerne altid får medhold. »Overfor tyskerne er vi altid de vigende«, udtalte han. Hvad selve sagen angår, er det en kendsgerning, at befolkningen kun i meget ringe grad benytter sig af sin ret til at henvende sig skriftligt på tysk til myndighederne — der synes på det område egentlig at være ringe anledning til uro.

10. august. Idyllen i Højer blev ikke langvarig, idet den tyske førstelærer Hans Olde Petersen, der gang på gang har gjort sig bemærket ved sin udfordrende optræden i yderliggående tysk retning, ved skyttefesten på »Hotel Sylt« forleden slog den inspirerende politibetjent Schmidt og søgte at forlede de tilstedeværende til opsætsighed mod betjenten, som han tilråbte med: »Hannemann« og »Hold æ Snutt«. Der er blevet en stor historie ud af sagen, som nu optager pressen stærkt. Både aviserne og befolkning stiller det spørgsmål: Kan en lærer tillade sig den slags? Skal »Hans Olde« ikke afskediges? I almindelighed er meningen vistnok, at han burde suspenderes. Jeg tror også, at det ville være rigtigt, idet man vistnok ville foretage en suspension, hvis tilfældet f. eks. forelå nord på, og det gælder jo om, at vi behandler tyskerne ens, både i ondt og godt. Samtidig skal det naturligvis ikke glemmes, hvilken politisk følge en suspension eventuelt kan få her i grænseegnen. På skoledirektionens kontor talte jeg forleden dag med grev Schack om sagen. Han var betænkelig ved at suspendere Petersen, fordi det var ganske uvist, hvilket resultat sagen ville få for retten. Skulle man nu suspendere ham, og så dommen gik ud på frifindelse, syntes greven, at situationen ville være uheldig, idet det da kunne se ud, som om vi sad på spring til at falde over lærer Petersen, hvilket man da fra tysk side ville tage som et udtryk for hårdhed overfor Petersen, fordi han er tysk og før har haft noget udestående med myndighederne (Foruden at han stadig lå i strid med den forrige danske førstelærer og var ophavsmand til den såkaldte »Nøgleaffære«, anførte han engang en flok tyske sangere syngende Slesvig-Holsten-visen henimod den danske paskontrol ved Sild-overfarten, hvorhen man ikke måtte komme, og fornærmede gendarmen). Jeg gjorde greven opmærksom på tyskernes tendens til at blive vidtgående over for det officielle Danmark, og at den danske befolkning i tilfælde som det foreliggende ventede på og ville glæde sig over en kraftig optræden fra myndighedernes side. For det synspunkt havde greven fuld forståelse, og han ville handle derefter, når dommen gav begrundelse derfor.

15. august. Forundersøgelsen mod lærer Petersen i Højer er endt; jeg synes, at kernepunktet i resultatet er det, at han har

sat sig op imod politimyndigheden i funktion, og så synes jeg, at resultatet er givet: han må få fængselsstraf (jfr. sagen mod gårdejer Sørensen i Kværs, der satte sig op imod politiet under en fogedforretning) og derefter afskediges. Ud fra dette synspunkt talte jeg med Svendsen om sagen; han syntes at være tilbøjelig til at gøre sagen nogenlunde ubetydelig og mente, at hvis man ville straffe tyskerne i Højer, kunne man ikke gøre det på en bedre måde end ved at lade dem beholde lærer Petersen, som de er ved at være kede af. Jeg ved nok, at Svendsen ikke for alvor vil handle ud fra dette standpunkt, men gjorde dog opmærksom på, at det ikke er tyskerne i Højer, der skal straffes, og at man sikkert ikke ville lade en dansk lærer gå fri i et sådant tilfælde; jeg fremhævede, hvor farligt det var her at skabe et præcedens, hvorefter en lærer for det første kan vise sig drukken på offentligt sted, lave værtshusuorden og sætte sig op mod politiet, alt dette er konstateret offentligt om Hans Olde Petersen; kan han da være lærer og afgive et lysende eksempel for ungdommen. Hele denne tankegang har Svendsen mødt så kraftigt overalt, så jeg mærker, at det ikke er uden resultat, når man fremhæver disse synspunkter for ham.

29. august. Igår var der tysk børne-sportsfest i Jejsing; i forvejen havde politimester Seidenfaden haft en samtale på sit kontor med den unge lærer Callesen (lærer ved den tyske privatskole i Løgumkloster), der havde med ledelsen at gøre og *forhandlet* (!) med ham, om man ikke kunne undlade flagning med det slesvigholstenske flag, som man er begyndt at bruge ved visse lejligheder. Callesen havde ikke kunnet love noget, da politimesteren jo ikke kunne udstede nogen befaling i den retning (flagforbuddet i Danmark er ikke udstrakt til at gælde her). Ved festen var flaget hejst; en politibetjent beordrede det nedtaget; lærer Callesen spurgte, om han havde nogen befaling; da han ikke havde det, blev flaget hængende. Det beklagelige ved sagen er, at politimesteren ikke ser det urigtige i at udstede »henstillinger«, når han ikke kan befale; det er heller ikke klogt at forhandle med en ung mand som Callesen, der måske nok har været meget høflig lige over for Seidenfaden, men som dog over for sine politiske fæller nok skal forstå at udnytte dette, at politimesteren har *bedt* ham ikke hejse flaget — hvorefter det alligevel hejses. For nogen

tid siden var der en brandværnsfest i Løgumkloster; nogle borgere havde da smykket deres huse med blå-hvide flag, som borgmester (dommer) Stegmann »henstillede« blev taget ned (i den formening, at det var de slesvigske farver!); herom kom en hel del skrivi i bladene. Det er meget beklageligt, om vi skal til at have flagkrig; det er meget muligt, at det mere er lysten til at drille og ærgre end kærligheden til »oprørsflaget«, der får tyskerne til at hejse flaget; men når vi ikke lader os drille, men tværtimod siger: »Flag så tosset, I vil!«, så skal virkningen nok udeblive.

12. september. I eftermiddags var en kreds bestående af rektor West, amtsskolekonsulent Svendsen, amtslæge dr. Lausten-Thomson og jeg samlet hos bagermester Thorvald Petersen for sammen med direktør, dr. Mackeprang, der opholder sig et par dage i Sønderjylland, at drøfte den politiske stilling her i Tønder, hvoraf dr. Mackeprang gerne ville have et indtryk. Th. Petersen gjorde rede for tyskerne og socialdemokraternes nære samarbejde i byrådet, der bl. a. har til formål at besætte alle kommunale stillinger med tyskere (eller i hvert fald med tyske socialdemokrater), men fremhævede, at tyskerne sikkert ville sætte alt ind på ved valget i 1929 at erobre det fuldstændige flertal ved at tage det mandat, som vi tog ved sidste valg; vanskeligheden for os består deri, at tyskerne ved hjælp syd fra har overordentlig rigeligt med pengemidler, således at de efter al sandsynlighed let vil kunne betale alle tyskeres skatterestancer og derved få et forspring frem for os. Vi blev enige om at søge dannet et valgfond ved hjælp fra København, som dr. Mackeprang lovede at forsøge at skaffe. Thorvald Petersen og jeg gjorde ham opmærksom på, at de danske myndigheder ikke viste nogen særlig interesse i at styrke vor rent talmæssige stilling her i byen, idet alle nye sønderjyske institutioner lægges i østkystbyerne, mens man i de sidste år tværtimod har taget nogle bort fra Tønder. Dr. Mackeprang mente, at vi skulle gøre regeringen opmærksom derpå. Det har vi allerede delvis gjort, idet Thorvald Petersen ved lejlighed har talt med justitsminister Rytter, og han og jeg har senere talt med forsvarsminister Brorsen (garnisonsforholdene her). Jeg fortalte dr. Mackeprang, at jeg havde foreslået en henvendelse til direktøren for Teknologisk Institut, Gunnar Gregersen, for at han kunne få sin opmærksom-

hed henledt på nødvendigheden af, at Tønders overvejende tyske håndværkerstand efterhånden bør fornyes med danske, idet han måske lejlighedsvis kunne foranledige en eller anden håndværker nord fra til at bosætte sig her.

Dr. Mackeprang lovede også at søge foranlediget, at Det Kongelige Teater kommer til Sønderjylland engang imellem og giver gæsteforestillinger, således som tilfældet var i genforeningsåret; jeg gjorde opmærksom på betydningen heraf, bl. a. derved at tyskerne gerne går i dansk teater.

21. september. For første gang siden april 1923 er et barn blevet afmeldt fra den danske undervisning på den tyske skole. Overlæreren fortalte mig, at faderen personlig havde været hos ham og stillet kravet. Faderen . . . havde ikke ønsket at tale med mig, da han ikke havde nogen klage at føre. Overlærer Hansen og klasselæreren (H. P. Hansen, Vaisenhuset) havde forgæves forestillet ham det urigtige i ikke at lade barnet lære dansk, men alt var forgæves. Det var tydeligt, at han blev provokeret af andre; overlæreren var klar over, at dette var den tyske »Kameradenverein«, der havde indledet en skarp danskfjendtlig bevægelse, som allerede havde givet sig udslag deri, at man (ifølge overlærerens udsagn til mig) havde søgt at presse ham til at blive medlem af foreningen og bebrejdet ham, at han ikke ledede skolen i den tyske ånd, som foreningen ønskede.

22. september. Jeg havde i dag besøg af tidligere redaktør Chr. Rewentlow, der er i Sønderjylland for at studere jordspørgsmålet. Jeg udtalte over for ham som min mening, at staten burde købe jord op i de vanskelige egne (Slogs Herred) og lade den udstykke på gode vilkår, således at de unge i modsætning til, hvad der nu er tilfældet, vil komme herved som nybyggere. Rewentlow forstod udmærket, at en vel gennemført udstykningsbevægelse kan blive afgørende for de nationalpolitiske forhold i de truede egne og afværge kravet om en eventuel ny afstemning engang i fremtiden.

23. september. Undervisningsminister Byskov aflagde i dag besøg på skolen. Han har ledsaget af forskellige embedsmænd aflagt besøg ved skolerne i amterne i Sønderjylland. Forhåbentlig vil det herved lykkes at få ministeren noget stærkere interesseret i de sønderjyske forhold, end han hidtil har været (efter eget

*Landstingsmand
H. Jepsen Christensen,
1880 - 1956*

sigende). Indtil Tønder amts skoledirektion for nogen tid siden greb ind, var han noget for tilbøjelig til at overlade sagerne alene til bureaukraterne. Jepsen Christensen skrev i den anledning til ministeriet, at juristerne derinde lagde deres »klamme hænder« over sagerne og rettede i den anledning skarpe bebrejdelser mod ministeren personlig.

12. oktober. Under et ophold i København blev jeg på Rådhuspladsen tiltalt af to unge piger med et »Ih, god aften, hr. Torp!« Det viste sig at være to af mine tidligere elever på den tyske borgerskole . . . De havde i længere tid haft tjeneste i København og var såre fornøjede; de talte dansk som nogen Københavnerpige — ingen skulle på dem høre, at de var unge tyske piger fra Tønder, hvilket de vel også var færdige med at være, for så vidt de erklærede, at de aldrig ville tilbage mere. Dette er atter et eksempel på, at det kan være vanskeligt for tyskerne at holde deres unge — de spredes ud over Danmark, og der kan ikke komme erstatning syd fra.

16. oktober. I eftermiddags talte jeg med politibetjent Schmidt

— Højer affæren — han var meget spændt på resultatet af landsrettens dom, der falder i morgen. Han håbede, at lærer Petersen måtte få fængselsstraf, om så blot det blev fjorten dage.

17. oktober. Dommen over »spektakelmagerne i Højer« — som de kaldes i bladene, er faldet og blev for lærer Petersens vedkommende 2 måneders fængsel. Man mærker almindelig tilfredshed med, at der er kommen en klar afgørelse, der viser, at man ikke kan behandle en betjent som i dette tilfælde og så slippe med en bøde. Man mærker i danske kredse også tilfredshed med, at resultatet ikke blev en betinget dom, som nogen mente kunne ventes. Det må nu antages, at Hans Olde Petersen straks suspenderes, dette har skoledirektionen efter domsafsigelsen omgående indstillet til undervisningsministeriet, hvorfra der antagelig allerede i morgen vil foreligge en afgørelse.

25. oktober. Til alles forundring er lærer Petersens suspension endnu ikke kommen. Dette gør naturligvis et dårligt indtryk; thi selvfølgelig må suspensionen ventes, men det ser ikke godt ud, at en lærer, der er idømt fængselsstraf for vold mod politiet, længere end højst nødvendigt skal undervise børn. Grev Schack har været i undervisningsministeriet angående sagen, men har fået det svar, at der ikke foreløbig kunne ventes nogen afgørelse, da kontorchefen var bortrejst, og departementschefen og undervisningsminister Byskov ville derfor ikke tage ansvaret for afgørelsen. Da Svendsen fortalte mig dette, måtte jeg bemærke, at det ville være højst ulykkeligt, om Danmark skulle blive erklæret krig på et tidspunkt, da departementschefen i krigsministeriet er syg — så må vi bede om udsættelse. Det beklagelige er, at ministeriets tøven bliver udlagt som udtryk for svaghed over for tyskerne og svækker de stedlige embedsmænds autoritet. Ministeriet skulle vide, hvor skadelig en sådan optræden er; men i København synes man tilsyneladende, alt er dejligt, når blot ministeriets formelle krav tilfredsstilles — i så henseende vises ingen svaghed.

31. oktober. Hos doktor Lausten-Thomsen var Svendsen og jeg i går til eftermiddagskaffe; Svendsen aflagde her beretning om et møde på Askov højskole i lørdags, hvor den nationale stilling havde været til drøftelse. Til stede var de nordslesvigske skoledirektioner og enkelte andre, J. P. Nielsen, Holger Andersen og

naturligvis Jacob Appel, samt statsministeren og undervisningsministeren. Som ved tidligere møder i den senere tid kunne det konstateres, at H. P. Hanssen i en ubehagelig grad viser tegn på alderdomssvækkelse; han gentager sig selv fra møde til møde og stirrer sig blind på dette ene at begrænse vor hensynstagen til tyskerne uden at overveje, hvad der i den retning er klogt eller uklogt; han rettede således et angreb på de tvesprogede skoler i Tønder amt uden forståelse for, at de nationale forhold på nævnte steder, f. eks. i Løjtved er således, at vi i tilfælde af skolevæsenets deling kunne vente en stor tysk skole der og en meget lille eller måske slet ingen dansk skole; i skolekommissionen er der fire tyske og en dansk repræsentant. Nu har vi en skole med ti tyske timer og resten danske samt en dansksindet lærerinde, hvortil kommer, at beboerne er glade ved den bestående ordning. Da Svendsen gjorde opmærksom på disse kendsgerninger, indrømmede Hanssen, at han havde taget fejl. Der blev på Askov-mødet iøvrigt taget visse beslutninger med hensyn til imødegåelse af det tyske modangreb. Byskov blev angrebet skarpt af Hanssen, fordi han ikke forlængst havde givet tyskerne svar på deres nye meget yderligtgående skolekrav, til hvilket Hanssen mente, at der let kunne tages stilling, fordi svaret »kun kunne blive nej og atter nej«. »Jeg har før sagt dette til ministeren og siger det igen på dette sted, hvor hr. Byskov er til stede: De skal give tyskerne svar og ikke trække denne sag i langdrag«, sluttede Hanssen noget eksalteret. Byskov blev endvidere angrebet for hans tøven i Højer sagen. Det kan i denne forbindelse noteres — i god samklang med, hvad jeg under 25. ds. skrev om ministeriets formalistiske krav —, at undervisningsministeriet har anmodet skoledirektionen om at indhente en udtalelse fra Højer byråd og skolekommission om lærer Petersens eventuelle suspension. Dette vidner ikke om megen begavelse eller forståelse af forholdene i Højer, hvor tyskerne er så overmægtige, og i hvis byråd viceborgmesteren er idømt ti dages fængsel i samme sag som lærer Petersen. Vi ville simpelthen gøre os til latter ved at indhente sådanne udtalelser; dette har direktionen da også gennem Jepsen Christensen kraftigt gjort opmærksom på; ministeriet gjorde opmærksom på, at det var praksis at høre de nævnte råd, og så ville man også gøre det her (altså, den sædvanlige mangel på forståelse af, at forholdene nu een gang ikke

er og kan være som i Skagen, og at fremgangsmåderne i den nationale sags interesse må indrettes derefter). Ministeriets formalister måtte dog bøje sig og tage skrivelsen tilbage. — Men tilbage til Askov-mødet! Byskov følte sig vist noget trykket, og i sin tale bemærkede han i anledning af de rejste spørgsmål vedrørende hans administration: »Jeg mener iøvrigt ikke, at undervisningsministeriet er flyttet til Askov.«

7. november. I dag har ministeriet endelig bekvemmet sig til at give ordre til suspensionen, som allerede har givet anledning til al for megen omtale i forhold til sagens vigtighed — denne suspension burde forlængst være kommen som en selvfølge. I eftermiddags var de tyske medlemmer af skolekommissionen samt pastor Braren inde for at tale med greven og Svendsen for at få suspensionen omstødt. Tyskerne mødte heldigvis stor fasthed og opnåede kun at få suspensionen udsat en dag, da det er lærer Petersens fødselsdag i morgen. I de sidste dage har der systematisk været skrevet højtidelige indsigelser i »Neue Tondernsche Zeitung« i anledning af sagen. Gårdejer Dethlefsen (Gaden) slutter sin artikel med: »Den, der sår had, høster had«. Det er iøvrigt værd at bemærke, at alle tyskere, der skriver om sagen, er enige om, at lærer Petersens handlemåde ikke kan forsvares, og at han derfor skulle have en stor bøde med påmindelse om, at han i gentagelses-tilfælde vil »flyve ud af embedet«, som Detlefsen skriver.

9. november. I eftermiddags blev jeg på gaden tiltalt af to store drenge, der nu går i 4. mellem i den tyske mellemskole, men som tidligere har været mine elever på borgerskolen; de bad, om de ikke igen måtte få danske bøger hos mig som før, da de nemlig havde læst deres egen skoles danske bibliotek, og lærer Elholm ikke gerne så, at de lånte bøger i det danske folkebibliotek, i forvejen har jeg en del lånere fra den tyske mellemskole og endog fra den private tyske realklasse, der ledes af dr. Tilse. På biblioteksvæsenets område står vi stærkt; siden købet af Nordslesvig Bank's bygning er udlånet og besøget på læsesalen steget meget stærkt; i vinteren 1926-27 med over 50 procent. Det er mærkeligt, at man gang på gang kan konstatere, at flertallet af de besøgende i læsesalen er tyskere — særlig er der ofte mange tyske børn og unge, ubetinget flere end danske. Vil tyskerne nu gå ned i det

planlagte »Deutsches Haus«, der skal indrettes i »Grand Hotel«? Det er spørgsmålet! Bibliotekar Gade udtalte til mig derom, at så måtte tyskerne i deres bibliotek i hvert fald holde »Hjemmet«, »Familie-Journalen« og andre danske blade, som tyskerne læser med så stor iver på det danske bibliotek, og hvis det bliver tilfældet, kan man jo egentlig ikke have så meget imod, om nogen af vore besøgende skulle gå ned på »Deutsches Haus«.

18. november. I en femte klasse på skolen har jeg som elev en søn af den vist nok meget tyske købmand X; jeg har ofte beundret hans dygtighed i mundtlig dansk og tog i dag anledning til at rose ham derfor. Jeg spurgte ham, om han kunne lige så godt tysk; hertil svarede han uden tøven nej, og hans kammerater bekræftede det. »Hvordan kan det dog gå til?« spurgte jeg. »Du taler jo tysk med far og mor«. »Ja, men jeg hjælper til i butikken, og der taler vi næsten altid dansk«. — Et lille bevis på, hvorledes det praktiske liv virker ind på de nationale forhold.

19. november. På et møde i kommunalforeningen i går aftes vedtoges det at oprette et dansk sekretariat under navnet »Det danske Kontor«. Dette er et af de modtræk, der fra dansk side gøres for at imødegå det tyske fremstød. Kontoret skal være midtpunktet for det danske arbejde og ledes af en vellønnet sekretær. Der har ofte særlig ved valgene manglet plan og orden i arbejdet, hvorfor et organisatorisk arbejde er meget påkrævet. Hvis vi blot får den rette mand til posten, vil der vise sig mangfoldige opgaver, der kan løses til gavn for danskheden i Tønder. Stemningen på mødet i går aftes var god; der synes i det hele taget at være samling i sigte på dansk side, mens tyskerne i øjeblikket ikke står så enigt sammen.

20. november. Bankbogholder Munch Knudsen fortalte mig i dag, at en del tyske forretningsfolk her i byen, der ikke kunne klare sig, har fået hjælp fra Vogelgesang, således at de nu er reddet; der synes altså nu på tysk side også at være penge til rådighed for tyske erhvervsdrivende i købstæderne.

21. november. Som bevis på, hvor vanskeligt tyskerne er stillet i sproglig henseende, kan nævnes — i henhold til en udtalelse af H. P. Hanssen —, at den kendte tyske frimenighedspræst, pastor Horstman, er begyndt at holde gudstjenester på dansk. Hanssen

fortalte også ved nævnte lejlighed, at en familie — vistnok i Bjernstrup — havde fået lån af Vogelgesang og derefter sat deres børn i tysk skole; det mærkelige var, at børnene ikke havde deltaget i den frivillige tyskundervisning i den danske skole, mens de var elever der. Det synes således ikke at være af en særlig stærk national trang, at børnene er kommen over i den tyske skole; penge kan gøre meget!

4. december. I fredags aftes opførtes Kloppenborg-Skrumsagers skuespil »Landeværnet« på Tønder Teater. Der havde i forvejen været en vis usikkerhed med hensyn til virkningen, idet jo også tyskere kunne komme til stede. Det blev imidlertid fuldtud vellykket — en aften med en stærk national stemning. Teateret var overfyldt — Torvet stod fyldt med landboernes biler — det var omegnens folk, der prægede publikum. Der var også tyskere til stede, men ikke mange. Selv om stykket kunstnerisk set har sine store mangler, er opførelsen måske alligevel på sin plads af nationalpolitiske grunde, fordi tyskerne trænger til engang imellem at blive erindret om stillingen i Nordslesvig i tyskertiden — dette er så meget mere nødvendigt, som de med en mærkværdig frejdighed nu sammenligner det danske styre med Køllertiden. — I betragtning af den slaphed, der ofte fra dansk side kan vises i deltagelsen ved nationale stævner og møder, vil den meget kraftige stemning ved opførelsen af »Landeværnet« gøre et stærkt indtryk i tyske kredse, hvor man bl. a. vil blive erindret om den danskhed, som omegnens befolkning så overvejende er præget af. — Det har vist sig nødvendigt at opføre »Landeværnet« endnu engang inden jul, fordi en mængde mennesker forgæves havde søgt at få billet til forestillingen i fredags. Et skuespil plejer kun at opnå een opførelse her i Tønder, og så skal man endda være glad, om der kan blive mere end halvfylt hus.

20. december. Det danske sekretariat er nu oprettet under navnet »Det danske Kontor«. Til leder er udset tidligere lærer ved den danske folkeskole her, Chr. Warncke. Virksomheden begynder til 1. januar . . . Nu skal der altså tages fat, og jeg tror, der vil melde sig opgaver nok for »Det danske Kontor«, i hvert fald vil vi ved kommende valg stå anderledes sikkert end hidtil, da vi ikke altid har været lige godt forberedt.

*Amtslæge, dr. med.
H. Lausten-Thomsen
1878 - 1958*

31. december. Et år er nu atter til ende — i grunden et år fuld af mørke anelser og med megen modgang i national henseende. De ydre kår for grænsekampen har ikke været gode — der skal helst bedre økonomiske forhold til, for at vi kan vinde fremad. Og jeg synes, at det er en stor ting at vinde fremad her, hvor dansk sprog og sind i så lange tider har måttet vige. Det er en århundredgammel vigen i Slesvig, der nu standses; således set er det en bemærkelsesværdig tid, vi lever i, og man må være glad ved at være med i den nye udvikling. Det tænker man ikke altid på, ja, nogle finder kampen trykkende for sindet og hæmmende for den gode almene menneskeudvikling. Dr. Lausten-Thomsen sagde en dag i efteråret på en spadseretur, at han ville søge nord på »for min dreng skal ikke som både min far og jeg opvokse og leve under et grænselands kampvilkår. Nord på vil han komme ind i en langt rigere udvikling«. Det sagde han som fremtrædende sønderjyde, der selv går helt op i den nationale kappestrid. Jeg sagde, at jeg så helt anderledes på det og mente, at livet her i grænseområdet kunne være meget rigere end nord på, hvorfor jeg også, når jeg i ferierne havde været f. eks. i Nordjylland, fandt tilværelsen der stillestående og uden større liv, hvorfor jeg snart længtes

herned igen. Jeg fremhævede, at doktoren sandsynligvis slet ikke kunne undvære den særlige atmosfære, som hersker her. Vi fik en lang samtale om det, og doktor Thomsen har ved senere lejlighed vist, at det havde interesseret ham at drøfte netop det spørgsmål, som jeg senere har betragtet og undersøgt. Jeg er da kommen til den anskuelse, at livet her er mere personlighedsudviklende end nord på, fordi man kommer til at tage standpunkt til mange spørgsmål, hvilket her i nationalt blandede egne ikke altid sker uden visse personlige ofre, idet man enten ofte støder an til den ene eller den anden side. Man lærer da snart, at det gælder om at tage klart standpunkt, således at man ikke søger at tilfredsstille begge parter; thi det fører blot mistillid fra begge sider med sig. Man lærer betydningen af at sige nej, som H. P. Hanssen så ofte taler om i de senere tider. Af disse og lignende grunde tror jeg, at Sønderjylland kan være en god skole for danske administrative embedsmænd. Hvis jeg skulle sige, på hvilket område vi har vundet noget siden 1920, må i første række nævnes sproget. Færdigheden i at tale dansk er udviklet meget stærkt — det er egentlig forbavsende, hvor lidt tysk man hører i butikkerne, og fra før genforeningen, har Svendsen fortalt mig, har han og Niels Skrumsager gået fra butik til butik og konstateret, at de ikke kunne få svar på dansk (i 1917). Til dette gode resultat bidrager naturligvis i første række den megen danske læsning — bøger og aviser. Bibliotekets bogudlån er stærkt stigende. Før jul uddelte jeg et julehefte (fra Sprogforeningen) til hver af eleverne på skolen, som modtager danskundervisning. Børnenes glæde over disse hefter er umiskendelig, og de er meget ivrige for at få dem, og hefterne opbevares trofast fra år til år af mange. Dette o. lg. er jo mærkeligt, især da der nu sker et stort tysk arbejde blandt den tyske ungdom. Vor store svaghed er fremdeles landmændenes vanskelige stilling, som naturligvis hemmer den nationale udvikling. I så henseende er det imidlertid politisk set af stor betydning, at det nu i løbet af dette efterår er åbenbart, at landbrugets vanskeligheder syd for grænsen er større end nord på. Der har dernede været afholdt meget store møder, hvor det slesvig-holstenske landbrugs stilling er skildret i mørke farver, og der har lydt truende ord og trusler om skattenægtelse. Beretninger om disse møder kommer sikkert meget utilpas for den tyske grænsepresse,

der hidtil har svælgnet i de mørkeste skildringer af danske forhold. Af lyspunkter må for Tønder bys vedkommende nævnes, at »Tønderhus« og »Tønder Landmandsbank« er reddet fra sammenbrud, og at »Det danske Kontor« er oprettet. Stemningen synes også at være mere forhåbningsfuld og lys; alle er klar over, at vi i det nationale liv er kommen igennem et mørkt og trykkende år. Vi venter, at det atter her og der må gå fremad i 1928.

1928.

7. januar. De tyske blades nytårsbetragtninger er i år ikke så overmodige. De henviser til det store arbejde, der er sket på dansk side (»Landeværnet«, Det danske Sekretariat i Tønder) og til enigheden i de danske rækker. Med bange anelser omtales også den danske jordpolitik som noget, der kan gøre slaget tabt for tyskerne. H. P. Hanssen omtales som den mand, der atter har hovedindflydelsen og opnår store resultater for sin politik. Der fremkommer også i tyske blade meddelelse om, at en afdeling af »Schleswig-Holsteiner Bund« i Glückstadt er opløst; den havde i sin tid 400 medlemmer, men var nu hensygnat. — Tyskerne er i det hele taget ikke så »store på det« mere; man hører ikke så meget den store tromme, de har fået at se, at der let kan fremkaldes modkræfter på dansk side. Men så arbejdes der sikkert i stilhed, og det kan jo være mere farligt.

10. januar. Et lyspunkt kan nævnes — i disse dage er der blevet indrettet et par nye danske forretninger her (Andersens (tidligere hos Broder Andresen) hvidevareforretning, og Knud Andersens (tidligere Højer) grøntforretning). Til foråret påtænker en ung mand (Mikael Christensen) at overtage og drive en skotøjsforretning. Vi er en kreds, Thorvald Petersen, dr. Thomsen og flere, der hjælper ham med ordningen af pengesagerne. Det bliver den første danske skotøjsforretning her i byen. Det er i det hele taget glædeligt, at der således sker fornyelse i erhvervslivet i dansk retning. Også inden for håndværkerstanden kan der de sidste år igennem påvises en tilgang af danske håndværkere. På dette felt har vi længe stået meget svagt. Den naturlige udvikling medfører jo iøvrigt afgang på tysk side med fornyelse fra dansk side, idet tyskerne kun kan vente tilgang fra det lille mindretals rækker, mens vi kan få fornyelser fra det hele land.

11. januar. I går aftes var vi samlet en lille kreds efter indbydelse af amtsfuldmægtig Florander for at drøfte spørgsmålet om grænsebefolkningens forsyning med billige radioapparater. Sagen blev foreløbig overgivet til undersøgelse af »Det danske Kontor«, der skal forestå dens rent forretningsmæssige udførelse.

15. januar. I formiddags havde jeg en samtale med kontorchef i undervisningsministeriet Hegerman Lindenchrone, der ønskede at vide, hvorledes jeg så på spørgsmålet om en ny dansk folkeskole i Tønder, idet nemlig seminarieførstander Albeck havde gjort ministeriet opmærksom på, at den nuværende danske folkeskole (seminariets øvelsesskole) er overfyldt. Jeg udtalte, at da det er kommunens pligt at drage omsorg for børn i den undervisningspligtige alder, er det naturligt, at byen opretter en kommuneskole med så mange klasser, som på det givne tidspunkt er nødvendigt; dette kan let lade sig gøre, da der i den kommunale skolebygning »Alexandrineskolen« er en del ledige lokaler. Kontorchefen var nøjagtig af samme mening.

Amtsskolekonsulent Svendsen fortalte mig, at skoledirektionen i går aftes havde været samlet til en drøftelse af de tyske skolekrav. (Indretning af et højere tysk skolevæsen med eksamensrettigheder og adgang til universitetet). Direktionen var af den mening, at spørgsmålet ikke var vidtrækkende, for så vidt som elevtallet i et tysk gymnasium kun ville blive ringe. Svendsen havde udtalt, at han til enhver tid ville forsvare en afvisning af kravene; grev Schack og H. Jepsen Christensen ville i så tilfælde stå bag ham. Ministeriets standpunkt er ikke dermed givet; de forskellige ministre ved hverken ind eller ud i dette spørgsmål, som skulle have været besvaret for et år siden. Neergård siges at holde på at opfylde de tyske krav ud fra den motivering, at han sammen med de øvrige danske repræsentanter ved fredskongressen i Paris lovede, at Danmark ville give sit mindretal de samme rettigheder som det mest vidtgående land i Europa, og da nu visse lande, f. eks. Estland og Letland har givet mindretallene et højere skolevæsen, måtte Danmark altså gøre det samme. — — For nogle år siden mente jeg også, at Danmark kunne forsvare at indrette et højere tysk skolevæsen, men jeg synes, at vort standpunkt i dette og lignende tilfælde med rette må ændres nu, da tyskerne som paragraf 1 i deres foreningsvedtægter har skrevet, at formålet for

det tyske arbejde er en grænseflytning. Mens danskerne syd for grænsen flere gange offentligt har erklæret, at de anerkender den nye grænse og først herefter har fået en del mindretalsrettigheder, har vort tyske mindretal åbent erklæret at ville modarbejde den bestående statsordning; dermed er grænsekampen ikke mere en kulturkamp alene, men også en ren politisk kamp, og man styrker jo ikke sine politiske modstandere unødigt. Dette bliver tilfældet, hvis vi giver højere tyske skoler eksamensrettigheder; thi da kan de på tysk uddanne en flok læger, sagførere, lærere o. s. v., som efter endt uddannelse vil nedsætte sig rundt om i Sønderjylland og virke som støttepunkter for det tyske grænseflytningsarbejde. En afvisning vil tyskerne, også inderst inde, forstå udmærket; de har selv førhen f. eks. nægtet danske blade syd for grænsen offentlige bekendtgørelser, fordi bladene kritiserede tyske forhold. — Således som tilstandene har udviklet sig, må vi og tyskerne inderst inde — finde det værdigst at svare nej. Sagligt set er der ikke noget til hinder for det; thi når de unge tyskere opfordres til af politiske grunde at studere i København og senere vil virke i et dansk-talende land, er det naturligt, at deres uddannelse i gymnasiet også bliver dansk. Henvielsen til, at der er mindretal, der har de ønskede friheder, må besvares med en henvisning til, at vort mindretal ikke som de pågældende er loyale mod den bestående statsorden, men har som øverste formål at modarbejde den.

19. januar. Under ledelse af den danske lærer i Sæd, Højmark Jensen, spiller gendarmerne i denne tid dilettantkomedie i kroen derude og opfører: »Jeppe på Bjerget«. Jeg overværede forestillingen i går; skønt der spillede for voksne for anden gang, var krosalen fuld (90 personer), og de tilstedeværende bestod lige såvel af tyske som danske; foruden dette, var det interessant at lægge mærke til, hvor forstående stykket blev modtaget — et vidnesbyrd om, at befolkningen også i dette ret dansk-fremmede sogn i tankegang og sind er påvirket af en ny ånd og orienteret mod nord. Et tilfælde som dette viser det tvivlsomme ved på et sådant sted at bygge et forsamlingshus; hvis stykket blev spillet på sådan et udpræget dansk sted, var der ikke kommen mange tyskere til stede.

26. januar. Ministeriets svar på de tyske skolekrav er nu kom-

men — det blev i hovedsagen et afslag og tilfredsstillende derfor de fleste. Pressen — både den københavnske og sønderjyske — har i den sidste tid ført en systematisk kamp imod opfyldelsen af kravene om et tysk højere skolevæsen, og regeringen er måske blevet noget påvirket. Det absolut forkastelige i denne sag er, at det har været over et år at give tyskerne svar, hvoraf jo kan synes at fremgå, at der kan have været adskillige grunde til at opfylde kravene. Undervisningsministeriet har i denne sag været udsat for en meget skarp kritik.

9. februar. I går blev det tyske bibliotek i »Deutsches Haus« (tidligere »Grand Hotel«) åbnet; her er også indrettet en børnelæsestue, og der vil jo nok blive gjort en del for at få de tyske børn til at komme der i stedet for på det danske bibliotek; et tegn i den retning var det måske, at henved en halv snes drenge i middags afleverede deres danske børnebøger med meddelelse om, at de ikke skulle låne bøger mere. Så vidt jeg husker, var det alle børn fra Vaisenhuset. Måske handlede de efter ordre; flere af dem læste meget gerne danske bøger; derfor kommer de også igen — jeg har erfaring for, at de tyske børn, der virkelig læser danske børnebøger med interesse, nok kan melde sig fra og holde sig borte nogen tid, men de kommer igen.

11. februar. Ved afstemningsfesten i går talte jeg i »Dansk Samfund« i Tandslet, hvor der var kommen mellem to og tre hundrede mennesker til stede. Formanden, dentist Aarø Hansen fortalte mig, at der i år havde været flere flag oppe end sidste år, og at stemningen også var bedre. Selvstyrebevægelsen, som havde haft så stærkt tag i alsingerne (dog ikke så stærkt, som der blev sagt) var helt slået ned, sagde Aarø Hansen, og tidligere ivrige selvstyrefolk kom nu igen til de danske møder og erkendte, at de havde været på vildspor. Cornelius Petersen hørte man ikke længere tale om. De mange »Dansk Samfund«, som på initiativ især af amtmand Lundbye og redaktør Andreas Grau er oprettet på Als og i Sundeved, tillagde Aarø Hansen stor national betydning.

Også her i Tønder var det en god afstemningsdag. I sidste øjeblik var det blevet besluttet at holde både Tonhalles og Tønderhus' sale klar til festen, og de blev begge overfyldte. Det er første gang, afstemningsfesten har kunnet holdes i to lokaler, hen-

Det danske bibliotek i Storegade

ved 600 har ialt været til stede. Denne store deltagelse vil gøre indtryk på tyskerne, der vil forstå, at der heri må ses et svar på tyske fremstød og talen om grænseflytning.

12. februar. Også »Hejmdal« og »Flensborg Avis« melder i dag om overordentlig stærk tilslutning til afstemningsfesterne landet over; i Sønderborg har det endog været nødvendigt at tage byens fire største lokaler i brug.

16. februar. Der er nu gået otte dage, siden det nye tyske bibliotek i »Deutsches Haus« blev åbnet, men det kan ikke siges at have haft nogen særlig ubehagelig betydning for det danske bibliotek, hvor besøget på læsestuen tværtimod har været stigende. Bibliotekar Gade viste mig i dag statistikken, hvoraf fremgår, at det gennemsnitlige daglige besøg på læsestuen siden den 8. ds. er steget fra ca. 60 til 70. Men det er et noget andet publikum, der kommer, nogle af børnene er forsvundet, og der kommer flere voksne. I »Deutsches Haus« er indrettet en stue for børn, hvor de kan underholde sig med forskellige spil; det trækker jo i nogen tid; mange tyske børn vedbliver dog at komme i det danske bibliotek, særlig om onsdagen, når de danske ugeblade kommer, møder de

trofast. Om frugthandler X, der bor . . . , fortalte bibliotekar frk. Varby mig, at fru Atke havde henvendt sig til ham, da der skulle være bazar til fordel for biblioteket, og spurgte ham, om han ville give en gave til bazaren, dette skete nærmest spøgende, fordi fru Atke jo vidste, at X er tysk. Han gav imidlertid straks en stor kurv frugt og sagde, at han gav gerne noget, for hele hans familie brugte biblioteket meget, og »jeg ved jo ikke, til hvilken side mine børn vil gå«, tilføjede han.

25. februar. Til skoledirektionen kom i dag en lang skrivelse angående en indberetning, som direktionen, for år og dag siden, havde indsendt til ministeriet; hele den to foliosiders lange skrivelse var fyldt med de værste småtterier, bl. a. forlangte man oplysning om en ganske ligegyldig sag angående nogle skoleforsømmelser i 1924 — altså for snart fire år tilbage. Dette er såre betegnende for ministeriet — de latterligste formaliteter bruger de tiden til, men en virkelig interesse for den danske skoles arbejde i Sønderjylland har ministeriet aldrig lagt for dagen, især ikke i Byskovs tid; han synes ganske at være i lommen på bureaukraterne. Når om en menneskealder der kommer en mand, der vil skrive en doktordisputats om disse års dansk skolepolitik i Sønderjylland, vil han finde, at ministeriets indsats på dette område består i en spidsfindig overvågen af formaliteterne og surmuleri over for det initiativ, der heldigvis vises fra direktionens side; fra det høje ministerium kommer impulserne sandelig ikke.

28. februar. I går talte H. V. Clausen på seminariet (»Den første slesviger«). Om aftenen havde forstander Albeck indbudt en kreds af skolefolk fra byen til at være sammen med Clausen i forstanderens hjem. Talen faldt på Sveriges udmærkede støtte over for Danmark i grænsespørgsmålet. Clausen fortalte, at professor Scheel fra Kiel for nogen tid siden havde været i Sverige for blandt svenske videnskabsmænd at vinde forståelse for det tyske synspunkt vedrørende grænsen. En aften tilbragte han i Lund sammen med professorer der og fremhævede da det ønskelige i en grænsflytning. Efter hans tale blev der en pinlig tavshed, indtil professor Weibull rejste sig og sagde på en bestemt måde: »Her kan grænsespørgsmålet ikke drøftes; grænsen mellem Danmark og Tyskland ligger fast«. Amtsskolekonsulent Svendsen fortalte, at

Jefsen Christensen under den danske uge i Stockholm på slottet var blevet forestillet for kong Gustav som en af de sønderjyske rigsdagsmænd. Kongen havde da sagt til ham: »Jeg kan ikke forstå, at Tyskland vil søge at ændre ved den nye grænse«.

I søndags indviede den tyske ungdomsforening »Küfhäuserbund« en fane og holdt i den anledning parade for veteran fra 70-71 Suder på hospitalet og marcherede derefter iklædt militære uniformer med musik gennem byen. Politimester Seidenfaden blev alarmeret af fuldmægtig Schack og sprang straks på cyklen for at standse toget, hvortil der ikke var indhentet den efter hans formening nødvendige tilladelse. Han væltede sig med cyklen ind mod toget på en ubehersket og på en for en politimester upassende måde. Han forlangte af lederen, Buckow, værten i »Schützenhof«, at han skulle opløse toget, hvad denne nægtede og gav ordre til at marchere videre. Seidenfaden fulgte med og greb fat i trommeslagerens arm for at hindre ham i at tromme. Det var altsammen mindre værdigt, og det er besynderligt, at Seidenfaden vil nedbryde respekten for sig selv og sit embede ved en sådan optræden. Tyskerne er naturligvis glade ved den slags, der for dem bliver prikken over i'et ved deres fester. Den prik skulle vi imidlertid ikke gerne sætte. Det forefaldne kan imidlertid måske bevirke, at Seidenfaden forflyttes, og så er der kommen noget godt ud af det hele, for til Tønder passer han dårligt.

Efter festen i den tyske »Kameradenverein« med ungdomsafdelingens faneindvielse skete der en både morsom og karakteristisk begivenhed. Den danske forsvarsbrødreforening holdt samme aften bal på Tonhalle. Ud på natten kom det tyske byrådsmedlem, sagfører Todsen fra festen i Kameradenverein og forlangte i sin fuldskab at komme med til ballet. Man kunne jo nok sige, at det var at bevæge sig mellem yderpunkterne. Formanden for forsvarsbrødrene, sagfører Løwe, nægtede naturligvis Todsen adgang — med et »Rene linier, hr. kollega!« Forøvrigt var der også en del unge mennesker, der kom fra den tyske fest, og ville ind — et tegn på en ikke særlig grundfæstet tyskhed.

3. marts. I byrådsmødet kom det i aftes til et skarpt sammenstød i anledning af, at tyskerne gennemtrumfede valget af tidligere tysk amtsforstander i Brede H. Chr. Hansen til forligsmand . . . Vi havde foreslået den tidligere borgmester Olufsen (tysk) og havde

grund til at mene, at vi alle kunne samles om ham. Da tyskerne med lærer M. M. Petersen som ordfører imidlertid stærkt anbefalede Hansen som en mand, der nød tillid i alle kredse, tog maskinhandler Rasmussen ordet og tilbageviste med stor værdighed lærer Petersen; under stor lydhørhed gav han udtryk for den mistillid, den danske befolkning måtte have til en tidligere preussisk amtsforstander, og han sluttede med: »Den danske gruppe havde ikke ventet, at De (tyskerne) ville vise os den hån at foreslå Hansen«. Thorvald Petersen sluttede sig hertil, og virkningen på tyskerne var ikke til at tage fejl af. Hvis de havde troet, at sønderjyderne havde glemt den tyske tids undertrykkelse for de nuværende økonomiske vanskeligheder, kunne de ved den lejlighed mærke, at de havde taget fejl. En gang imellem har de godt af at få ren besked.

8. marts. Da jeg i aften kom hjem, hørte jeg, at min værtinde læste højt på dansk for sine børn, der går i den tyske skole. Dagen lang taler hun kun dansk med dem, og således går det med mange af den tyske skoles elever. Intet under, at de tyske lærere til tider klager over, at det er svært at lære børnene ordentligt tysk.

10. marts. Dommen over lærer Hans Olde Petersen i Højer er nu faldet ved højesteret. Det blev en bekræftelse af landsrettens dom, 60 dages simpel fængsel. Nu må man vente, at han afskediges. Han har fået otte dages udsættelse med afsoningen; der skal gennem gode venner gøres forsøg på at skaffe ham en stilling som lærer syd for grænsen.

12. marts. Lærer Gläser og Elholm har været hos regeringen i Slesvig for at tale om lærer Petersens sag. De tyske myndigheder er ikke særlig tilbøjelige til at give ham et embede, det bliver vist umuligt.

23. marts. Lærer Petersen er i dag indsat til afsoning i den her-
værende arrest. Da han mødte, havde han tilladelse til både at af-
sone straffen i Herning og i Haderslev. Under forhandlingerne
herom arresterede politimesteren Petersen, og han blev straks ind-
sat i arresten. Det blev ham nægtet at gå ud i byen først, som han
havde ønsket.

24. marts. Efter indstillingen fra skoledirektionen har ministeriet i dag afskediget lærer Petersen uden pension. Det rammer

ham hårdt; han har været lærer i 30 år, inderst inde siges han at være meget nedbøjet. Meddelelsen om afskedigelsen er tilsendt ham i fængselet i dag. Før fængslingen i går skete, har der nok, efter hvad Svendsen har fortalt mig, fundet et for politimesteren uværdigt skænderi sted. Seidenfaden havde sikret sig justitsminister Rytters godkendelse af, at Petersen nægtedes at sone andre steder og uden videre fængsledes.

18. april. Efter at Cornelius Petersens bevægelse synes at være forbi, har vi nu fået »Lei-bevægelsen«, selvfølgelig kan man desværre sige — slået stærkt op af hovedstadspressen, der har gjort megen skade hernede ved at skildre de mange såkaldte bevægelser i alt for sensationelle former. Herom talte jeg med J. P. Nielsen (socialdemokrat, folketingsmand i Sønderjylland); han var vred over pressespektaklet, særlig over at man var ved at gøre »Det tredje Slesvig« aktuelt. Man skulle ikke lege med ilden, sagde Nielsen, ved at tale om den slags ting. Han har gode forbindelser blandt de tyske socialdemokraters førstemænd og i regeringskredse og ved, at man i Berlin er tilbøjelige til at negligere slesvigholstenerne, fordi man nu engang ønsker et godt forhold til Norden og derfor vil se bort fra grænserevisionskrav. Han fortalte meget fornøjeligt om et besøg hos den preussiske statsminister Braun, der mente, at Tønder var en stor by på over 100 tusinde indbyggere. Da dette af en tilkaldt sekretær blev berigtiget, var Brauns interesse for spørgsmålet »Tønder med Højer« ikke mere stor.

J. P. Nielsen udtalte sig skarpt mod P. Grau, Niels Skrumsager og Kloppenborg Skrumsager, der synes at lefle med Lei, og dog var det dem, der i 1920 ville gå for at være meget mere danske end alle andre.

5. maj. »Lei-mødet« her i byen havde samlet ca. 400 tilhørere, der for langt den største del bestod af tyskere; fra dansk side talte Peter Gad, Gotthardsen og Thorvald Petersen. Tyskerne vidste kun ondt at sige om Danmark — vi er »Danmarks malkeko« var karakteristiske udtryk — mens de danske talere måtte gøre opmærksom på, at det er krigen og den tyske marksvindel, der er årsag til al elendigheden.

21. maj. Efterretningerne fra de tyske valg i går er meget ned-

slående for det danske mindretals vedkommende. Stemmetallet er gået stærkt tilbage, i Flensborg til halvdelen fra valget i 1924, nemlig til ca. 1600. En tilbagegang var ventet, bl. a. fordi det var sandsynligt, at socialdemokraterne ville få fremgang og rive mange danske arbejder-stemmer med sig. Der var dog ikke regnet med så store tal. Den danske agitation — således som den gav sig udtryk i »Flensborg Avis«, syntes svag. I det hele taget virker dette blads klynkende tone formentlig ikke ildnende på det lille danske mindretals tilhængere. Men ved valget i 1923 — i slutningen af inflationsperioden var det danske stemmetal næsten tre gange så stort som nu, for da var de økonomiske forhold dårlige i Tyskland; nu er de bedret, og tallene svinger. Det viser det, som Lebeck var så stærkt inde på, før han døde, at der her i grænseområdet er et stort antal vælgere, som svinger imellem dansk og tysk, eftersom de økonomiske tilstande er i de to lande; der er med andre ord en mængde uden fast nationalt stade. Et nederlag som det i går giver anledning til bekymring; danskerne i Flensborg tåler ikke mange gange et sådant valg; hvor bliver grundlaget for de store institutioner, Duborgskolen, Flensborghus med det store bibliotek, Tivoliskolen m. v.?

1. juni. I går kom jeg hjem fra en to dages tur i det nordlige Angel. I Harreslev havde jeg en lang samtale med fru Kjems (han var i Danmark med en flok dansk ungdom fra sognet). Hun fortalte, at der ved den danske skole var ialt 16 elever, et lignende tal som sidste år. Da der skal være 24 elever, for at skolen kan opretholdes som kommuneskole, kan den lukkes næste år, hvis da ikke tallet kommer op på 24, idet det da i tre på hinanden følgende år har været derunder. Hun troede imidlertid ikke, at myndighederne ønskede at bringe loven i anvendelse, således at det kunne hedde sig, at man havde lukket en dansk skole. — Det er vanskeligt at få de dansksindede til at indmelde deres børn i skolen; blandt andet fordi omgangssproget også blandt dem nu næsten udelukkende er plattysk, men især fordi forældrene mener, at det af hensyn til fremtiden er nødvendigt, at børnene lærer fuldkomment tysk. »Vi kan leve som danske, men vi falder fra og dør, og børnene skal da skabe sig en tilværelse inden for Tysklands rammer«, er der mange, der siger. En stor del af dem, der sender deres børn i dansk skole, er dem, som så stærkt har arbejdet for dens

oprettelse. »Vi har skrevet under på kravene om skolens indretning, nu har vi fået den, så må vi også sende vore børn derhen«, hører man. Fru Kjems og mange danske mente i det hele ikke, at det var til gavn, at der var kommen en dansk kommuneskole under sådanne forhold. Jeg spurgte, om det ikke var rigtigere at indrette en dansk privatskole med overvejende tysk sprog, men med en god undervisning på dansk i historie og dansk. Så kunne man formentlig have udsigt til at beholde den største del af mindretallets børn under dansk påvirkning. Fru Kjems gav mig ubetinget tilslutning, hun og hendes mand ville også søge at gennemføre tanken, hvis den offentlige skole blev lukket; men lærerne ved Duborg-skolen, særlig dr. Hansen, havde ikke forståelse for tanken.

Kjems holder vedblivende aftenundervisning for ungdommen i Harreslev og med god tilslutning; men selv de unge, der mest trofast har sluttet sig til Kjems's kreds, opgiver ikke det tyske omgangssprog indbyrdes. For nogen tid siden havde der hos Kjems været samlet en halv snes par af unge — forlovede og nygifte — af kredsen, de talte naturligvis dansk med Kjems, men plattysk indbyrdes. »Vi havde spejdet efter, om der ikke skulle blive et par unge, som ville stifte hjem med dansk som hussprog, men af hensyn til den øvrige plattysktalende familie finder de det alle for vanskeligt, og de fortsætter i fædrenes spor og taler tysk med børnene«. Således fortalte fru Kjems, men tilføjede dog, at der nu var een familie, hvor man med forsæt havde indført dansk hussprog. Manden var derfra, men konen tilflyttet fra Husum; hun havde i aftenskolen lært sig dansk godt, fattet stor kærlighed til sproget, som hun og manden alene bruger i hjemmet, hvor der er en lille pige, der naturligvis går i dansk skole og helt og holdent føler sig som dansk. Men hvor farligt det plattyske er, ser man deraf, at endog Kjems's ældste dreng (7 år) er tilbøjelig til i legen at foretrække det for dansk — og til at forsvare brugen deraf overfor moderen, der gør ham bebrejdelser. Som fru Kjems sagde: »Når det er således hos os, hvor drengens udvikling jo er beskyttet af vor bestemte påvirkning, hvorledes da i de familier, hvor børnene ikke kan vente nogen retledning?«

I Flensborg talte jeg med den unge sekretær Fr. Petersen i det danske generalsekretariat (Flensborghus). Han mente, ligesom

iøvrigt fru Kjems, at det havde været klogere ikke at deltage i det tyske rigsdagsvalg, idet det jo på forhånd er givet, at der ingen dansk kandidat kan vælges, således at det er vanskeligt at imødegå den påstand i agitationen, at de danske stemmer vil være spildt. Jeg fik her adresser på danske folk i Nordangel, som jeg ville besøge. I Lyksborg talte jeg med den danske rentier Thøger Thyhsen — en ældre åndsfrisk og tiltalende mand, født før 64. Om hans danskhed kunne der ikke let tvivles, det var, som han slet ikke kunne være andet. Hans danske sprog var udmærket; ganske vist var han også født i Sundeved, men her havde han kun tilbragt sin barndom og første ungdom. I Lyksborg var der en del ældre folk, der kunne tale dansk, men som hussprog benyttede kun få det; han gjorde det selv samt et par pensionerede postbude, som også i deres tjenestetid havde holdt »Flensborg Avis«. Der var førhen, også til dels endnu, en stor uvidenhed om Danmark og Sønderjyllands danske fortid — ungdommen vidste ofte ikke, at landet før havde været dansk. I den henseende havde »Neue Flensburger Zeitung« imidlertid formået at gøre et stort oplysningsarbejde, indtil det blev forbudt. Også Thyhsen var afgjort af den mening, at det danske mindretal ikke burde have deltaget i det sidste valg. Han fortalte iøvrigt, at der blev givet undervisning i dansk sprog i den derværende kommuneskole af førstelærer Petersen, der før genforeningen var ansat i Vester Sottrup i Sundeved. Thyhsen mente, at denne undervisning var blevet iværksat, fordi myndighederne dermed vil hindre den private danske sprogundervisning, som før havde været i gang, og som havde samlet op mod 80 elever. Han anbefalede mig iøvrigt at tale med lærer Petersen om undervisningen, han vidste, at der deltog en hel del elever uanset forældrenes nationale standpunkt. Thyhsen fortalte iøvrigt erindringer om Frederik den 7., som han ofte havde set, når han boede på Lyksborg. På kirkegården fandt jeg blandt de danske krigergrave en mindeplade over bornholmeren P. Chr. Riis. På tavlen stod: »Da Danmark trængte til sine sønner, forlod han frivilligt den fædrene arne, som han elskede fremfor nogen plet på jorden for at stille sig i de kæmpendes rækker. På Als bragte han fædrelandet det højeste offer, og på Glücksborg udåndede han sit sidste suk den 25. juli 1864.«

Herfra tog jeg om aftenen med damperen til Holnæs, hvor jeg

boede på kroen om natten. Næste morgen besøgte jeg gamle bromand Asmussen. Jeg fandt ham stående i sin have foran sit hus, der ligger lige foran fjorddamperens anløbsbro; han er født i Holnæs, talte udmærket dansk og gjorde et fuldkomment dansk indtryk. Han blev tilsyneladende meget glad ved et besøg fra Danmark og fortalte straks løs. Han var født i Holnæs og havde ofte set Frederik den 7., når han gik i land der under sine besøg på Lyksborg, og han talte med begejstring om den tid. »Da talte vi jo alle dansk herude, men nu er vi kun to, der gør det, landmand Chr. Petersen og jeg«. Asmussens hustru havde været i tjeneste på Lyksborg i hertuginde Wilhelmines tid (Wilhelmine, datter af Frederik den 6., gift med Christian den 9.s broder, hertug Carl). Hun og hendes hofdame frk. Levetzau talte dansk. Den nuværende hertugfamilie havde heller ikke glemt fru Asmussen, men aflagde besøg om sommeren. Også prinsesse Helene (gift med prins Harald) kom sommetider; sidste år havde hun givet Asmussens sit billede, hvorpå stod »Prinzessin zur Schleswig-Holstein-Glückborg«. Den gamle Asmussen sagde ellers, at hun, der siges at have demonstreret ved hoffet med sine tyske sympatier, talte dansk under sine besøg. Asmussen fortalte, at kromanden på stedet var tysksindet, men talte godt dansk. Kroman- den i Johannesbjerg lidt syd på havde derimod ikke alene dansk hussprog, men var også dansksindet. »Der skal nok være stor fest hos ham i dag, da det er 50 år siden, han overtog kroen«, tilføjede Asmussen. Det var jo kedeligt, fordi jeg så ikke så godt kunne komme ind til ham, når jeg nu snart skulle derned. I Bokholm — fortalte Asmussen — levede en mand, som måtte glæde enhver dansk, nemlig fisker Karl Mathiesen, der, skønt han var en noget yngre mand, i fuld bevidsthed havde indført eller rettere gennemførte dansk hussprog, han stammede fra Flensborg og havde en 3-4 børn. På mit spørgsmål herom sagde Asmussen, at der var en ret livlig forbindelse mellem fiskerne her og dem i Egersund og iøvrigt på den nordlige side af fjorden. »De ældre derovre fra taler dansk, når de kommer herover, men de yngre tysk, for de har jo lært det«. Jeg udtalte hertil, at »de yngre« herefter formentlig ville tale dansk, for nu lærte de fleste jo ikke tysk.

På vej syd på så jeg i Johannesbjerg i den jubilerende »dansk- sindede« kromands have det slesvig-holstenske flag vaje i anled-

ning af festen — forhåbentligt blot i mangel af et bedre. På vejen spurgte jeg på tysk en midaldrende mand — en murer — om jeg kunne låne en cykelpumpe, hvortil han svarede på bredt sønderjysk: »Vi har inner pump', for vi har inner hjul', men gå ind til æ bager«. Hvor manden stammede fra, var der ingen lejlighed til at spørge om. Jeg kørte videre til Bokholm for at tale med den allerede nævnte fisker Mathiesen, der imidlertid desværre ikke var hjemme. Da jeg senere kom tilbage til Lyksborg, aflagde jeg besøg på kommuneskolen hos »Hauptlehrer« Petersen for at tale med ham om den danske sprogundervisning. Desværre var han ikke hjemme, men hans kone ønskede, at jeg dog ikke straks skulle gå. »Hvad var det De sagde, De hed, var det ikke Torp, så kan De vel tale dansk?« Det kunne jeg jo ikke nægte! og så førtes samtalen på dansk, som fru Petersen talte udmærket. Hendes mand havde været lærer i Vester Sottrup i Sundeved, hvor både han og hun forfærdelig gerne ville være blevet, men da genforeningen kom »blev folk jo som helt vilde og skulle absolut have en lærer nord fra, og så måtte vi til vor store sorg forlade vor hjemegn og tage mod stillingen her, hvor forholdene var os så fremmede, og befolkningen ikke så tiltalende på grund af den stærke materialisme, der præger den«. Fru Petersen fortalte, at deres ældste søn Jørgen var blevet i Danmark, var dansk student og nu stud. mag. Til min bemærkning om det mærkelige i, at han således i modsætning til sine søskende var dansk statsborger, bemærkede hun, at det voldte ingen praktiske vanskeligheder »forøvrigt er Jørgen ikke alene dansk statsborger, men også dansksindet, og vi selv er ikke meget politiske; vi taler dansk til vore børn, skønt nogle skumler over det«. Om den danske sprogundervisning fortalte hun åbenhjertet følgende: Da den danske privatundervisning fik så stor tilslutning, blev mange urolige, også fordi børnene gratis fik udleveret så mange kønne bøger. Skoleråd Grøndal kom da til min mand og — bekymret for forholdene — fik han ham til at give nogle timer i dansk. Det gik min mand ind på, og så hørte den danske privatundervisning op efterhånden«. — Det var altså ikke i første række af kærlighed til det danske sprog, at man nu fra officiel side tog danskundervisningen op. Fru Petersen fortalte, at hendes mand var meget glad for undervisningen, som børnene fulgte med god interesse. Hvert år skrev de en lille prøvestil, som

blev indsendt til regeringen i Slesvig. Børnene ville gerne høre H. C. Andersens eventyr oplæst, »og så går jeg med min mand ind i klassen, for så er det, som vi var i Nordlesvig«. — Det vil altså sige, at fordi de gamle dør, forsvinder kendskabet til vort sprog på dette sted dog ikke helt, idet der dog vokser en slægt op, som — tvunget af forholdene — delvis kan forstå og tale dansk. Den præjsiske skole hjælper således til at holde liv i vort døende sprog syd for grænsen. Når man undtager tiden »mellem krigen«, har vi selv jo kun virket hen til dets udryddelse; præjserne gør altså nu i nogen måde bod for vore synder! Det lyder underligt.

Under mit besøg i Lyksborg ventedes den nye regeringspræsident Abeg, der efter sin tiltrædelse foretog en rundrejse i provinsen. Der var en rigdom af forskellige flag, der var det gamle sort, hvid, røde; det nye gyldne; det slesvig-holstenske og de holstenske farver alene. Tyskerne kan jo som bekendt ikke samles om et enkelt flag; for dem er flagning en partisag.

En rejse i disse egne giver altid stof til alvorlig eftertanke; for hundrede år siden dansk tale til Slien, således at P. Hiort Lorenzen i Slesvigs stænder kunne tilråbe sine tilhørere, at de jo godt vidste, at man blot behøvede at gå en spadseretur nord for Slesvig for at erfare, at folkesproget er dansk — og nu står det plattyske foran den nye grænse, nord for Flensborg. Dette sprogtab synes jeg er mere vemodigt end de politiske tab gennem tiderne; thi det lader sig vel ikke genoprette. Men kunne vi så endda samle os til en samlet planmæssig imødegåelse af videre tysk fremtrængen nord for grænsen! Vel skal det indrømmes, at der i den senere tid er gjort meget; men vi mangler — også efter sagkyndiges mening (jfr. den sidste generalforsamling i den sønderjyske udstykningsforening) — en kraftigere udstykningsbevægelse i de tyndt befolkede grænseegne. Vil vi holde den nuværende grænse, lad os da sætte dette værn af levende danske hjem her og sige, vi er i hundrede år gået tilbage i Slesvig, nu vil vi standse her — vi viger ikke længere!

Der mangler måske et centralt sted hernede for hele udstykningsarbejdet — hertil kunne den hidtilværende telegrafbygning i Tønder egne sig. Dette har jeg sagt til dr. Munch, da han for kort tid siden var her og så bygningen, og jeg har skrevet det til ham igen. Megen berettiget forargelse vækker det jo, at en stor del af

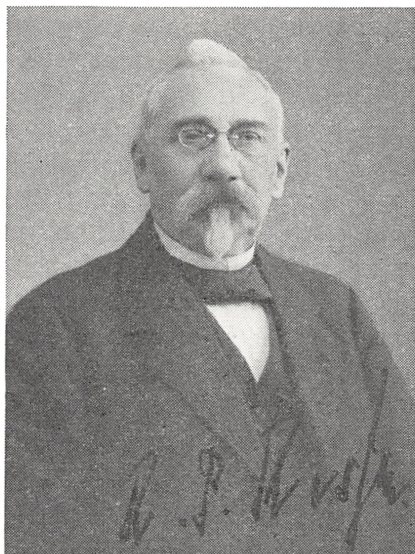
de nye husmænd er tysksindede — det gælder både Kværnholt-kolonien, hvorfra der sendes børn til den tyske skole i Burkal, og Ellehus-kolonien, der sikkert havde forlangt en tysk skole, hvis ikke forpagteren på Ellehus, tidligere forstander på Rødding Højskole Erik Appel havde begyndt en dansk privatskole, hvor han på en god måde har forstået at samle alle børnene. Men når vi i den grad giver husmandsbrug til tyskere i disse egne og derved undergraver grænsens beståen, tør man nok sige, at der mangler klarhed på afgørende sted for den nationale side af udstykningsbevægelsen, og at vi samler os til planmæssigt og systematisk arbejde på dette område.

8. juni. Jeg spurgte i dag lærer Jensen fra Højer, om Hans Olde Petersen viste sig i skolen nu efter sin løsladelse; Jensen svarede, at han sås sjældent, da han fra morgen til aften er ude for at tegne forsikringer. Han er nemlig blevet repræsentant for livsforsikringsselskabet — Dannebrog!!

14. juni. Kongen besøgte i dag Tønder; der var i den anledning hejst flere flag end før; jeg så herude i Strucks Allé flaget vaje ved tre huse, hvor man ikke før har set det. Inde i byen er der folk, f. eks. købmand August Müller, der kun flager på kongens fødselsdag og en dag som denne. Kongen aflagde besøg på Tønder Bibliotek, hvor han hilste på gamle Skovroy.

15. juni. I formiddags, mens flagene hejstes på genforeningsdagen, lød det budskab i byen, at bankdirektør Rossen var død; det virkede ejendommeligt, at denne mand, hvis liv og virken så stærkt havde været sat ind på arbejdet for genforeningen med Danmark, netop skulle dø på årsdagen for opfyldelsen af hans store ønske herom. — Rossen havde i de sidste år været stærkt præget af Tønder Landmandsbanks sidste svære år; han var blevet gammel og i modsætning til tidligere så ejendommelig mild og blid.

25. juni. Henved 80 af de største børn fra den tyske skole vendte i går hjem fra en seks dages tur til København, hvortil de havde været indbudt gennem folketingsmand J. P. Nielsen, der ligeledes har foranlediget, at der er indbudt 10 lignende hold af danske skolebørn til hovedstaden; de tyske børn var indbudt ud fra den betragtning, at der ikke måtte gøres forskel mellem danske og

*Bankdirektør R. P. Rossen
1858-1923*

tyske, og kun under den forudsætning mener jeg, at indbydelsen kunne forsvares, idet jeg mener, at vi ikke skal udsætte os for, at beskyldningen for »sjælefangst« med rette kan rettes mod os. Børnene indmeldte sig i de øverste klasser praktisk talt uden undtagelse; det var tydeligt nok, at der blandt forældrene ikke gjorde sig politiske betænkeligheder gældende; børnenes begejstring og umiddelbare glæde for tilbudet var glædeligt at iagttage, og ikke mindre fornøjeligt er det at høre dem, nu de er kommen hjem og er ivrige efter at fortælle om alt det, de har set på turen. Særlig glædeligt er det at høre, med hvilken taknemmelighed de taler om deres værter (de var indkvarteret i københavnske middelstandshjem). En hel del af dem havde fået indbydelse til at komme igen til ferien, og mange modtog indbydelsen. Jeg er sikker på, at der her er knyttet tråde, som vil vise sig at få betydning.

8. august. Flere af vore elever har som ventet i den nu afsluttede sommerferie opholdt sig i København hos deres værter fra Københavnerturen. Der har også været børn andre steder i det gamle land, f. eks. i Vejle, Esbjerg og Silkeborg, og børnene fortæller med glæde herom i klassen. Der spindes således tråde, der kan få betydning — mange flere end dem man iagttager.

14. august. Det har vakt opsigt, at »Kreditanstalt Vogelgesang« hos den bekendte hjemmetysker Lautrup Petersen har gjort udlæg i indbo, som forleden dag blev solgt ved tvangsauktion; endog børnenes konfirmationsgaver o. lg. var gået. Vogelgesang tager i det hele taget hårdt fat; en hel del landmænd er sat fra deres ejendomme, som af Vogelgesang så drives ved bestyrer. Mange af de tyske penge anses for tabt, hvilket ikke er usandsynligt, da de ofte er anbragt meget risikabelt. På dansk side synes stemningen at bedres i overensstemmelse med, at de økonomiske forhold synes i fremgang. Det forestående landstingsvalg skulle gerne blive et udtryk for, at vi har overvundet både selvstyre- og Lei-bevægelsen.

I går talte jeg længe med Tage Jessen, der nu arbejder på »Flensborg Avis«s redaktion. Han kunne godt indse, at bladet gennem »Vestslesvigs Tidende« betjener Tønder og vesteregnet dårligt, og at dette er en national svækkelse. Han indså også, at bladet delvis burde trykkes i Tønder igen, men vidste også, at »Flensborg Avis« slæber rundt med en så stor gæld, at dette ville være umuligt.

26. august. Lærerinde frk. Meyer fra Løgumkloster har opholdt sig på feriekursus i Jena med understøttelse fra staten; det vækker derfor opmærksomhed i pressen, at hun i fremmedbogen (kursusfortegnelsen) har opført sig som hjemmehørende i »Neu-Dänemark«. De tyske lærere her i byen beklager meget denne barnlige demonstration, og frk. Meyer har måttet afgive forklaring over for amtsskolekonsulenten — hun var »langt nede«. Betegnende er det, at undervisningsministeriet angående oplysning i sagen ringede til den konstituerede amtmand, dommer Gjessing, og ikke til amtsskolekonsulenten. Ministeriet ser altså ganske bort fra, at førstnævnte ikke aner et ord om det hele, men holder sig til det rent skematiske, at dommeren som konstitueret amtmand også er formand i skoledirektionen.

29. august. I klassen stod i dag en dreng med en slikpind; jeg spurgte børnene, hvad de kaldte sådan en på tysk, hvortil de svarede, at de brugte ordet »slikpind«. Dette er et eksempel blandt mange på, hvorledes danske ord trænger sig ind i tysk tale.

30. august. I denne sommer har mange børn fra tyske skoler været på ret lange ferieophold i Tyskland — officielt af sundheds-

hensyn — i praksis, for at deres tyskhed kan blive afstivet ved at høre tysk tale, hvilket dem med dansk hjemmesprog jo væsentligt kun hører i skolen. Men det går ikke altid efter beregning. I går kom en 13 års pige fra et dansktalende hjem tilbage fra et ophold i Sydtyskland. I klassen sagde jeg til hende: »Nå, Anni! nu har du vel helt glemt at tale dansk«. — »Nej, det har jeg ikke, for i det børnehjem, hvor jeg boede, var ialt 30 børn fra Nordslesvig, og vi talte dansk med hinanden«. Som man ser — nissen flytter med«.

10. september. I anledning af landstingsvalget afholdt de fire danske politiske partier et stort fællesmøde på »Tonhalle«. Det vakte uro og uvilje, at byrådsmedlem Friedrich Andresen talte tysk i diskussionen; på en afbryders henstilling om at tale dansk svarede han ret udfordrende, at de, der ikke kunne tåle at høre tysk, kunne forlade salen. Det bifald, der lød til de bemærkninger, som i den anledning fremsattes fra dansk side, viste, at Andresens tilhængere var meget få. Men Andresen bidrog til at give mødet et stærkt nationalt præg, hvilket lederne netop ikke havde villet give det med vilje, fordi tyskerne skulle opfatte det som et almindeligt politisk møde, der ikke særlig tog sigte på dem.

11. september. Fr. Andresens optræden ved ovennævnte møde giver ham aldeles ikke udelt tilslutning i tyske kredse. De fleste tyskere er jævne folk, der ikke har smag for tomme demonstrationer. Andresen har flere gange gjort sig fortjent til at blive borgmester. Der skal være valg i marts 1929, og den nuværende borgmester Johannes Thomsen formenes . . . ikke at kunne blive genvalgt.

Hvad selve mødet angår, er det interessant at lægge mærke til, hvilken uvilje og opmærksomhed det nu vækker, når nogen taler tysk i en offentlig forsamling. Da jeg i 1920 kom til Tønder, skete det ofte ved politiske møder, og det betragtedes som en selvfølge. Der er altså sket en udvikling i sind og tankegang i de otte år.

16. september. Tyskernes procentvise tilbagegang (1 %) og Leibebevægelsens fuldstændige sammenbrud ved landstingsvalget har vakt en dyb tilfredsstillelse i danske kredse. Det synes i det hele at gå fremad igen. Vi får en god høst i år — vi har det dejligste høstvejr med sol fra morgen til aften, og landmandens humør stiger. Der ventes en høst over middel, og det er den bedste mod-

vægt mod alle bevægelser. Valget tyder på, at det tyske stemmetal stiger og falder, eftersom de økonomiske forhold er onde eller gode. Det vil sikkert vise sig farligt for tyskerne, at de i så høj grad har gjort deres politik til eet med økonomiske spørgsmål, således at de står og falder med de dårlige økonomiske forhold. Det er i virkeligheden således, at de ledende tyskere ikke har kunnet skjule deres tilfredshed med Danmarks vanskeligheder — og når der meldes om lyspunkter, søger de ivrigt at komme med bortforklaringer. Det må være sørgeligt således at være interesseret i andres ulykker og at glæde sig, når de hører om en eller anden dansksindet, som er skuffet over genforeningen. Men når det nu atter går fremad økonomisk set, så vil tyskernes »ulykkespolitik« hævne sig.

19. september. Bibliotekar Gade fortalte mig, at når den tyske pastor Beucks små børn leger med organist Knudsens barn ude på kirkepladsen, taler de kun dansk, skønt de har tysk hjemmesprog.

22. september. På Sprogforeningens tillidsmandsmøde i eftermiddags på »Tønderhus« oplystes det, at den tyske frimenighedspræst Horstmann nu er begyndt at holde danske gudstjenester, hvilket hjemmetyskerne på landet efterhånden forlanger. Da han for nogle år siden overtog sin stilling, spurgte pastor Schmidt ham, hvad han ville gøre, når der kom anmodninger til ham om at udføre kirkelige handlinger på dansk. Da svarede han afvisende: »Jeg er tysk præst og taler kun tysk«. Dette havde pastor Schmidt selv fortalt til H. P. Hanssen, der gengav det. Ligeledes oplyste Jakob Petersen, at en trediedel af bøgerne i det tyske bibliotek i Åbenrå er danske. Den tyske bibliotekar havde sagt til Jakob Petersen, at folk ville have disse bøger, så de var nødt til at anskaffe dem, og litteratur af den slags kunne en tysker med sin bedste vilje slet ikke skrive. Her som på så mange andre områder viser det sig, at det danske passer vore hjemmetyskere bedst. Dette er tyskernes store svaghed, der særlig vil gøre sig gældende i de unge generationer, der efterhånden slet ikke kender Tyskland, men stadig får flere og flere forbindelser med Danmark. Hver gang talen falder på disse forhold, må man sige: »Det er blot et spørgsmål om tid, om vi skal vinde i grænsekampen. Får vi tiden — vinder vi«.

1. oktober. I de sidste dage har der på den tyske folkeskole været afholdt et tysk instruktionskursus under medvirkning af en række tyske skolemænd fra »Centralinstitut für Erziehung und Unterricht« i Berlin. I undervisningsministeriet var man meget uvillige over for at give tilladelsen — uagtet Svendsen var klar over, at der fra tysk side vel nok var forbundet visse politiske tanker med besøget, ønskede han dog bestemt, at tilladelsen skulle gives, fordi det ville være dumt at give et afslag, men kloget netop at lade de fremmede komme og se den mindretalsskoleordning, vi ellers med rette er så stolte af. Dette synspunkt fremsatte Svendsen i udenrigsministeriet, hvor han fandt det fornødent at henvende sig. Direktør Rewentlov var ubetinget på hans side, og Moltesen telefonerede selv over til Byskov, at tilladelsen skulle gives. Men i undervisningsministeriet surmulede man, da Svendsen kom derover. De forstår ikke noget af, hvad der foregår hernede, og var fornærmede. Det interessante ved selve sagen er imidlertid, at de fremmede skolemænd var overraskede over de gode mindretalsskoleforhold, de her fandt, så hvis der er tale om nogen propaganda, så er den udøvet i vor favør. Skoleråd Niemann anerkendte over for Svendsen fuldstændig vor ordning og udtalte, at alle de tyske lærere fra Nordslesvig, som han havde talt med, slet ikke ønskede kulturel autonomi. Han var glædeligt overrasket over at se, hvorledes dansk og tysk kultur her trives fredeligt side om side; men han var klar over, at tyskernes vanskeligheder i sproglig henseende var store. Det overraskede ham meget, at hans værts-lærer Johannsens kone var dansk, og at tre andre af de tyske lærere i omegnen (Hansen i Nørre Løgum, Franzen i Ravsted og Sønnichsen i Solderup) var forlovet med danske — endog kongerigske piger.

24. oktober. En dreng i skolens øverste klasse skulle oversætte til dansk: »Thorvaldsen erreichte das gelobte Land der Kunst, Italien« og ville oversætte »gelobte« ved »roste«. En anden rettede dette og sagde »kunstens forjættede land, Italien«. Da jeg udtrykte min forbavselse over, at han kendte ordet forjættet, svarede en anden »Ja, men der findes da en bog, som hedder »Det forjættede Land«. Så vidt er vi altså kommet i en tysk skole 8 år efter genforeningen.

26. oktober. I går aftes aflagdes regnskab over indsamlingen

til rekonstrueringen af »Tønderhus«; der er indkommet ca. 14 tusinde kr. mere end forventet, men der er også gået flere penge til; i det hele har rekonstrueringen fået et langt bedre forløb, end vi turde vente, da vi for to år siden med små forhåbninger tog fat på opgaven.

10. november. En kreds bestående af amtsskolekonsulent Svendsen, rektor West, redaktør Filskov, amtslæge dr. Lausten-Thomson samledes i eftermiddags på »Tønderhus« efter indbydelse af Thorvald Petersen og mig for at drøfte de danske presseforhold her. Vi var enige om, at »Vestslesvigs Tidende« er det blad, som bedst kan udføre den store nationale opgave, som en dansk presse har her, men at det er en stor svækkelse, at bladet trykkes i Flensborg og således bliver urimeligt bagefter. Vi var enige om, at tiden er inde til at gøre et dansk fremstød på dette område, fordi »Neue Tondernsche Zeitung« nu opgives for at gå op i det tyske enhedsblad, som skal begynde at udgå omkring nytår. Det ville være tiltalende, om det kunne komme til at hedde »Den tyske Avis gik, den danske kom«. Vi enedes om at indbyde redaktørerne Ernst Christiansen, L. P. Christensen og Tage Jessen fra »Flensborg Avis« til et møde i næste uge for at drøfte sagen. Vi vil da forelægge dem ønsket om, at »Vestslesvigs Tidende« genoprettes som selvstændigt blad med eget trykkeri i Tønder — eller — hvis dette ikke kan gennemføres af økonomiske grunde — at der her i byen trykkes et tosidet biblad med lokalt stof, som lægges ind i bladet, som derved kan komme rettidigt med det lokale stof. Det første er det bedste og må være det endelige mål — det burde for længst være gennemført; thi i Vestslesvigs Tidendes 3 à 4 tusinde holdere er grundlaget givet for et stort og godt dansk provinsblad, der her i de vanskelige grænseegne har den største opgave at løse. De nuværende utilfredsstillende forhold skyldes »Flensborg Avis«s dårlige økonomiske tilstand; den kan ikke klare sig ved hjælp af sine indtægter fra sin egen læsekreds og må så forsømme opgaverne i Vestslesvig nord for grænsen for at holde sig selv oven vande — dette er jo i virkeligheden nationalt set uforsvarligt. Ved den næste sammenkomst skal jeg på de ovennævntes vegne fremhæve disse synspunkter over for redaktør Christiansen, som på forhånd er uvillig stemt over for nye krav. Bliver Vestslesvigs Tidende igen selvstændigt, er det muligt, at Flensborg Avis ikke

kan klare sig. Det ville være en svækkelse, om det nu måtte gå ind — den tid kommer måske, da dette og andet syd for grænsen må likvideres, som professor Friis engang sagde til mig — men bliver det nødvendigt, synes jeg, det var rimeligt, at bladet som en faktor for danskheden i udlandet fik offentlig støtte under udenrigsministeriet, mens Vestslesvigs Tidende kunne stå på egne ben og udføre en stor national opgave i Tønder og de blandede distrikter.

På samme møde gav jeg meddelelse om en henvendelse angående de sønderjyske teaterforhold, som jeg under et ophold i København i efteråret havde rettet til »Berlingske Tidende«s redaktør Svenn Poulsen med det formål at få indrettet et godt teater med billige billetpriser. Svenn Poulsen forstod fuldt ud sagens store betydning, og på mødet kunne jeg oplæse følgende brev fra ham:

»Hr. lærer Torp. Jeg tror nu, at den sønderjyske teatersag har taget afgørende skridt fremad. Min broder Adam Poulsen interesserer sig meget her for, og min broder Johannes Poulsen har ligeledes lovet sin bistand. Min broder Adam Poulsen gik på min anmodning til statsministeren og satte ham ind i sagen. Statsministeren lovede sin bedste støtte. Der vil nu blive arbejdet på at nedsætte et udvalg af folk, der interesserer sig for det sønderjyske teater. Min broder Adam sætter sig i spidsen for dette arbejde. Jeg vil gerne bede Dem om snarest muligt at danne et sønderjysk udvalg nedsat hos Dem, som udvalget her kan samarbejde med. Så tror jeg, at vi kan få sagen i gang, selvom dens gennemførelse i detaljer og praksis naturligvis vil kræve mange forberedelser og meget arbejde. Jeg beder Dem om foreløbig at lade alt være fuldkomment fortroligt. Så snart det drejer sig om teatersager, opstår der nemlig straks en masse snak, som kan skade den virkelige handling. Jeg tror, at vi ved en forstandig fremgangsmåde kan få det sønderjyske teater i gang allerede i vinter, og det vil jo nok gøre sin nytte. Med mange venlige hilsener er jeg Deres hengivne Svenn Poulsen«.

Dette brev påhørtes med stor tilfredshed, og de tilstedeværende lovede at danne det ønskede udvalg; alle var enige i den store nationale betydning, det har, at vi får gode danske teaterforestil-

linger til billige priser — ikke mindst i betragtning af, at tyskerne i stort tal kommer til de danske forestillinger.

11. november. Svendsen var i går til en forhandling i Flensborg sammen med Jepsen Christensen i anledning af, at der til det danske mindretal fra tysk side er stillet en vidtgående udvidelse af mindretalsskoleordningen i udsigt. Der vil blive uddannet lærere til de danske skoler i Danmark, men de skal være tyske statsborgere; i Flensborg vil den danske kommuneskole få overladt en centralt beliggende moderne bygning, og Duborg-skolen vil kunne få tilladelse til ved siden af sin bestående realafdeling at have folkeskoleklasser. Dette og flere indrømmelser viser jo tydeligt, at tyskerne ikke mere er bange for det danske mindretal — de indrømmelser, der gives, kan ikke udnyttes i stor målestok — alene af den grund, at mindretallet er så lille — men de kan tjene som løftestang for nye tyske skolekrav nord for grænsen, hvilket formentlig også er hensigten dermed. — Den danske skolefor­enings bestyrelse ønskede at forhandle med Svendsen og Christensen om det tyske tilbud i forståelse af, at dets virkeliggørelse er af stor interesse for dansk indstilling overfor det tyske mindretal.

18. november. »Hestholm« ved Tønder er ved skibsreder A. P. Møllers hjælp nu gået over på danske hænder. Selv om overlæge von Werthern har solgt meget af jorden til Mejerholm, er det dog glædeligt, at denne gamle ejendom er gået over til at blive dansk — det er en af de gottorpske hertugers gamle besiddelser.

19. november. »Apenrader Tageblatt« og »Kieler Zeitung« har i disse dage indeholdt artikler, hvori fremhæves, at den danske byrådsgruppe i Tønder har taget initiativet til alle de større sager, som i den snart forløbne periode er gennemført, og at gruppen har arbejdet enigt og målbevidst. Jeg formoder, at stykkerne er skrevet af journalist Stuckert og sagfører Todsen for at ærgre de tyske byrådsmedlemmer og som en optakt til det forestående valg; Todsen er ganske vist selv medlem af den tyske gruppe, men hans forhold til gruppefællerne er så dårligt, at han ikke mere møder til byrådets møder. Enigheden inden for tyske kredse i Tønder skal i det hele taget i øjeblikket ikke være stærk.

1. december. I dag meldes om et glædeligt fremstød i dansk retning, idet den sønderjyske udstykningsforening har købt 250 tøn-

der land af den kendte hjemmetysker Steenholt i Ravsted. Jorden skal udstykkedes i mindre gårdbrug; nu gælder det så blot, om der melder sig nogle dygtige unge danske landmænd til dette vigtige sted. Det er jo vedvarende således, at det kniber for udstykningsforeningen at få folk til den jord, som er til rådighed.

9. december. På en rejse fra Middelfart havde Svendsen i toget truffet H. P. Hanssen, der i København havde deltaget i »Sønderjydsk Fond«s tiårs fest på Carlsberg. Hanssen fortalte, at højesteretspræsident Gram havde holdt en uforbeholden anerkendende tale for ham. Bl. a. Kloppenborg og Peter Grau demonstrerede støjende mod talen. Kloppenborg og Bent Holstein gik; men festen fortsattes i god stemning. Foruden »Berlingske Tidende« er nu også »Nationaltidende« efter redaktørskiftet på Hanssens side, hvilket direkte er sagt ham ved en meddelelse om, at bladet står til hans disposition, når han måtte ønske at skrive deri. Således oplever H. P. Hanssen inden sin død at få almindelig tilslutning til sit standpunkt i grænsestriden. Hans død forresten — ja, den synes heldigvis ikke så nær, som man for få måneder siden frygtede for. Han føler sig nu fuldstændig rask og ser godt ud; dette glæder alle, der ved, hvor mange opgaver der ligger til ham rundt i grænselandet.

Redaktør Harboe-Kardel tog i en smuk artikkel i »Neue Tondernsche Zeitung« fra i går afsked med sine læsere, idet han ikke skal deltage i ledelsen af det tyske fællesblad. Hans afskedsartikel var som mange af hans artikler iøvrigt stærkt præget af, at der også på tysk side er fremvokset et helt andet syn på grænsestriden — et syn, der giver sig udtryk i en tiltalende ydre tone og i en objektiv bedømmelse af nationale modstandere. Selv om Kardel nu må drage syd på, vil hans retning dog venteligt snart sejre over den »gamle tids mænd«, der foreløbig har sejret ved at sætte førkrigstids-journalisten, redaktør Kähler, i spidsen for det tyske fællesblad. Når den anden retning kommer frem, er der mulighed for en fredelig vekselvirkning mellem grænselandets to kulturer, således at disse kan virke befrugtende på befolkningen, der allerede i mange henseender på en fordelagtig måde er præget af de to kulturers tilstedeværelse; der rører sig mere i befolkningens sind her end i tilsvarende egne nord på i det »gamle land«. Der er en udvikling i gang — det, der nu hemmer og vækker strid

— vil om nogle år måske virke til rigdom og fælles glæde. Ganske objektivt betragtet er det jo på mange måder en fordel at kende to kulturer og to sprog — og erkendelsen heraf er stærkt voksende.

Adam Poulsen har i går skrevet til mig, at han i januar vil komme til Sønderjylland for at deltage i et møde angående teater-sagen, som jeg har forhandlet med hans broder Svenn Poulsen om.

16. december. Sammen med Svendsen og dr. Lausten-Thomsen har jeg i eftermiddags været i Lydersholm i anledning af forsamlingshusets indvielse. Det er vel nok Danmarks billigste forsamlingshus, idet det kun har kostet 600 kr. Huset har før tilhørt gendarmeriet og er en træbarak. Hver plads var optaget, da lærer Leick bød velkommen og gav ordet til H. P. Hanssen, der holdt indvielsestalen. Han så langt mere rask ud, end da jeg så ham sidst — for et par måneder siden. Senere talte gartner Jepsen fra Bylderup (udmærket!) og flere grænsegendarmer. Det er smukt at se, hvor udmærket disse folk forstår at samarbejde med den stedlige befolkning; her kommer det fælles i naturen i høj grad til at få betydning. I det hele har gendarmene en stor betydning på dette og lignende steder; thi ligesom der i naturen kan gro noget godt bag et læbælte, kan der omkring disse gode danske gendarmhjem trives et dansk kulturliv, som i disse år ellers ville have ringe betingelser. Måske er det også forkert, at gendarmestyrelsen blev indskrænket — der er afskediget folk, som havde deres betydning i det nationale liv ved grænsen. De fleste gendarmer forstår opgaverne her — og tager sig deraf på en ofte rørende trofast måde. Disse tidligere jyske bondekarle udretter noget her, som ofte bliver overset. Flere af dem er gift med piger fra egnen, således at der er knyttet vigtige bånd med befolkningen — i enkelte tilfælde også med hjemmetyskere. — — Der blev også talt godt af en tidligere lærer Vestergård fra et sted i Nørrejylland. Af ideelle grunde har han købt en landejendom i Lydersholm — her er jo plads til mange folk, og — som gartner Jepsen sagde — når jorden er udstykket, da er det nye forsamlingshus for lille — men så er der jo folk til at bygge et nyt.

18. december. I eftermiddags har jeg deltaget i en forhandling

med skoledirektionen angående den kommende nye danske skole. Direktionen, hvis tre medlemmer var tilstede, havde efterhånden forhandlet med seminariefors­tander Albeck og overlærer Hansen. Direktionen skal nu afgive indstilling til ministeriet om, hvorledes denne nationalt set vigtige sag bør løses. Jeg fremhævede, at en ny dansk skole bør ligge i den såkaldte »Nystad«, fordi der i dette børnerige kvarter er et grundlag for en skole, og fordi det af nationale grunde vil være klogt at lægge en skole her, hvor der ingen andre skoler findes. Det kan da ventes, at de ret mange i national henseende ligegyldige vil sende deres børn i den danske skole af rent praktiske grunde — hvis børnene derimod alligevel skal helt ind til byen, kommer derimod mange af dem i tysk skole. De, der virkelig er tyske, vil selvfølgelig sende deres børn der — men dem skal vi jo heller ikke tænke på — derimod synes jeg, at vi er i vor gode ret til at bane vejen til den danske skole for de børn, hvis forældre ikke bryder sig om det nationale spørgsmål. Skønt de fremsatte udtalelser principielt skulle være blot vejledende for direktionen, kunne jeg nok mærke, at alle tre medlemmer var enige med mig i, at den nye skole skulle ligge i Nystaden. Her har jeg også anbefalet, at man skulle finde et lokale til midlertidig indretning af skolen, der ikke straks vil have elever til en fuldt indrettet nybygget skole. Overfor Svendsen fremhævede jeg, at man også i overgangstiden kunne indrette nogle danske skoleklasser i de lokaler i Alexandrineskolen, som den tyske mellemskole ikke benytter. Men i så tilfælde mente jeg ikke, at seminariet burde have noget med disse klasser at gøre, da der let kunne opstå en vis gnidning mellem denne institution og den tyske skole — dette er vi interesseret i at undgå. Derimod tror jeg, at en selvstændig — midlertidig — dansk kommuneskole nok kan leve i god forståelse med den tyske, som jo også er kommunal.

21. december. I disse dage før jul har jeg som tidligere år uddelt Sprogforeningens julehefter til skolens børn — det er interessant og glædeligt at se, hvorledes børnene altid modtager disse bøger med glæde. Ikke én ønsker ikke en bog — om så hjemmet er nok så meget tysk. Da bøgerne var kommet, spurgte jeg overlærer Hansen, om vi skulle uddele. »Ja, naturligvis — De ser jo nok efter, at bøgerne i national henseende ikke kan virke anstødeligt over for tyskere«. — Og senere hen i den korte samtale:

»Selvfølgelig var det mere naturligt, at vi gav børnene tyske bøger; men vi har jo nu engang ingen tyske, der er passende«.

(Fortsættes).

Da H. P. Hanssen afløste Redaktør Jens Jessen som Rigsdagsmand

Efterslat til de unges Henvendelse i 1906

Af A. Svensson.

I »Sønderjyske Årbøger«, 2. Halvbind 1959, har Inspektør N. J. Gotthardsen, Møgeltønder, offentliggjort den Henvendelse, seks unge Nordslesvigere rettede til daværende Landdagsmand H. P. Hanssen, Aabenraa, der efter Redaktør Jessens Død var bleven opstillet som Kandidat til Udfyldningsvalget i første Rigsdagsvalgkreds, Haderslev og Sønderborg Amter, og saaledes udpeget til at blive Jessens Efterfølger som den danske Befolknings Repræsentant i den tyske Rigsdag. Af særlig Interesse er i denne Forbindelse den efterfølgende Brevveksling mellem Gotthardsen og Mejeribestyrer H. Jensen, Tyrstrup, paa den ene Side samt H. P. Hanssen paa den anden. Et egentligt Referat af Sammenkomsten mellem H. P. Hanssen og de unge, der fandt Sted den 2. September 1906 i H. P. Hanssens Hjem, har der derimod ikke foreligget. H. P. Hanssen strejfer Forhandlingen i sine Erindringer, »Et Tilbageblik«, Bind III, S. 33—44, og Gotthardsen ofrer kun et Par Linjer paa den. Nu er der imidlertid kommet et Referat for Dagen, nedskrevet af Mejeribestyrer H. Jensen faa Dage efter Sammenkomsten.¹ Det forefindes paa Bagsiden af den Henvendelse, der blev overrakt, og gengives her uforkortet.

»Omstående *Henvendelse* overrakte den 2. September 06 til H. P. Hanssen af Grdr. N. J. Gotthardsen, Visby, Grdr. Hans Christensen, Høgsbro, Andr. Grau, Bro på Als, Dr. Lausten Thomsen, Skærbæk, og Mejeribestyrer H. Jensen, Kristiansfelt.

H. P. H. tog temmelig venlig mod os, skønt han opfattede Henvend. som en Mistillidsytring fra vor Side; vort Formål var at bevæge H. P. H. til en Udtalelse, der kunde fjærne den Ængstelse, der fandtes hos mange for, at H. skulde lede vor Kamp ud fra

det gamle trygge Spor (skarp Protest mod al Uret og fast Hævden af vor Ret fuldtud, også § 5) over i et nyt, basere den på Forhandlinger og i hvert Fald tilsyneladende Forsonlighed. Hanssen udtalte bl. a.:

Taktikken i vor Kamp har helt siden 50-erne vekslet mellem Protest og Forhandling, bl. andre nævner han Gustav Johannsen som »Forhandlingspolitiker«. Selv har jeg, siden jeg var 17 År, været Forhandlingsven. Det er vor Fejl helt siden Fredsunderhandlingerne [i 1864], at der er bleven forlangt for meget (Forslag om forskellige Linjer). Som det er heldigt, at stræng og mild Behandling af vort Folk fra Magthavernes Side veksler, således også gavnligt at vore Kampmåder veksler. I Øjeblikket Tegn til, at Prøjerne har Ordningen af Optantspørgsmålet under Overvejelse. Vi bør derfor ikke slå på § 5 denne Gang, Prøjerne gider ikke høre det.

Det har været os let at gendrive dem, når de har beskyldt os for »Losreissungsbestrebungen«, men nu nøjes de med at beskyldte os for »Lostrennungsbestrebungen«. Fortyskningsmændene, »Den tyske Forening« og Strackerjans »Grenzpost« lurer efter enhver Lejlighed til at kunne bruge Ordet »Irredentisme« mod os. Jeg henviser til min Klipleve-Erklæring angående § 5 og forlanger Tredjemands Ret respekteret, skøndt jeg har talt med danske Videnskabsmænd og Jurister, der ikke kunde være med til at vove deres Navn og Ære ved at hævde den. Den prøjsiske Regering nægter også at udlevere en Del Akter desangående til Gennemsyn.

Hanssen omtaler udførligt det Ansvar, han har som Repræsentant i Berlin og mener, vi kan meget lettere slå på den, skøndt han indrømmer, han kan under Værn af Forfatningen indbringe Forslag om »Grænseregulering ved Lov« (Folkeafstemning), og henviser til, at Jessen i de 4 År, han har været Rigsdagsmand, ikke har nævnt § 5. Ja, M. Andresen, der sammen med Redaktør A. Lebeck var tilstede under de 2 Timers Samtale, siger endog, at der kom et Lettelsens Træk over Jessen, da man i 1903 ikke slog så udtrykkelig på § 5 i Valgopråbet.

Vi indvender på det bestemteste, at vi ikke ønsker en utidig og kras, udfordrende Brug af § 5, men denne Ret kan hver eneste Mand forstå, Begreberne må ikke forvirres ved til Tider og især

i et Valgprogram eller i Kandidatens Program over for Vælgerne at undlade at nævne den, dette kan Magthaverne senere bruge som Våben imod os. Og det har sin Betydning for at holde ud i den hårde Kamp, vi må føre, at vi har Lov til at håbe på en Genforening ad fredelig Vej med vort gamle Fædreland. Selv Socialisterne hævder § 5.

Da jeg nævner, at jeg ser sådan på det, at når § 5 eller vor traktathjemlede Ret ikke er på vort Program, er »Fanen« ikke ren, og det må den Fane være, der skal samle alle danske Nord-slesvigere på en Valgdag, opfatter H. P. H. det som en personlig Bebrejdelse og bliver meget hidsig. Jeg bevarer Fatningen. Betegnelsen »Fanen« var vel nok uheldig, »Standpunkt« havde vel været bedre. I øvrigt var Bebrejdelsen nærmest rettet på Vælgerforeningens Bestyrelse, *forudsat*, hvad Hr. H. antog for muligt, at den slet ikke vilde nævne vor traktathjemlede Ret eller antyde, at vort politiske Standpunkt var det samme som hidtil, i Valgopråbet.

M. Andresen læser de 3 sidste Valgopråb, imens kommer H. i Sindsligevægt.

Han mener, at Prøjserne let kan udkøbe alle danske Gårde i Nord-Slesvig, og mener, at dette maner os til Mådehold, han slår på, at det gælder om at uddybe vort Folkeliiv, værne vort Modersmål og så se at opnå lidt nu og da ved klog Forhandling.

Vi indvender: Tyskerne giver os ingen Indrømmelser, når de ikke selv på en eller anden Måde kan høste Fordel deraf, f. Eks. ved at vinde i andre Magters Omdømme, for deres Mål er at fortyske os, opsluge os helt. Vi henviser til, at f. Eks. Polakkerne ved at gå med til Hær- og Flådebevillinger intet har opnået; jo, »lidt har de nået«, siger Hr. H.

H. vil gerne give »Fl. Av.« Skylden for vort Komme, vi siger, vi er kommen for at fortælle, hvordan Stemningen er iblandt Befolkningens Flertal, og beder ham tage Hensyn dertil. Han glæder sig over vor politiske Vilje og henviser os til Valgmøderne, der begynder den 9. ds. i Haderslev; vi siger, vi havde håbet, at han i sit Blad allerede havde udtalt sig om sit Program. I øvrigt slår H. på den »enstemmige« Opstilling og på sin Fortid. N. J. G. [otthardsen] indvender, at det er H. [s] Fortid, f. Eks. dette, at

»Hejmdal« aldrig nævner § 5, der giver Anledning til Ængstelse i Befolkningen. H. siger endvidere, han har skrevet til Vælgerforeningens Bestyrelse og forberedt den på, at han muligvis ikke modtager Kandidaturen, »og da har de, der har modarbejdet og mistænkeliggjort mig, Ansvar, de må da finde en Kandidat«.

Jeg tænkte ved mig selv: »Når De kan gå uden om Ansvar, finder vi også nok en, der vil påtage sig det.«

Ved Afskeden var H. tilsyneladende bevæget.

Jeg er ængstelig for Fremtiden. H. er en samvittighedsfuld Mand, men det var, som Ansvar, hvilede for hårdt på ham, som om han manglede noget af den Tryghed og Fortrøstning, Kampen for en god og retfærdig Sag giver, som om han ikke mindedes tilstrækkeligt, at han, der har hjulpet hidindtil, også kan og vil hjælpe os herefter, at han vil og må lade Sandhed og Ret sejre over Vold, Løgn og Uret. I vor sproglige Kamp, i vort folkelige Arbejde, i Virksomheden for et rigere, fyldigere Åndsliv er H. P. H. sikkert en dygtig Fører. Så længe han ser sådan på Stillingen, som han udtrykte sig over for os, billiger jeg ikke hans Forhandlingstaktik. Der er Opgaver, store Opgaver for os i Fremtiden. Gud give os Lykke og Kraft til at løse dem. Gud give vore Førere som hver enkelt Sønderjyde Kraft, Mod og Tro på Rettens Sejr, han bevare os fra den åndelige Folkedød.

d. 6. 9. 06.

H. Jensen.«

Jeg skal i det følgende gøre nogle Tilføjelser, dels til selve Referatet og dels til Enkeltheder i den tidligere omtalte af N. J. Gott-hardsen optrykte Brevveksling efter Mødet hos H. P. Hanssen.

Det lyder lidt mærkeligt, at Redaktør Jessen efter Udtalelse af Fabrikant M. Andresen i 1903 skal have følt sig lettet over, at Pragfredens Paragraf 5 ikke blev saa stærkt fremhævet i Valgopraabet forud for det forestaaende Rigsdagsvalg. Saa vidt man kan skønne, er det Jessen selv, der har skrevet Valgopraabet og forelagt det i Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynsraad. Alt, baade Form og Indhold, bærer Præg af Jessens Pen.

»Hvilken Opgave«, siges der i Valgopraabet, »kan være højere

og værdigere end den at væрге en tusindsaars Folkearv, vor Historie, vort Aandsliv, vort Sindelag, vort Haab til Fremtiden, alt, hvad der er os helligt og dyrebart.

Hvilket Billede kan være skønnere end det af en lille Folkestamme, som viser, at der er noget, den sætter højt i Livet, og at den vil værne om det.

Kæmpende for Sandhed, Frihed og Retfærdighed og hævðende vort gamle politiske Standpunkt træder vi fast paa den hjemlige Jord og vil dygtiggøre os i det daglige Livs Gerning.«

Med Ordene »vort Haab til Fremtiden« og »vort gamle politiske Standpunkt« er tydeligt underforstaaet Løftet i Pragfredens Paragraf 5. At det ikke er stærkere fremhævet, tør med Kendskab til Redaktør Jessens Ønske om i sin Rigsdagsgerning at virke samlende paa alle inden for den danske Befolkning snarere tilskrives Hensyntagen til H. P. Hanssen-Fløjen end Sideblikke til den tyske Offentlighed.

Det er ogsaa værd at fremhæve, at der i Valgopraabet tales om Tillid til den danske Ungdom og regnes med, at den hjemvendt fra den prøjsiske Militærtjeneste med fast Vilje vil deltage i Kampen for Danskheden.

For øvrigt kan nævnes, at fra Den nordslesvigske Vælgerforenings Generalforsamling i 1903 er i Foreningens Protokol optaget, at Jessen har skænket Vælgerforeningen 10,000 Eksemplarer af hans »Valgtaler 1902« til vederlagsfri Udbredelse over hele Nordslesvig. Den indledende Tale i denne Pièce er Redaktør Jessens Programtale den 21. November 1901 i Aabenraa, »Vor Sag«, hvori det hedder:

»Vi har ikke ringeste Grund til at fravige vort gamle Standpunkt, vort lovlige Fodfæste i Artikel 5.«

Og senere i samme Tale:

»Vi Nordslesvigere kan frejdigt fastholde Paragraf 5 og aabent vedkende os, at vi ønsker at komme tilbage til Danmark.«

I en Artikel i »Flensborg Avis« den 26. November 1903 om det lige stedfundne Valg til den prøjsiske Landdag skriver Jessen udtrykkeligt, idet han henviser til den prøjsisk-østrigske Traktat af 1878, hvor Prøjsen og Østrig blev enige om at slaa en Streg over Løftet i Paragraf 5:

»Naar Østrig opgav at tage sig af os, skulde vi jo hævde vort Retsstandpunkt saa meget skarpere selv.«

Det Lettelsens Træk, M. Andresen mener at have iagttaget hos Jessen, kan vist derefter roligt lægges ad acta.

H. P. Hanssens Bemærkning om, at Redaktør Jessen i den tyske Rigsdag ikke har talt om Pragfredens Paragraf 5, er i det væsentlige rigtig. Da Jessen ved en bestemt Lejlighed, den 2. Marts 1904, nævnte Paragraffen med Bestemmelsen om, at den aabnede Adgang for Nordslesvigs Genforening med Danmark, skete det rent periferisk. Men nævnt blev den.

Selv om Afskeden efter Forhandlingen i Aabenraa formede sig fredeligt, har de unges Fremmøde aabenbart efterladt en mærkbar Brod hos H. P. Hanssen. Det gav sig et uventet voldsomt Udslag, da han paa et af sine Valgmøder den 14. Oktober 1906 i Forsamlingsbygningen »Frej« i Tyrstrup udtalte:

»Jeg blev enstemmigt opstillet af Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynsraad. En Time senere blev jeg af et Medlem forberedt paa, at jeg kunde vente en Deputation af unge Mænd fra Vesterengen. Jeg fralægger mig alt Ansvar, men nu vil jeg tale rent ud. Der kom en saadan Deputation, 5 helt unge Mennesker² kom for at forhøre mig i Politik. Jeg henviste til min 20-aarige Virksomhed og til Vælgerforeningens enstemmige Opstilling. Jeg har kunnet konstatere, at Slagplanen var lagt imod mig, allerede Dagen før jeg blev opstillet.«

Over for Mejeribestyrer Jensen, der skriftligt havde protesteret mod den overlegne Omtale af de unge, der opsøgte H. P. Hanssen, og yderligere mod Paastanden om en forud lagt Slagplan, erklærede Hanssen i Brev til Mejeribestyreren af 15. November 1906:

»Ordene »Slagplanen imod H. P. Hanssen er lagt, og den vil blive gennemført«, har Hr. A. Svensson, Flensborg, brugt over for Jørgen Eriksen fra Oksebøl, da han paatalte den Agitation, der var sat i Stand imod mig.«

Jeg har andensteds, i andet Bind af mine Sønderborg-Erindringer, »Kamp og Fest«, S. 58-59, tilbagevist den mig af H. P. Hanssen tillagte Udtalelse. Da der ikke har været Anledning til at foretage en lignende Korrektion i »Sønderjyske Årbøger«, haaber jeg, det kan gøres her.

Efter at have læst Referatet fra Mødet i Tyrstrup skrev jeg straks til min Ungdomsven Jørgen Eriksen, der var en Slægtning af H. P. Hanssen, senere Frimenighedspræst paa Sundeved, efter Genforeningen Sognepræst i Asserballe, og bebrejdede ham, at han uden Grund havde lagt mig en saadan Udtalelse i Munden. Jørgen Eriksen indrømmede i sit Svar, at jeg ikke havde sagt noget om en Slagplan, at Udtrykket var hans eget, men at han havde haft Indtryk af, at der forelaa noget saadant. Dette meddelte han ogsaa H. P. Hanssen, hvorefter Hanssen i Brev til mig af 11. December 1906 maatte lade den fremsatte Paastand falde. Jeg gengiver Brevet i dets fulde Ordlyd.

»Hr. Journalist Adolph Svensson.

Deres Brev modtog jeg hernede i Berlin et Par Dage efter vor Samtale i Sønderborg.

Jeg gjentager, hvad jeg sagde til Dem ved denne Lejlighed. Jørgen Eriksen brugte Udtrykket: »Slagplanen er lagt, og den vil blive gennemført« over for mig paa en saadan Maade, at jeg maatte opfatte det som et Citat af en af Dem brugt Ytring.

Paa given Anledning har Jørgen Eriksen senere meddelt mig, at dette er en Misforstaaelse. Udtrykket skyldes ham, men formede sig under de Indtryk, han modtog, da han besøgte Dem i Flensborg. Paa denne Vis er Deres Navn bragt i Forbindelse med det.

Maaden, hvorpaa jeg har brugt Udtrykket i Tyrstrup uden Angivelse af Kilde, kan jeg derefter ikke holde for urigtig. Derimod er det urigtigt, at jeg har tillagt Dem Udtrykket i en privat Samtale med Fr. Højberg, omend dette ikke skete paa den i Jørgen Eriksens Brev refererede Maade. Dette beklager jeg, og jeg vil meddele Højberg Sagens Sammenhæng.

Endvidere har jeg citeret Ordet med Dem som Kilde i et Brev til Mejeribestyrer H. Jensen i Tyrstrup. Dette vil jeg ogsaa berigtige, da jeg ikke agter at gjøre nogen Uret.

Ærb.

H. P. Hanssen.

N. B. Jørgen Eriksens Brev til Dem følger hoslagt tilbage.«

Privat erkendte H. P. Hanssen saaledes, at Paastanden om en Slagplan var uden Holdepunkt i Virkeligheden. Offentligt lod han Paastanden om Slagplanen, der ingen Slagplan var, blive staaende, og i Erindringsværket »Et Tilbageblik«, Bind III, S. 43-45, hvor han i øvrigt refererer sine Udtalelser paa Tyrstrup-Mødet meget udførligt, er den fremsatte og dengang meget opsigtsvækkende Paastand med fornøden Rettelse udeladt. Jeg finder det derfor berettiget over for den Kreds af historisk interesserede, der i en foregaaende Aargang af »Sønderjyske Årbøger« har set mit Navn indblandet i Affæren, at gøre opmærksom paa Sagens rette Sammenhæng.

HENVISNINGER

1. Det paagældende Referat er i Privateje.
2. De 4 af dem var valgberettigede og havde selvstændige Stillinger.

Jacob Fabricius den ældres selvbiografi

På dansk ved *H. F. Petersen*, Satrup.

Under en længere sygdomsperiode i 1623 satte daværende generalprovst for den gottorpske del af Slesvig og Holsten, Jacob Fabricius den ældre (1560-1640), sig til at nedskrive sine erindringer, hvortil han havde samlet stof gennem mange år.¹

Ud fra den opfattelse, at Fabricius må regnes blandt de virkelig store skikkelser indenfor Sønderjyllands kirkehistorie, var det min hensigt at genoplive hans minde i 400-året for hans fødsel ved at udgive hans optegnelser på dansk i deres helhed og for en videre kreds, men af forskellige grunde sker det først nu og på dette sted.

Erindringerne er skrevne på højtysk med plattyske og latinske tilføjelser i marginen og standser 1623. Resten af bogens blade indeholder en del notater, mest stikord, til en eventuel fortsættelse, som dog travlhed og skrøbeligt helbred desværre forhindrede.

Det må beklages, at Fabricius ikke ellers har efterladt sig oplysninger om sig selv og sin samtids forhold, eftersom han flere gange hentyder til en »Schwarzbuch« og en »Weissbuch« samt »Chartes« og konvolutter og var en skriveglad natur med stærk interesse for kirkehistorie. Selvfølgelig er der i arkiverne bevaret spor af hans embedsgerning, men alt for meget er gået tabt. Ikke engang hans visitatsberetninger fra tiden efter 1636, da han blev udnævnt til gottorpsk generalsuperintendent, findes mere på nogle undtagelser nær.

Des mere taknemlige må vi da være, fordi vi dog har disse hans bidrag til Sønderjyllands ældre personal- og kirkehistorie, hvorved vi samtidig lærer ham selv helt godt at kende indefra. Vi møder her en gudhengiven, usnobbet og gennemloyal mand, som fortæller lige fra leveren og med lune, hvad han selv har oplevet og iagttaget. Til tider er hans fremstilling vel noget om-

stændelig, til gengæld vogter han sig for overdrivelser og gætte-
rier — »Gud ved det!« udbryder han, når han ikke ønsker at ud-
tale sig nærmere. Hvorvidt han er tør, som Feddersen siger,² får
læserne dømme om. Derimod kan man beklage, at Fabricius,
bortset fra de første kapitler om slægten og barndommen, har
fattet sig i korthed om mange ting, som vi kunne have ønsket at
få mere at vide om, f. eks. om andre kirkemænd, kirkelige og
folkelige skikke, sociale forhold og hans egen indsats ud over
tjenesteforholdet til hans højfyrstlige Durchlauchtighed.

Af særlig betydning er vel nok hans udførlige skildring af op-
gøret mellem luthersk og reformert kirkeopfattelse på Gottorp,
et opgør, som er enestående i Norden, og som koster ham hans
embede for en tid.

Jacob Fabricius var en ægte sønderjyde både af rod og af
væsen, en åbenhjertig og selvstændig natur. Videnom blev han
berømt for sin lærdom og faste karakter, og mange steder fra
sendte man bud efter hans tjeneste, også fra København, men
han foretrak at blive i sin kære hjemstavn, og under tidens store
vanskeligheder øvede han en trofast og velsignelsesrig bispeger-
ning inden for dens kirke.

Vel var han en folkets søn, og altid var det sikkert ikke let for
ham at gøre sig gældende overfor hovne hoffolk. Han har da
også i begyndelsen af det efterfølgende udtrykt sin betænkelig-
hed ved, hvad folk vil sige til, at han den borgerlige mand giver
sig til at opregne sin slægts aner. Men med typisk sønderjysk
selvfølelse slår han fast, at han er rundet af »de fornemste,
rigeste og børnerigeste slægter i og omkring Tønder«.

Ligeledes skjuler han ikke, at han privat og i sin stilling som
hofpræst og provst har oplevet meget, som eftertiden kan have
interesse for og nytte af at høre om. Men fremfor alt minder han
sin egen efterslægt om Guds barmhjertighed, som han skylder alt.

Da han begyndte på sine optegnelser, var han 63 år gammel og
regnede med, at han stod på gravens rand. Imidlertid opnåede
han at blive næsten 81, inden han døde. I november 1640 bisattes
han i Slesvig domkirke. Med rette blev der ved den lejlighed ud
fra ordene i Daniels bog 12,3: »Lærerne skal lyse som himlens
glans«, mindet om den fromme og lærde biskop, den samvittig-

hedsfulde og ufortrødne hyrde inden for den sønderjyske kirke og i alt et helstøbt menneske.

★

Ved oversættelse mister enhver fortælling jo noget af sit særpræg, og det var fristende at anføre meget af originalen. Dette ville dog føre for vidt, og jeg har på ganske få udtryk nær givet afkald derpå. Mine tilføjelser i teksten er sat i []. Der er kun foretaget udeladelser for hans senere notitsers vedkommende. For at lette læsningen har jeg inddelt erindringerne i afsnit og givet dem overskrifter i overensstemmelse med indholdet.

I. Hvorfor jeg nedskriver mine erindringer.

I den hellige trefoldigheds navn, højlovet i evighedernes evighed! Amen.

Grundene³ til, at jeg her optegner såvel mine forfædre og min herkomst som mit levnedsløb og min embedstjenestes forløb er først og fremmest følgende fem:

Den første er min families gentagne anmodning om at efterlade mine efterkommere skriftlig besked om noget, som de ikke kender til, hvad jeg ingenlunde kan fortænke dem i. For ethvert modtageligt menneske vil jo gerne vide så meget som muligt om sine forfædre. Derfor findes jo allerede i den hellige skrift mange stamtavler dels vidtløftigt dels i korthed optegnede, ikke blot for at gøre rede for vor allerkæreste frelsers fødsel og kødelige afstamning fra Abrahams og Davids blod, men også af andre hensyn og til oplysning, hvad man kan overbevise sig om de pågældende steder.

Fromme børn er da også ivrige efter at få fortalt, hvad deres forældre har oplevet af godt og ondt i deres levned, især når de har stået i et kirkeligt arbejde. Sligt er jo ikke blot til stor fornøjelse, men også til udbytte for børnene, når de sammen mindes deres forældre eller fortæller andre om dem.

Den anden årsag er min egen erindring. For da jeg nu går i mit 64. år, og det efter den almægtiges faderlige vilje ikke kan vare ret længe, inden jeg skal aflægge mit jordiske hylster og ved Kristi blods kraft skal gøre den store forandring⁴ og fra det døde-

lige indtræde i udødeligheden, fra timeligheden ind i evigheden, i hvilken jeg allerede nu forinden har svævet ved troen og i min sjæl, er det kun tilbørligt, at jeg som en vandringsmand ser tilbage på min tilbagelagte rejse, og som en fornuftig, ja taknemlig gæst siger farvel til mit herberge i dette liv.

Heraf fremgår den tredie grund, nemlig den tak, jeg skylder Gud og mennesker. Dette mener jeg gælder både mig selv og mine efterlevende. Hvad mig angår, så var jeg jo ikke værd at bære menneskenavn, dersom jeg ikke erkendte og så meget som muligt berømmede den store Guds store, underfulde, udsigelige, umålelige, ubegribelige, uudtømmelige, ja utrolige regering og velgerning, som han så rigeligt har bevist imod mig arme, ringe, elendige enkesøn, således at jeg nok kan regnes blandt eksemplerne på guddommelig, underfuld regering og barmhjertighed — ved hvilke ord jeg forstår mere, end hvad alle menneskers, ja engles tanker kan fatte og tunger udsige.

Dette påminder jeg mig også selv om, så meget jeg kan i min svaghed og glemsomhed. Men da Herren vor Gud har skænket mig adskillige gode venner i denne verden, ved hvem han på mangfoldig vis har antaget sig mig, har jeg herved en gudsalig lejlighed til også at mindes dem med taknemlighed, hvilket da også er rimeligt og Gud velbehageligt.

Jeg sagde indledende, at dette også gjaldt mine efterlevende, og dermed mener jeg, at de ligesom jeg og for min skyld højlig og med skyldig tak må vækkes til at kende og lovprise den velgerning, som så rigelig og mildelig er blevet deres far til del fra Guds og menneskers side. For Isocrates⁵ siger jo, at forældrenes venner også skal være børnenes venner, så at børnene i virkeligheden kan anse det gode, som deres forældre har nydt, som at være blevet dem selv til del. Og sådan er det i virkeligheden. For hvad de ganle modtager af godt hos Gud og mennesker, anvender og bruger de jo til deres børns fremme og bedste, hvis det da ikke er forrykte forældre, som kun tænker på deres egen vellyst og timelige fordel og ikke på børnenes. Sådanne forældre har den gode Gud nådigt skånet mig for, og han ved, menneskelig talt, at mine forhold ville have artet sig helt anderledes, dersom jeg ikke havde bekymret mig for Gud og min familie.

Den fjerde grund er, at der er mange gavnlige og nødvendige ting at meddele. Thi det er jo visselig sandt, at der i min livstid er sket mange ting i det store og i det små, og hvad skulle der ikke også hænde i 63 år? Jeg taler dels i almindelighed angående mit personlige liv, dels og især om mit liv som kirkemand, ved hoffet og i min præstegerning. Her er hændt så meget, som man i fremtiden ikke blot vil tale om til gavn og glæde, men som man måske kan gøre brug af senere. Thi de svundne tider er de kommende tiders læremestre, som mange udtalelser i guddommelige skrifter og hos fornuftige hedninger siger.

Ganske vist vil man kunne finde meget herom i mine kirkelige akter og andre næsten utallige dokumenter. Men da jeg har erfaret og overværet alle disse ting selv, så kan min mundtlige og skriftlige beretning herom ingen skade være til.

For det femte og sidste kan disse optegnelser, når man sammenfatter og ret betragter dem, også tjene til sand gudfrygtighed og glæde og fremme tro, trøst, håb, lålmodighed, bestandighed og opvække til mere fromheds øvelse. Det kunne jeg udførligt forklare med hensyn til hvert eneste ord, men det er unødvendigt, såsom hvert kristeligt hjerte let selv kan fornemme det og tilegne sig det.

Det er altså grundene til dette mit forehavende, hvortil mine kære har tilskyndet og bevæget mig. Give Gud, fra hvem alt kommer og hidrører, hvad vi er og formår, at det må tjene til hans ære og mine kæres gavn og fromme ved Jesus Kristus! Amen.

II. Min og min families herkomst.

Her skal efter min formening ikke berettes om mine børns herkomst på mødrene side, da dette her egentlig angår deres far, og om deres moder kan der om nødvendigt fortælles en anden gang ved en passende lejlighed.⁶

Jeg behandler derfor først min fars, derefter min mors slægt, og dette gør jeg — det ved han, som kender hjerterne — ikke af forfængelighed, men i ydmyg taksigelse til Gud, når jeg drager mig til minde, at jeg og mine på fædrene og mødrene side nedstammer fra de fornemste, rigeste og børnerigeste slægter i og omkring Tønder.

Jeg taler efter disse egnes forhold, siden Gud ikke har ladet mig blive født i Venedig eller Nürnberg ud af disse byers patricierfamilier, men netop her på dette sted, hvor vi også har patricier og er patricier, hvilket man vel nok må lade os. Dog, dårskab, nok om det.⁷

For at begynde med min far, så var hans tipoldefar en fornem borger i Flensborg ved navn Ebbe (det er et dansk egnavn og hedder på tysk Jacob), Ebbe Schmidt. Denne boede i nærheden af Søndertorv, der hvor man drejer ind i St. Hans gade og sogn, i samme hus, hvor i min tid boede en berømt borger Paul af slægten Bartelsen. Samme Paul Bartelsen nedstammede også fra Ebbe Schmidt.

Ebbe havde en søn Hans, min fars oldefar, Paul Bartelsens bedstefar. Pauls far hed Bartelt Hansen, som havde en anden søn Bartelt Paul.⁸ Dette må man ikke lade sig forvirre af, men huske på, at man hos danskerne ikke lægger megen vægt på slægtsnavnene: faderens fornavn bliver sønnens efternavn, dog nogle føjer desuden et slægtsnavn til, f. eks. Johannes Pauli Resenius o. m. a.

Min fars mandlige forfædre beholdt navnet Schmidt som slægtsnavn, måske fordi de oprindeligt netop dyrkede Tubalcains kunst eller håndværk. Hvortil jeg ikke undlader at bemærke, at da jeg i min ungdom brugte navnet Schmidt eller på barnevis Faber, kunne mine lærere i Flensborg ligesom provsten, som bivånede vore eksaminer, ikke lide det, men befalede mig at kalde mig Fabricius, kaldte mig også selv sådan, ihvorved jeg hellere ville beholde mit stamnavn, ja også gjorde det, som mine skrivebøger udviser.

Da jeg kom til Lüneburg, medbringende mine vidnesbyrd fra Flensborg, kaldtes jeg evig og altid Fabricius. Men hvorfor nævne dette? Fordi man ikke skal tro, at jeg eller min familie selv har tilranet os dette navn eller vil formaste os til at regne os til de gamle romerske Patricier⁹ eller nyere tyske Fabricios. Hvortil jeg dog også bemærker, at både de romerske og tyske Patricier har fået deres navne ved et lignende skifte, hvilket jeg senere, om Gud vil, skal eftervise.

Bekendt er det, at også de fleste meget lærde mænd bruger

*Jacob Fabricius den ældre.
Stik af J. C. Püschel
(ca. 1745),
sikkert efter samtidigt
portræt.*

latinske eller græske tilnavne i stedet for de tyske (Schwartzerde Melancthon, Töpfer Chytræos, Hausschein Oecolampadius, Becker Artopecus, Vassbinder Pithopseus, Goldschein Chrysolitus o. s. v.). Lad det fare!

Jeg kommer tilbage til min fars slægt. Hans far var Jens Schmidt, som overlod huset i Flensborg til familien Bartelsen og flyttede til Tønder. Hans hustru var fra Stapelholm, fra Erfde, og hed Wibeke Jenses. Derfor regnede hendes slægtninge i Rendsborg, Lafrens von Ervede ligesom Detleff Widrikes sig som hørende til min fars frænder og slægtninge, dengang min far var i Rendsborg i de 3 landsherrers, kongens og hertugernes, tjeneste. Som bekendt er de også navnkundige slægter i Rendsborg, selvom det går op og ned med dem ligesom med månen.

Nævnte to ægtefæller Jens og Wibeke Schmidt boede i Tønder i huset, hvor i min tid den berømte borger Claus Petersen og Jess Thürholm boede. Begge havde giftet sig ind i samme slægt og derfor fået disse huse. Men at udvikle Ebbe, Hans og Jenses videre slægtskabsforgreninger anser jeg for tidsspilde.

Jeg kommer nu til min salig fars forældre. Jens Schmidt havde

adskillige børn. Nogle bosatte sig i deres fødeby, Flensborg, andre i Haderslev. Men foruden dem var der de to sønner Nicolaus og Jacob, min farfar.

Nicolaus Jensen var først katolsk præst, men bekendte sig til evangeliets nye lys og blev præst i Højt¹⁰ i Slogsherred tæt ved Tønder og fik med sin hustru Marine børnene 1) Jens, som ægtede Anna, Peter Dehns datter i Hostrup. .¹¹, 2) Jacob, som blev far til den fine astronom Peter Fabricius og er f. t. præst i Varnæs, 3) Anne, blev gift med en glarmester, 4) Cathrina, som jeg har truffet hos Jacob, 5) Wibeke, flyttede til Flensborg, 6) Mette, som fik en skrædder Hans på landet. Så meget herom.

Jens og Wibekes anden søn Jacob Schmidt ægtede en Margarete fra samme egn. De fik følgende seks børn:

1) Hans Schmidt, født 1520. Hans kone hed Anne, og børnene var: a) Jacob, som i april 1579 i Flensborg fik hovedet hugget af på grund af et mord, b) Reuwart eller latinsk Richardus, gik 1567-68 sammen med mig i skole i Rendsborg, og da det ikke ret ville gå med hans studeringer, blev han organist i Bredsted, hvor han giftede sig, avlede børn og døde, c) Margarete, som fik en borger og skomager i Tønder Michel Landbuy, d) Marine, døde, e) Carsten, døde, f) Petrus, præst i Broager, g) Johan, er død, h) Jacob, lever, i) Anne, fik Jes Thürholm til mand, forældrene er døde. Døtrene skal ernære sig ved at kniple. Har jeg taget fejl i noget af det foregående, og vil man vide nøjere, kan man let få oplysninger om de endnu levende. Dette var Jacob og Margrethe Schmidts ældste søn og dennes arvinger.

Den anden søn hed Jacob Schmidt, født 1521 (eller 1520), og gift med Marine Jannick Heichsens datter i året 1555. Følgende børn: a) Datteren Marine, født 1557 tirsdag efter Exaudi. Faddere var bedstefaderen Jannick Heichsen, farbroderen Hans Schmidt, Fru Marine Negelsens, Cathrine Jürgens, jomfru Marie Mattsdatter. Disse kommer alle i jeres mors genealogi, såfremt jeg får den med. Marine døde i Rendsborg 1566 den 27. okt., en søndag, af en brystsygdom. Hun begravedes i kirkens søndre kapel tirsdag den 29. Sammesteds begravedes også min far 1569 lørdag efter Trinitatis. b) en søn Jacobus [erindringerens forfatter].

3) Cathrine, gift med en smed Jürgen Mülsing, flere børn: a)

Cathrin, som ægtede førnævnte Claus Petersen og fik 8-10 børn, b) Jacob, som bor i faderens hus og hvis hustru Cathrine er Jens Ousens¹² datter. Af dette ægteskabs sønner og døtre kan nævnes en søn, som en tid var hos mig, og en datter, der blev gift med præsten i Aventoft, c) Anne, der fik en borger Niss Cristensen eller Sülverstete, d) Margarete, som i 1582 ægtede min morbroder Heicke, ingen børn. Hun fik senere en anden mand. Jeg tror: ingen børn, e) Jens, død i Danmark.

4) Anne, Iver Schmidts kone, Matthis Lafrensens bror, mange børn.

5) Jens.

6) Marine. Begge døde.

Om min mors slægt har jeg erfaret fra hende og andre: hendes bedstefar (for at gå længere tilbage kunne vel lade sig gøre, men blev temmelig vidtløftigt) var en borgmester i Tønder Olde Ditmer.¹³ Hans kone hed Marine, og begge var de af meget fornem slægt i Tønder. De havde adskillige børn, hvoraf jeg skal nævne nogle samt deres børn.

Borgmester Olde Ditmers ældste søn var hr. Lafrens Ditmer, præst i Hellevad i Aabenraa amt.¹⁴ Denne havde børnene: a) Barbara, gift med Broder Hansen; de boede i Tønder og havde et fint hus med gård. Hendes mor, Barbara Brors, har jeg kendt godt ligesom hendes børn Paul Brodersen, Hans Brodersen, Lafrens Brodersen, Matthis Brodersen, Mette Brodersen, Marine Brodersen . . .¹⁵ Hendes far døde i min ungdom, b) Marine. Hun fik til mand Peter Leck, en købmand. De fik en datter Marine, gift med Nis Martensen. En af deres døtre, Anne, døde — såvidt jeg ved — ugift. Desuden Mette, blev gift ved Løgumkloster. Deres søn Lafrens giftede sig også. Han var en rask fyr; jeg ved ikke, hvad der blev af ham. c) Mette. Hun blev efter faderens død i Hellevad præstegård som efterfølgeren Johannes Nicolais hustru og mor til Nicolai kaldt Heldvaderus og vel 8 andre børn, d) Christianus. Han var først degn i Læk, giftede sig med degnens datter og kom senere til Nykirke i Horsbøl herred, hvor han i nogle år var min slægtning Petrus Jannicksens kapellan. Derfra befordredes han til præst i Aventoft og er død for et par år siden. Hans efterfølger er Jacob Jørgen Mülsing, kantor i Tønder, e)

Laurentius, af hvem man kan finde adskillige skrivelser og øvelser blandt mine papirer. Han var i Lüneburg, da jeg 1567 kom dertil. Han havde lyst til at studere, men var i sin ungdom noget sen, hvorfor han ofte fik hjælp hos mig. Fra Lüneburg rejste han til Wittenberg og blev senere kapellan hos den meget flittige og berømte præst Johannes Pistorius i Tetenbøl. Derpå blev han præst i Løjt eller Lucht, det fornemste præstekald i Aabenraa amt, og der er han død. f) Negels, som ikke blev gammel.

Olde og Marine Ditmers anden søn hed Negels, hvis børn var Claus, Jürgen, Niels, Peter og Sissel, som omkom under den store ildebrand.¹⁶ Hendes brødre døde ugift. Desuden var der en datter Marine, som blev gift med Jannich eller Johan Heichsen, rådmænd i Tønder. Hun er født 1509 og holdt bryllup 1533, fjorten dage før den store stormflod ved Allehelgen. Samme år døde kong Frederik. Marine Jannich Heichsens døde under pesten 1549, 40 år gammel. Hun var min bedstemor. I ægteskabet var følgende børn:

1) min mor Marine, født — som hun plejede at sige — i det nærmeste år efter den store flod, altså 1533. Blev 1555 gift med Jacob Schmidt og fik børnene Marine og mig.

2) Claus Jannichsen eller Heichsen. Han tog til Sverige, hvor han også nok er død, hvilket opklaredes ved skiftet efter min bedstefars død.

3) Heicke,¹⁷ der som før omtalt ægtede min fars søsters datter og døde 1539 torsdag før pinse. Samme år døde også min svoger Henning Petersen omkring Mikkelsdag og Elisabeth Jürgens, min første kone Agnetes mor.

4) Hr. Peter, præst i Nykirke. Hans kone var Cathrine Popp Lützens datter. De havde mindst 7 børn, deriblandt præsten i Nykirke Ludolphus Petri, som var sin fars umiddelbare efterfølger.

5) Sissel, født 1542. 1566 gift med Henning Petersen. Børn: a) Marine, gift med herredsfogeden i Kær herred, b) Jacob, præst på Føer, c) Peter, d) Jens, e) Claus, f) Elisabeth, g) Johan, h) Carsten, boede i Tønder.

6) Carsten, som fulgte sin bror Claus til Sverige og ikke er vendt hjem derfra.

7) Anna. Hendes mand var Mattis Werckmeister. Børn: A) Negels Werckmeister, rådmænd i Tønder, født 1534. Hans kone var Marine, datter af den berømte borgmester Carsten Andersen. Mange børn: a) Anna, b) Agnes, c) Hinrich, rådmænd, fik en kone fra egnen omkring Hamburg, d) Dorothea, gift med Willem Nissen, e) Hans, nu borgmester i Tønder, f) Cathrin, g) Maria, h) Matthis, i) Margarete, j) Carsten, k) Ingeborch. B) Marine. Hendes mand var borgmester Hans Petersen. Børn: Anne og Peter, som studerede sammen med mig i Lüneburg og Helmstedt, Ellin, Elisabeth, Ingeborch, Mathis. C) Jacob Werckmeister, gift med Mattis Hansens datter. Mange børn, bl. a. Mattis Werckmeister. D) Peter Werckmeister. Hans hustru var Margarete, Ellin Frantzes datter. Børn: Anne og Matthis. E) Hans, var skriver, død i Danmark.

Borgmester Olde Ditmers 3. søn hed Jürgen Ditmer. Han boede, hvor i min tid Jürgen Hodtfilter og Hans Petersen, skomager, boede. Var først kun hjemme og døde, som man siger, da han fik det. Da de købte huset, delte de det i to stavne. Ditmers kone hed Marine; de fik ingen børn.

Den 4. søn, Hans Ditmer, blev også borgmester i Tønder. Børn: 1) Matthis, også borgmester, havde døtrene Ingeborch, gift med Rickert Petersen, og Cathrin, gift med Jacob Werckmeister. 2) Marine, som ægtede 2 borgmestre, først Johan Ketelsen, derefter Negels Holdensen. 3) Cathrin, der blev gift med Jacob von der Wetering i Flensborg.

Olde Ditmers 5. barn hed Barbara, som blev mor til Peter Matzen, den berømte købmand i Tønder. Deres børn: a) Marine, gift med Jens Henningsen, ingen børn. b) Matthis, gift med Agathe Willems, Heinrich Wilhelmsens brors kone. Hendes søn af første ægteskab var Johannes Wilhelmi, præst i Eppendorff ved Hamburg. c) Margarete, gift med Laurentius Thomæus, tidl. rektor, nu organist i Tønder. d) Hans, døde tidlig. e) Barbara, gift med Lambert thom Hamer. De gerådede i armod. e) Lafrens, en god og from mand, omkom på havet mellem Tønder og Sild.

Olde Ditmers 6. barn var hans datter Inge med børnene: 1) Margarete, gift med Jacob Goldschmidt. 2) Barbara, gift med Peter Iversen. Deres søn, Iver, skriver i Løgumkloster, fik Agathe

Beyersdatter. Cathrin fik en møller. Moderen Barbara ægtede anden gang en mand ved navn Nann Bosen.

Af foranstående fremgår først min fars slægt på fædrenes side, dernæst min mors slægt på hendes fars og bedstefars side.¹⁸ Jeg har dermed intet sagt om min fars slægt på mødrenes side, heller ikke meget om min fars meget vidtløftige familie, som er meget udstrakt i by og på land. Endvidere har jeg intet fortalt om min mors fars familie, som er talrig i Horsbøl herred og omegn. Endelig har jeg flere steder måttet udelade mange personer i denne genealogi, for at dette værk ikke skal blive for omfangsrigt.

III. Barndomsminder.

Af omtalte forældre er jeg efter Guds råd og vilje født til denne verden i byen Lille eller Lütken Tundern. Ved siden af ligger en flække eller kirkeby ved navn grossen Tønder, på dansk Møgel-tønder, uden tvivl fra det græske megale.

Navnene viser, at min hjemby¹⁹ i gammel tid har været mindre end den nuværende landsby og siden hen er anlagt ved vandet. Tønder, som måske er anlagt ved vandet efter denne landsby, lå ikke ubekvem for handel og bryghus og er så blevet udvidet, ligesom Husum har udviklet sig fra Milsted. Og man ser, at store byer bliver små eller mindre, og at omvendt også små og nyopdukkede vokser og bliver større.

Man bør lægge mærke til, at der i hele hertugdømmet Slesvig, ellers også kaldt Süder Jutland, ikke findes nogen anden by med lybsk ret end Tønder. Sædvanlig udgår appellationen til de fire byer Rendsborg, Kiel, Itzehoe og Oldesloe, om jeg husker ret.²⁰

Af nævnte forældre, som sagt, og i nævnte by er jeg ved Guds nådige forsyn født til denne verden i året 1560 tirsdag efter Pauli omvendelse eller før Kyndelmisse, den 30. januar²¹ om morgenen mellem 4 og 5. Om nogen vil spøge hermed, [egentlig står der »Lichtmess«] under jeg ham den fornøjelse.

På den tid måtte mændene ikke opholde sig i et hus, hvor konen var i barnsnød. Da det nu kom så vidt med min mor, var min far gået hen til min bedstefar, Jannick Heichsens hus for at sove der om natten. Og da det trak noget ud med fødslen, skyndte ved midnatstid min mors stedmor, Jannick Heichsens anden kone,

sig hjem (ved Flensborgvej) for at hente noget eller i andet ærinde. Da hun nu kommer ind i det værelse, hvor min far sov, vågnede han og spurgte, hvordan det stod til med mor, om hun havde født en søn til verden? Da hun svarede, at det endnu ikke var overstået, sagde han: »måske har hun ikke fået en søn endnu, men så skal hun snart føde en sådan, for det har jeg tydeligt set i søvne.« Således skete det da også ikke længe efter.

Den følgende søndag, den 6. februar, blev jeg ved den hellige dåb indpodet i min forløser Kristus, og var mine faddere efter tidens skik følgende syv: Detlef von Ahlefeldt, dengang indehaver af Møgeltønder slot og arvelig besidder af Kluvensieck, død 1572; Hinrich Nissen, far til Claus Hinrichsen og brødre, borgmester i Tønder, død o. Bartholomæi 1562; Lafrens Nissen den ældre, rådmænd og far til den yngre Lafrens, død 1561; Jürgen Mølsing, gift med min fars søster, død 1576; Inge, senator Lafrens Richelsens hustru, død 1577; Ingeborch, min mors ovennævnte stedmor; Anna Lassens, senator Las Nissens hustru; og Cathrin Lafrens søster, også forlængst død.

Da jeg blev døbt, var der en meget streng kulde, så da de mandlige og kvindelige faddere bragte mig hjem fra kirken og ville overgive mig til min mor, var jeg så stiv af kulde, at min mor troede, jeg var død, og sagde, at man hellere skulle have ladet mig blive der med det samme. Men da man havde viklet mig ud og varmet mig ved ilden, kom jeg til mig selv igen.

Samme år 1560 druknede henved 42 personer på Sild og gik der mange evere under med mand og mus ved Rømø og på Süderseit.²² Søndag Oculi døde mellem 10 og 11 fru Mette von Ahlefeldt, min ovennævnte fadders hustru, og liget blev onsdagen derefter transporteret fra Møgeltønder til Kliplev og der stedt til hvile om torsdagen med stor pragt. Den 18. juni, tirsdag efter Viti, om formiddagen faldt der i selve Tønder by og kun her en vældig hagl, så stor som et hønseæg, og slog mange ruder i husene itu.

I året 1561, da jeg var et år gammel, kom en from præst, hr. Andreas Michelsen, dengang kapellan i Tønder og senere præst i Burkal, til at bo i mine forældres hus. Mine forældre levede nemlig i god forståelse med præsterne og præsterne med dem. En

dag, da jeg sad på mors skød og fik min pasning, går præsten hen til mig og rører ved mit hoved! Han opdager nu, at mit baghoved var meget større end mit forhoved, og udbryder: »Et sådant hoved har jeg aldrig set før; der skal nok sidde et lyst hoved bag.«

Samme år begyndte man i maj måned at opmåle, optegne og registrere hele landet i Ditmarsken ved landmålere fra Tønder, Ejdersted og Nordstrand. Det samme gjorde man derefter om efteråret på strækningen fra Brunsbüttel indtil den del mod nord, som man havde opmålt det meste af om foråret forinden. Det år udbrød også krigen mellem Danmarks krone og Sverige. Elfsborg blev erobret, og vestlandets bønder måtte sværge Danmarks krone lydighed.

Omkring påske blev jeg vænnet fra, og noget senere kom jeg i livsfare. Engang jeg befandt mig bag mine forældres stald og have ved Møllestrømmen, og tyendet netop var beskæftiget med andre ting, var jeg nær druknet. Medens jeg lidt senere på børnevis løb omkring, havde nær en stærk okse eller tyr med sine horn skadet mig på liv eller førlighed. Men den almægtiges uudsigelige godhed frelste og bevarede mig en stund endnu.

Allerede 1564 begyndte jeg at lære noget, især kirkesalmer, som jeg flittigt øvede mig i sammen med min søster. Sammen med hende kunne jeg i mange lange timer sidde nede under bordet og synge eller lege. Når forældrene ikke var hjemme, og vi skulle spise, og min søster ikke huskede bordbønnen, da skal jeg altid have sagt: »Vi skal da først bede«, og der fortælles, at jeg trods min spæde barndom allerede dengang havde et hurtigt nemme og en god hukommelse.

Anno 1565 skete det, mens min far, som var iblandt de af de 3 landsherrer, kong Frederik den anden, hertug Hans den ældre og hertug Adolf udnævnte landmålere, var i færd med at opmåle og beskrive Ditmarsken,²³ at amtsskriveren og toderen i Rendsborg, Blasius Röhr, afgik ved døden, og de tre herrer udnævnte og beskikkede min far til efterfølger, en tjeneste, som han beholdt indtil sin død i 1569.

Far rejste fra Tønder til Rendsborg omkring Helligtrekonger. Ved fastelavn bragte min mor mig samt alskens husgeråd ned til ham, rejste så selv tilbage til Tønder og lod mig mod min vilje

— jeg ville hellere være rejst med hende — blive hos min far, men han hævdede: »Jeg må have drengen hos mig for at slå tiden ihjel«.

Man må smile, når man tænker på, hvorledes man lod mig blive tilbage: mor havde haft sit herberge i Elsabe Landtwehrs hus. Hendes vogn kører frem foran min fars hus, man taler venlige ord til mig om, at jeg nok skulle komme til at rejse med hende, og sender mig hen i Elsabes hus for at hente noget, som min mor skulle have glemt.

Det var uden tvivl aftalt spil. Jeg kunne ikke et eneste ord tysk og stod der og forlangte i fuld alvor, hvad jeg havde fået pålagt at hente. De lod, som om de ikke forstod mig. I mellemtiden kørte mor ud ad byens port og efterlod mig i en tilstand af sorg og længsel. Først ved påsketid kom mor igen medbringende flere sager.

I 1566 kom også min søster, som i mellemtiden havde gjort videre fremskridt i sin kristendom, til Rendsborg, men hun døde her den 27. oktober om morgenen klokken 7 slet og begravedes 29. okt., som ovenfor omtalt.

På samme tid begyndte min far at undervise mig hjemme i aritmetik, hvori jeg efter min alder fik lagt et temmelig solidt grundlag, og dette har gavnet mig hele mit liv, særlig ved gennemgangen af kirkeregnskaberne.

Jeg kom også i skole i 1567: ved påsketid bragtes jeg hen til privat undervisning i daværende rektor Hardwig Spletes hus, og det følgende år bragte han mig hen i skolen til de andre drenge. Da min søster lå dødssyg, og der også herskede smitsom sygdom i naboskabet, tiggede mine forældre, især min mor, med bøjede knæ den almægtige Gud om at måtte beholde mig som deres eneste søn og lovede at anvende alt, hvad Gud måtte forunde dem af timeligt gods, på mig, for at jeg ved hans nåde måtte udvikle mig til en mand, som kunne tjene kirken og skolen.

I 1567 bestræbte jeg mig for at lære endnu mere, bl. a. at synge, så at jeg ved Guds hjælp blev lige så dygtig som de andre, selv de store drenge. Grammatik lærte jeg efter Lucas Lossius' lille bog, som vi kaldte »Quam artem«. Min lærer var som nævnt Hardwig Splete, senere præst i Campen [Hohn] og Lunden i Ditmarsken,

hvor min søn Jacob blev hans efterfølger. Hjemme underviste min far mig også i skrivning og regning, for — såvidt jeg husker — han kunne ikke latin.

Sådan henrandt mit liv også i 1568. Jeg stod også i et godt forhold til underlærerne, som godt kunne lide mig, og jeg holdt mig flittig til dem af lyst til at studere.

1569 i pinseugen tog min far på en tjeneste- og forretningsrejse til Tønder og tilbragte pinsen der, men ville ikke lade sig opholde længere, fordi han var bekymret for mig, som havde været utilpas ved afskeden. Henning Petersen prøvede på at holde ham tilbage, men han ville ikke blive. »Kære svoger«, sagde han, »jeg må hjem og se efter min drengs befindende«.

Far rejste hjem i den følgende uge. I Oversø blev han syg, og da han om fredagen kom til udkanten af Rendsborg, mødte han en kone, som han kendte. Han spurgte hende, hvordan det stod til i hans hjem. Hun opfattede ikke helt, hvad han sagde, og troede, at han spurgte til en bekendts datter, som lige var død. Svaret hørte min far ikke klart i sin svaghedstilstand og råbte forfærdet: »Hvad, er min søn Jacob død?« Konen gik forvirret sin vej og lod min far svæve i denne vildfarelse. Straks han kom hjem, lagde han sig til sengs, og da han mærkede, at han havde feber, lod han sig årelade. Men han blev ikke rask og begærede sakramentet. Hans uklarlighed tog til, han ville ikke tro, at han var hjemme, og onsdag efter trinitatis døde han om aftenen mellem 7 og 8. Om lørdagen begravedes han i kirkens søndre kapel.

Lad mig ikke forbigå, at det var i samme år omkring påske, at hr. Andreas Thomæ rejste til Rostock, han som i 1570 blev kapellan i Tønder, kun 21 år gammel; for han var født 1550 omkring Andreasdag.

Da min far var død 1570, blev min mor ved toldembedet, hvilket en enke aldrig før havde fået lov til, og hun fik ægteskabstilbud fra mænd som husfogeden i Rendsborg, Jochim Møller, den nye amtsskriver Christoffer Kühne, far til præsten i Gettorf, og Jochim Cöster, som udnævntes til tolder efter far. Men Gud regerede hendes hjerte til at give afslag, og både i spøg og alvor plejede hun at sige, at hun havde gjort det for min skyld.

På den tid dyrkede jeg mere og mere sangen foruden, hvad jeg

ellers kunne lære. Der holdtes næppe et bryllup eller andet gilde, uden at jeg skulle underholde, og jeg var stolt af at blive rost derfor. For provsten, andenpræsten, lærerne og rådsherrerne skulle jeg bringe indbydelserne ud og blev således med mine ti år af og til en lille gøgler. Aldrig var jeg i ro, hverken dag eller nat, lærte vers og afskrev musikstykker. Min mor holdt mig strengt, hun hørte efter, hvad tjenestefolkene fortalte af sandt og usandt, og ofte måtte jeg undgælde for misforståelser og ondskab.

1571 flyttede vi, da min mor ikke ville indgå nyt ægteskab, tilbage til Tønder og ankom der aftenen før Kristi himmelfartsdag. Min mor havde da i to år forvaltet toldembedet efter min fars død. Da jeg efter tilbagekomsten til Tønder kom med i koret, hilste provsten, som stod for altret og forrettede gudstjenesten, mig venligt og bød mig samt min mor velkommen.

Dengang jeg kom til Rendsborg, kunne jeg ikke tale et eneste tysk ord, undtagen bønner og salmer. Da jeg nu kom tilbage til Tønder, kunne jeg ikke et eneste dansk ord, har heller aldrig siden lært ordentlig dansk igen, så de kaldte mig »den tyske Jacob«, og senere drev mine landsmænd på universiteterne løjer med mig ved at få mig til at tale dansk. For jeg radbrækkede det ynkeligt, indtil jeg endelig 1581-82 måtte lægge mig efter dansk prædiken, som jeg måtte regne med at komme til at holde, hvilket da også skete i 1586.

Da vi kom til Tønder, boede vi først hos Henning Petersen, idet vort hus var udlejet. Her hændte et og andet, men pax! Også her fandtes mange gode mænd, som gerne ville have giftet sig med min mor, bl. a. Carsten Ketelsen, en fornem borger, Lafrens Richelsen, rådmænd, Jacob Vit, købmand, som nok havde prøvet lykken i Frankrig og Nederlandene, Peter Matzen, rådmænd, alle bosiddende i Tønder, samt Thomas Bosen, herredsfoged i Daler, far til præsten Anders.

Jeg kom altså i skole kort efter pinse. Her lærte vi foruden katekismus Chytræi Epitomon, Gramm. Philippi og Syntaxis Olim eller Philippi Syntaxis Grammatik og Lossius' udtog med andet godt, lavede vers, så det havde en art.

I året 1572 flyttede vi endelig ind i vort eget hus. Jeg brugte flittigt pennen,²⁴ sad og skrev prædikenen også i den hårdeste

vinterkulde, når alle kammeraterne var ude, latin, tysk og dansk, så meget jeg kunne nå. Jeg havde overmåde mange skrivehefter, som jeg for størstedelen har brændt. Forsøgte mig også i bogbinderhåndværket og indbandt mine hefter, så jeg ikke behøvede at låne hos andre.

Blandt mine lærere var andenpræsten hr. Andreas, som underviste to timer daglig i skolen, og Conrad Holman, senere præst ved St. Johannis på Føhr. Sidstnævntes løn var det ofte mig, som tjente. Når han havde soldet, så var jeg skolemester, lod deklilere, konjugere og repetere og skrev ved enhver, som efter min visdom lavede en fejl, en strudsfjer, altså en kridtstreg på tavlen, ud for hans navn. Bagefter kom så læreren glad og fornøjet og efterså regnskabet.

I 1573 kom jeg i en ikke ringe livsfare. Ved fastelavn blev en fornem adelsmand i naboskabet begravet, nemlig Erich Lange, far til den berømte Erich Lange, arvelig besidder af Solwich, som nu tilhører min herre [hertugen]. Til denne begravelse opbødes 12 par af os skoledrenge med mig som den første. Vi fik et sort klæde hængt over os som sørgekappe, den blev trukket over vort hoved og syet sammen under hagen. Da vi skulle afsted, kom jeg under hestene, som uden tvivl ville have trådt mig ihjel, så fremt ikke den kære Gud ved sine engle havde standset hestenes fødder og bjerget mig. Provsten hr. Jürgen [Petræus] holdt prædikenen, hvori han priste den afdøde meget og nævnte, at det meget havde bidraget til hans endeligt, at han havde fået dårlige efterretninger fra Paris, hvor hans søn opholdt sig og skulle være blevet uddrevet under urolighederne, men han havde ved Guds nåde kunnet skjule sig mellem husene og afløbene.

IV. Min ungdom.

Samme år kom jeg til Flensborg, og det gik således til. Min mor havde ikke tænkt sig at sende mig bort de første 3-4 år, da jeg var ung, sart og svagelig, eftersom jeg fra lille af ofte havde været syg. Men hvad sker? En af mine skolekammerater, Peter, en søn af herredsfoged Hans Nissen fra Hajstrup i Slogsherred, og bror til den senere herredsfoged Nis Hansen, var 1572 blevet

sendt på Flensborg latinskole. Samme efterår deltog han i et bryllup, vistnok Carsten Johansens med vor provsts ældste datter Anne, og sammen med Peter var Laurentius Ovenus, som dengang også gik i skole i Flensborg. Jeg skønnede ved at tale med Peter, som tidligere havde siddet under mig, at han havde lært mere i Flensborg end jeg; for vi talte alle tre sammen.

Kort og godt, jeg blev ved med at tigge min mor, så at hun tilsidst gav sit samtykke, hvorefter jeg den følgende påske skulle udstyres derhen, hvilket også skete.

Jeg må her ikke fortie den store Guds store godhed. Min mors formue var dengang skrumpet temmelig ind. Hun havde ganske vist sit eget hus i arv efter sin far, som det fremgår af skiftet. Nogle penge fik hun også efter sin bedstefar, men flytningen til Rendsborg og tilbage slutte ikke så lidt. Min far havde efterladt min mor, hvilket jeg fortæller mine børn, ikke for at forklejn min far, men for at berømme Guds underfulde regering, en gældsforpligtelse, som hun først erfarede efter hans død. Skyldsbeviserne findes måske endnu. Gagen i Rendsborg var 100 fl. , altså intet at rutte med.

In summa: så snart min mor havde sendt mig bort, gav Gud på underfuld måde sin velsignelse og det nødvendige, lidt efter lidt mere, end jeg begærede. Adskilligt kan jeg ikke tænke på uden at græde.

Altså jeg kom til Flensborg til påske 1573, da jeg gik i mit fjortende år. Først indlogerede min mor mig hos en gudfrygtig enke Anna, som havde været gift med Namen Brodersen. Hos hende boede jeg fra påske til Sankt Hansdag. Jeg betalte 12 sk. om ugen for mad og drikke. Min mor sendte hende også smør som betaling. Her var jeg ikke rigtig tilfreds. Ganske vist fik jeg alt, hvad jeg skulle have, men middagsmaden blev lavet så upræcist, at jeg til tider kom for sent til skole, især til sangtimerne kl. 12. Det hverken behagede lærerne eller var mig gavnligt. Derfor besluttede mor og jeg, at jeg skulle bo et eller andet sted på egen kost ligesom andre drenge.

Nu boede der i Flensborg en munk ved navn broder Ludolphus Naaman.²⁵ Han var beslægtet både med mig og afdøde Junge Naamans, hvis enke jeg boede hos. Eftersom han nu boede alene

med dem, som lavede hans mad, i et stort hus med mange rum, fik jeg en brændende lyst til at få min stue der i huset, navnlig da der i forvejen boede to sønner af præsten i Oversø, Andreas og Trochillus Thomesen. De fik deres kost hjemmefra, og en sådan ordning huede mig vel.

Jeg havde den glæde, at munken optog mig i sit hus og tilbød mig en stue eller to, tre — så mange jeg ville have. Min hele kost fik jeg sendt fra min mor. Det, som var rådt, kogte munkens folk for mig, og de gav mig også grøntsager mod betaling. Gryn sendte mor derimod selv samt saltet og røget flæsk, smør, ost og alskens lækre sager, så jeg spiste og drak, hvad jeg var vant til, og købte desforuden fersk mad. Således førte jeg et behageligt levned, gjorde mig al mulig flid med læsningen, og mine lærere var godt tilfredse med mig. Rektor var mag. Thomas Schattenberg. De andre lærere var Jacobus Werenbergius fra Hamburg, som efterfulgtes af mag. Johannes Segerus. Cantor var Peter Jacobsen, der senere blev byskriver i Tønder, morbror til pastor Laurentius i Nørrebrarup; derefter Henricus Johannis, senere præst ved St. Johannes og St. Nikolai i Flensborg. Jacobus Callonii, en præstesøn fra Lüneburg. Laurentius, der senere blev lærer i Husum. Og endelig Hermannus.

Som sagt var lærerne temmelig fornøjede med mig. Schattenberg fremhævede ofte min gode begavelse, og når undervisningen gik i stå, sagde han: »sig du det, Fabricius!« Conrector indtærskede os nærmest Melanchthons store latinske grammatik og gav os 8-10 sider for, som vi skulle kunne til punkt og prikke. Ellers fik vi hans hånd at føle. Jeg havde aldrig set den grammatik før; alligevel skulle jeg følge med de andre, som havde gennemgået den 4-6 gange. Men jeg har aldrig fået et slag af ham eller de andre lærere, undtagen en enkelt gang, hvor vi havde misforstået, hvad vi havde for i grammatik.

Munken gjorde meget væsen af mig og ville gerne bibringe mig sine anskuelser. Han talte med min mor om, at han helt ville sørge for mit underhold, og roste mig i andre folks nærværelse, f. eks. pastor Andreas Feddersens fra Rødenisse, som var far til pastor Andreasen i Kaleby. Eftersom han var en gammel mand, skulle jeg læse mange ting højt for ham fra biblen og hans andre bøger.

Til tider var vi enige, til andre tider stemte gemytterne ikke overens. Engang skulle jeg læse Jesu fortælling om de ti brudejomfruer højt for ham. Da spurgte han, hvad olien i lamperne betød? Jeg svarede: troen. »Du lyver!« fik jeg som tak. »Nej, ikke troen, men gode gerninger er olien«. Den slags ting hændte ofte.

Bl. a. har jeg lært virkelig at faste af ham, men også hvor strengt munkene tog fasten. I den tid, man kalder fasten, bar han sig således ad: når han var stået op, vandrede han som altid frem og tilbage på rundgangen, havde sit breviarium med og mumlede hele tiden, også når han skulle tale med arbejdsfolk om et eller andet, blev han ved med at bede, som også Luther fortæller om sin bøn. På slaget 8 tog han sig et ordentligt bæger malvasier med en kringle i, så varm, som han kunne tåle. Imens så han meget sur ud, ligesom hin munk, som drak god wermuth og sagde: hvor meget må vi ikke lide for vor frelse. Vi unge mennesker syntes, at det efter lugten at dømme vel ikke kunne smage så ilde, og da vi fik en lille smagsprøve, syntes vi, at den drik kunne vi godt have selv påskedag, endsige hver dag.

Nu blev der på den tid kun bagt kringler i fastelavnsugen. Men så lod munken købe så mange blaffertskringler,²⁶ at han havde 5 til hver dag, en hel kasse fuld. En spiste han om morgenen, fastede så fra 8 til 11. Så spiste han de lækreste torsk eller andre kogte fisk, som svømmede i smør, til to af sine kringler. Han havde en god appetit. Derefter fastede han til kl. 6 om aftenen, hvor han kun spiste 2 kringler efter at have ristet dem, såsom de efterhånden var blevet noget tørre. Hertil drak han til tider et krus godt øl, som han lod brygge stærkt. Dette varede sædvanligvis fra 6 til 8, hvorefter han fastede hele natten.

1574 kom jeg til Henricus Johannis, daværende cantor ved skolen. For da han mærkede, at jeg gerne ville lære noget og undgik letfærdige kammerater samt andet slet selskab, overtalte han mig til at bo sammen med ham og opvarte ham; så ville han forsøge at skaffe mig fribord hos en familie. Efter mors råd sagde jeg ja hertil og flyttede bort fra munken, som var imod det, og hen til cantoren. Som det var skik på den tid, havde læreren fribord forskellige steder i byen, hos borgmester Thomas Fincke, Elsabe Lange, Reinholdt zur Schmeden, Oluf Meckelnburg o. fl. Hos

samme udvirkede han, at jeg fik fribord på de samme dage, hvor han spiste der.

Det blev således ved et års tid. Jeg studerede flittigt, bl. a. poesi, så conrectoren Johan Segerus var temmelig tilfreds med mine vers og foretrak Paul Sperlings og mine for alle de andres. Det følgende år foranledigede Johannis, hvem det faldt besværligt at spise forskellige steder og fik tilbudt fast bord hos Reinholdt zur Schmieden, at jeg også kom derhen mod at undervise hans søn Thomas. Samme år dannede disciplene et cantorey, som om sommeren sang foran borgernes huse. Jeg var også med deri og tjente i begyndelsen en del penge, 6-8 mark, som jeg købte bøger for. Mor lod det ske på min bøn.

1576 studerede jeg som før, men jeg fik mange fortrædeligheder med min elev, som aldrig gad bestille noget, hvor meget jeg end formanede ham dertil. Hver morgen, når han blev hørt og intet kunne, kaldte hans lærer mig ind i klassen og talte med mig derom. Jeg svarede, at det ikke var min skyld, og forklarede ham sagens sammenhæng.

Den 28. april s. a. døde min bedstefar Jannick Heichsen, og der opstod stor splid og retsproces mellem hans børn og svogre på den ene side og hans efterladte enke Ingeborch, med hvem han ikke havde fået børn, på den anden side. Dette uvæsen varede i lang tid, og der blev fra Tønder appelleret til de 4 byer og derfra til hertugd Hans, som byen og amtet Tønder hørte under.

Imidlertid rejste de fleste disciple fra øverste klasse bort på den tid, idet Reinholdt zur Schmieden, Hans Kellinghausen og Harder Vake besluttede at sende deres sønner til Strassburg med Henricus Johannis som lærer og Paul Sperling som famulus. Jeg foretrak sammen med nogle kammerater på almindelig vis at flytte til Lüneburg, hvor skolen dengang havde et godt ry.

15. febr. 1577 var jeg hos mor for at tage afsked. Mens jeg overværede et boldspil, slap boldtræet ud af en af spillernes hånd og ramte mig på skinnebenene, så at jeg måtte under lægebehandling og blive hjemme indtil 13. marts. Mens jeg var i Tønder, var Thomas Fincke og de andre kammerater afrejst fra Flensborg. Først den 21. kunne jeg følge efter fra Flensborg. Det, jeg havde med, beløb sig kun til lidet over 10 rigsdaler. Den 22. marts —

fredag før Judica — kom jeg til Slesvig, hvor jeg beundrede kong Frederiks gravmæle og så domkirkens seværdigheder.

23. var jeg i Rendsborg, 24. i Neumünster, 25. i Okseburg, 26. i Hamburg. Her blev jeg nogle dage til fredag før palmesøndag, da jeg under stor livsfare sejlede over Elben. Mit første herberge i Lüneburg var hos en enke ved navn Patenschen, hvor mine landsmænd plejede at tage ind. Den påfølgende tirsdag — 2. april — tog jeg hen på skolen, hvor jeg sattes i secunda, som dengang var den øverste klasse.

Foran mig sad i min klasse alle elever med fuldskæg, nogle 40 år gamle, helbefarne, så jeg næsten generede mig som den grønskolling, jeg var. Jeg spurgte rektor, hvor jeg skulle bo, og han henviste mig til en pottemager Spies, for de bedste logis'er var allerede optagne. Jeg skulle betale 5 daler dér. I mellemtiden spurgte en garver min værtinde, om hun ikke kendte en god discipel, som søgte logis. Dette sted roste hun meget, især fordi manden havde gode forbindelser i de fornemme huse og nok skulle give mig en anbefaling efter nogen tids forløb. Jeg lod mig overtale, forlod pottemageren og flyttede den 19. april hen til garveren. Men hvad sker? Samme dag som jeg lod min tønde bringe derhen, sendte cantoren Prætorius, som havde hørt om mig, at jeg forstod mig noget på musik, bud efter mig, og da jeg kom til ham efter spisetid, tilbød han mig fribord hos en fornem borger Heinrich von der Mühlen.

Jeg tog imod tilbudet, men garveren ville ikke slippe mig og skrev til M., som svarede kraftigt igen, hvorved han blev endnu mere forbitret på mig. Jeg tog den 20. april en sæk med en del småting og gik hen til Prætorius, hvor jeg blev til den 22. Så tog jeg hen til Heinrich von der Mühlen. Men jeg måtte undvære min tønde og andre sager indtil Mikkelsdag, da mange af de ældste disciple forlod Lüneburg, og jeg kom i prima som nummer 8.

Den første kirke i Lüneburg, som jeg tyede til, var St. Lambert, hvor Paulus Callonius var præst, og til hvem jeg havde et brev fra hans søn Jacob. Den første salme, jeg hørte der, var »Mit Fried und Freud«, den første prædiken handlede om Lazarus opvækkelse fra de døde.

Den 18. april var jeg sammen med nogle andre på saltværket,

den såkaldte Sülze. Straks man kommer ind, går man ned ad en trappe til saltkildens pumpe. Her står 5-6 personer, som nat og dag pumper det saltholdige vand eller saltlagen op i to stenkummer. Fra disse kummer løber saltlagen videre ud i en stor rende, hvorfra den igen fordeler sig til adskillige andre render, som hver ledes ud i de forskellige saltmesteres huse, hvor saltet udkoges. Derpå fordeles saltlagen og ledes til det sted, hvor panderne er, og hvor man omdanner væsken til salt.

Er man færdig dermed, og trænger man til mere saltlage, så lukker enhver for sig op, så der kan løbe saltlage ind. Den, som ikke behøver mere, lukker af, så lagen løber forbi og videre. I hver afdeling findes fire pander af bly, der er muret op temmelig højt fra jorden. Nu hældes saltlagen i panderne, og der fyres op under dem, til den koger.

Hvert sted er der tre personer, men der skulle egentlig være 50. Een koger, een vejer, een passer på. Om natten er der altid een, som passer på, for man koger dag og nat, en anden passer på om dagen, den tredie, eftersom det behøves, om dagen eller om natten. Når saltet er temmelig udkogt, lægges det på en særlig plads, hvor det kan tørre og dryppe af. Hver morgen bliver det afhentet og hældt ud i saltjunkerens saltrum, indtil det sælges, afvejet i »Wispeln« [ca. 10 hl] eller tønder.

Samme år 1577 omkring pinse begyndte pesten at grassere i Lüneburg. Den begyndte i Schmalefeldts hus ikke langt fra mit logis. Der døde en karl og en pige, så kom der en overtroisk kvinde, måske en heks, til værtinden og lovede at skaffe råd. Først forlangte hun en teglsten, den kastede hun på jorden, så at den gik i 4 stykker. Så krævede hun 4 skillinger af værtinden for at lægge 1 skilling på hvert stykke sten og bære de 4 stykker ud i de 4 bydele i Lüneburg, kaldet »Wasser, Sandt, Marckt og Saltz«, og siden efter skulle der ikke ske mere i hendes hus.

Der indtrådte virkelig en stilstand med pesten, indtil den igen brød ud 5.-7. juni. I Calandshof tog den langsomt til, så der døde 7-8 personer om dagen. Nu blev også skolen lidt efter lidt tom. 16.-17. juni var kun 25-30 tilbage af skolens 200 elever. De tilbageblevne gik den 23. juni alle til alters, og så rejste alle de udenbys bort. Den 26. juni talte man om 20 døde, og det fortaltes,

at der i pesthuset — »die brede Wische« —, som særlig var bestemt for fattigfolk, og hvortil der var udtaget kvinder for at passe de syge, var bleven kvalt nogle af de sidste med forsæt.

Endelig besluttede min vært at bringe sig selv, sine børn og mig i sikkerhed i Soltau, i ugen efter trinitatis eller 5.-13. juli. Jeg har i mine »chartis« fortalt om ceremonierne i Soltau kirke, om prædiken, altergang, dåb o. a. Præsten hed Bartholdus Poppe eller Poppæus, Joachim Wilken var organist, degn, skolemester og barber. I mine papirer findes også beretning om klædedragt, politiforordning og amtspersoner.

Hen imod mortensdag samme år blev det lidt mildere med pesten i Lüneburg; vi kom tilbage, og 14. november var skolen atter nogenlunde fuld. Rektor begyndte at undervise; han dikterede intet, men deklamerede om og om igen, og alt hvad han sagde, det nedskrev jeg med liv og lyst, og senere skrev jeg det rent, hvilket kostede mange nattetimer, så min vært blev ærgerlig, da han fik det at vide, og forbød mig det. I vintermånederne så man en vældig komet; denne har jeg omtalt i mine bodsprædikener 1619.

I 1578, da spliden mellem Jannick Heichsens arvinger og hans anden kone, hans indbragte børns stedmor, var til ende, ønskede mor, at jeg kom til Tønder til boets deling. Jeg rejste da den 17. september med en kammerat fra Lüneburg til Tønder. Undervejs mødte vi en »Bossman«, som skulle til Flensborg, en dumdristig fyr. Alligevel var vi glade for hans selskab, som bevirkede, at vi kom hurtigt frem: den ene dags morgen forlod vi Hamburg til fods, nåede næste dags aften Sorck og den tredie dag Flensborg. Men han havde nær med sin dumdristighed bragt os i livsfare. Den 12. oktober var vi i Lüneburg igen sammen med Johannes Paludanus, Peters bror. 7. december sås en anden stjerne.

1579 opfordrede superintendenten mig til at overtage en stilling hos en fornem patricier Frantz Düsterhove, som boede på bjerget. Denne havde hidtil som huslærer for sine sønner Hieronymus og Frantz haft Henning Florinus fra Wilster, en fin og beskeden lærer. Ved sidstes afrejse anmodede junkeren superintendenten om at skaffe ham en ny pålidelig lærer, og tanken

faldt da på mig, og junkeren fæstede mig kort før påske, i en kirkesal ved St. Nikolaj.

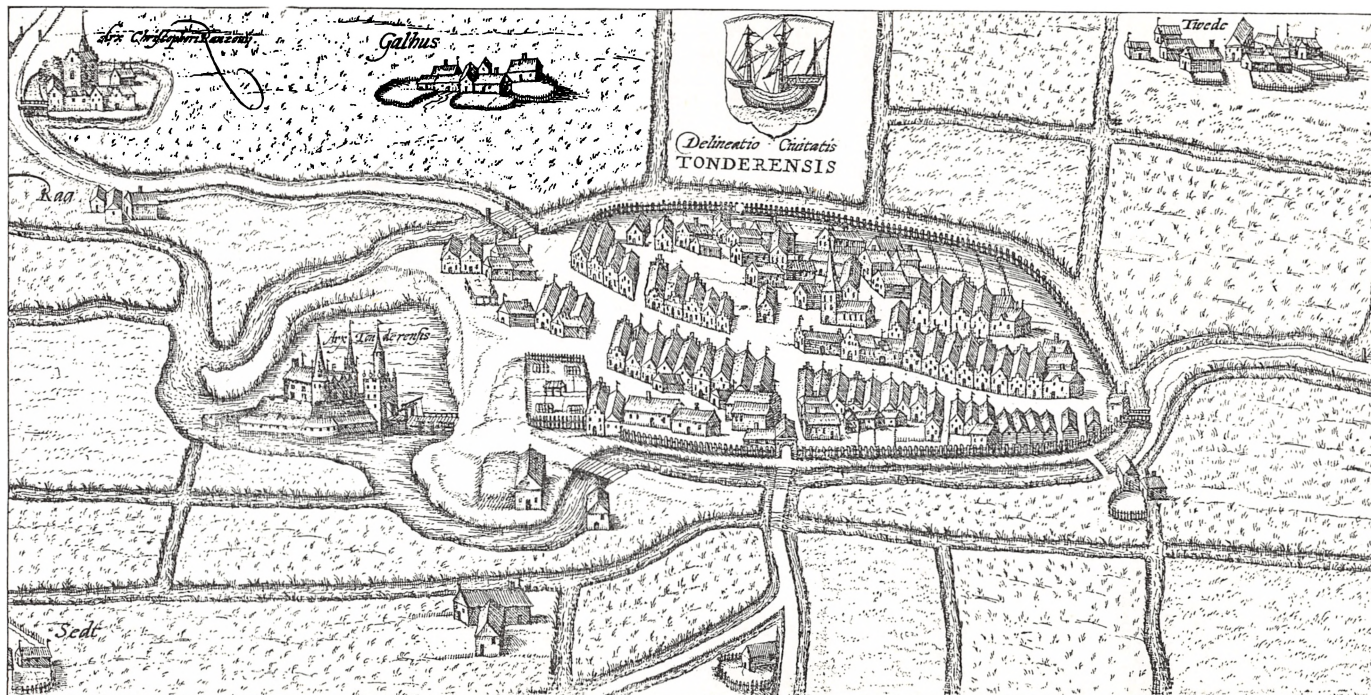
Imidlertid pådrog jeg mig derved en så stor uvilje hos min vært Heinrich von der Mühlen, at jeg nærmest måtte stjæle mine egne sager bort fra huset og midt under påskegudstjenesten lade dem bringe hen til junkeren. Men hvor mange nye besværligheder, der opstod under min tjeneste hos saltjunkeren, det ved Gud: alt gik godt med junkeren og hans kone, men børnene blev opdraget meget mildt, ja, i høj grad forkælet. Herom har jeg også en beretning blandt mine papirer.

Medens jeg opholdt mig i junkerens hus, blev jeg temmelig syg og brugte forskellige husmidler. Da jeg nogle dage havde været fraværende fra skolen, spurgte den gamle Lossius i en af sine timer, hvor jeg var? Henricus fra Buxtehude svarede: »Han ligger syg«. Så udbrød Lossius: »Å, er han syg, den gode dreng? Bed flittigt for ham! Han er en god dreng« o. s. v.

1580 bad jeg junkeren om min afsked, men han ville ikke give mig den, for jeg havde kun været hos ham i et år, og nu havde drengene vænnet sig til mig. Jeg kendte deres vaner og de mine, derfor burde jeg ikke gå. Men da jeg holdt fast ved min beslutning og sagde, at det var min mors bestemte ønske, og at hun håbede at få nogen glæde af mig i sin alderdom, gav drengenes forældre deres samtykke, men bad mig tage drengene med mig et halvt år eller længere.

Jeg gjorde gældende, at dette ikke kunne lade sig arrangere hjemme, og at det var bedst, at drengene blev hos deres forældre og i deres skole. Jeg foreslog dem Gerhard Ouw fra Flensborg som præceptor. Ham antog de så, og han passede sit arbejde sådan, at min flid og mit gode navn ikke forringedes derved.

Efter St. Hans forlod jeg Lüneburg sammen med tre kammerater: Johannes Generanus, Johannes Sager, lægesøn fra Dresden, og Petrus Johannis, borgmesterson fra Tønder. Vi rejste til Helmstedt (se kalenderen 1580 juli), Wittenberg og Magdeburg, derfra med skib til Lüneburg (30. juli). Den 1. august vandrede jeg med Johannes Generanus til Lybæk (3. aug.), Kiel (9. aug.), hvor vi oplevede et mellemspil med to kvinder, som jeg andetsteds har fortalt om; vi var i virkelig fare, men vi ville ikke indvilge i synd

Plan over Tønder fra 1588. Efter stik i Braunius og Hogenbergs „Städtebuch“.

Når Sæd, Gallehus og Tvede i modsætning til Møgeltønderhus, det nuværende Schackenborg, er fejlagtigt placeret, skyldes dette antagelig pladshensyn.

og skam, og Gud bevarede os. Derfra kom vi over Egernførde, Slesvig og Flensborg den 13. august til Tønder, rejste til Åbenrå (16. aug.) og Hellevad (17. aug.) og kom den 20. tilbage til Tønder, hvor Johannes Generanus blev hos mig indtil foråret 1581 for at læse og snakke med mig.

Det år begyndte jeg at øve mig i at prædike; jeg gik nu i mit 21. år. Min første prædiken holdt jeg over den gældbundne tjener 22. søndag efter trinitatis i Nykirke, hvor jeg prædikede igen 13. og 27. nov. (1. søndag i advent) efter min slægtning, pastor Peter Jannicksens ønske. Den følgende søndag vovede jeg endog at prædike i en hymenighed, nemlig ved eftermiddagstjenesten i Tønder kirke over »Vogt eder, at eders hjerter ikke besværes«.

Hvad der ellers tildrog sig i den tid, jeg var hjemme, kunne jeg fylde en hel bog med at beskrive. Fra alle hjørner og kanter ville folk have mig til at forlove mig eller at overtage en eller anden stilling. Derfor blev jeg ofte trukket på gæsteri, mod min mors vilje. Men Gud hjalp mig nådigt, så jeg uhindret kunne holde min kurs. Iøvrigt plejede man, da det at prædike gik så temmelig let for mig, at sige, at jeg nu vel havde lært så meget, at jeg ikke mere behøvede at rejse udenlands og smide penge ud.

Ved mag. Bernhardus Vagetius' flytning til Hamburg fik jeg tilbud om at blive rektor i Tønder. Men Gud bevarede mig for at slå mig til tåls med det ringere. Jeg begyndte i december i 5 prædikener at forklare Esajas 9. Dengang skete det, når jeg om natten sov i pisselen, hvor jeg studerede om dagen, studerede mine bøger om natten, næsten flittigere end jeg om dagen, og lyde, som om blade blev vendt, hørte ikke op, selv da jeg skiftede soveværelse. Johannes Generanus prædikede første gang hellig 3 kongers fest i Nykirke.

1580 udbrød der en epidemi, også i vor by Tønder. Om søndagen gik vi sammen med den kristelige menighed flittigt i kirke, og snart mærkede vi ikke længer til nogen sygdom. Men en aften, som vi sidder og passiarer med min mor, hører vi klokken 9, at der lyder en banken forskellige steder i nabolaget. Da min mor åbner vinduet, opdager vi, at det er byfogeden. Mor spørger, hvad den banken klokken 9 om aftenen skal betyde? Han svarer, at

han skal tilsige forskellige personer at møde på slottet for at våge. Thi hertug Johan var afgået ved en brat død, af difteritis.

Det blev vi meget bestyrtede over at høre og gik bedrøvede udenfor. Om morgenen kunne vi ikke rejse os fra sengen, og det samme var tilfældet rundt om i byen, så at de, som om torsdagen skulle omkring for at byde til bryllup, opdagede, at der ikke fandtes et eneste hus, hvor der ikke lå adskillige syge.

V. På universitet (1581-86).

Først på året 1581 begyndte jeg så småt at forberede mig til at studere ved et universitet. Nu havde jeg allerede i Lüneburg af forskellige grunde fået særlig interesse for Ramus' filosofi. Alt hvad der ikke smagte af det ramistiske system passede mig ikke. Det kom deraf, at mine lærere — hvilket jeg nævner uden at ville forklejne dem — ikke grundigt nok gjorde brug af hjælpedisciplinerne, hvilket ofte opirrede min daværende kollegiefælle Gerhard ab Hellen, en patricier fra Oldenburg, og mig så stærkt, at vi mange gange græd derover sammen. Det fører for vidt at tale mere derom.

Vi fik nogen vejledning i den ramistiske filosofi af en westfalsk docent, men da jeg begyndte at forstå nogle af tingene, gjorde jeg ham det så hedt, at han ikke kom til os oftere. Jeg begyndte så at studere Ramus' skrifter og blev klogere på mange ting. Jeg lærte ved hjælp af Ramus ret at forstå Aristoteles og Philippus [Melanchthon], hvilket jeg den dag i dag har glæde af.

Nævnte Gerhard og jeg blev nu — ved at opdage, at alle bøgerne, som var trykte i Marburg, stemte overens med Ramus' metode, hvilket også førte til, at vi flittigt var på jagt efter dem, — helt besluttede på at tage på Marburg universitet. Jeg overlod derfor, da jeg om sommeren tog til Lüneburg, Gerhard en temmelig portion bøger, som han det følgende forår skulle tage med til Marburg, pr. skib ad Weseren.

Men det skulle ikke blive Marburg. Gud forhindrede det. Mor ville ikke give sit samtykke, vennerne fremhævede, at det var calvinistisk, andre kom med andre indvendinger. Jeg måtte give mig og sendte bud til Gerhard om at sende mine ting tilbage, idet

jeg gav ham en forklaring. Han blev enig med mig, og vi bestemte os nu for Helmstedt, og jeg kan ikke se andet, end at Gud har været med i den sag, eftersom jeg har Helmstedt meget at takke for.

Mens jeg forberedte mig til at afgang til universitetet, prædikede jeg flere gange i Nykirke under min morbrors fraværelse, mesede også, dog med provstens vidende, for altret, alt hvad der hørte til gudstjenesten, undtagen det som hører til altergangen.

Pastor Andreas Thomæ prøvede igen i sit eget og provstens navn at formå mig til at søge ansættelse ved Tønder latinskole. Men det var ikke Guds vilje. I januar udbrød der en ildebrand ikke langt fra mors hus hos Fedder Iversen, hvor beboerne var fraværende, og hvor der kunne være opstået en stor ulykke.

Imidlertid fik provsten befaling om, at alle præster straks skulle indfinde sig ved den fyrstelige [hertug Hans den ældres] ligbegængelse i Haderslev. På samme tid kom der nogle kirkeældste fra Ubjerg sogn for i hele menighedens navn at bede mig om at blive deres præst. De sagde, de havde talt med amtmanden derom, og han havde givet sin indvilgelse. 5. februar holdt magister Bernhard Vaget bryllup med Sissel eller Cæcilie, som var en datter af Hans Andersen fra Åbenrå og også af vor familie. Jeg blev også indbudt. Da brudgommen trådte ind i brudens hus, ledsagedes han af provsten hr. Jørgen, hr. Andreas, Nis Hansen fra Hajstrup, to fremmede, hr. Peter fra Kolstrup og Jasper Petersen, rådmand.

Som nu tiden for den fyrstelige begravelse var inde, kom provsten til mig på kirkegården og opfordrede mig til sammen med hr. Andersen at rejse til begravelsen. Men jeg undskyldte mig dengang med min forestående rejse. Bagefter rejste jeg alligevel derhen sammen med præsterne Peter, min slægtning, Andreas Feddersen i Rødenæs, Nicolaus Petri i Emmelsbøl og Boetius Petri i Horsbøl. Rejsen og oplevelserne er beskrevet på forskellige blade samt alt, hvad jeg lagde mærke til ved den fyrstelige ligbegængelse. Vi rejste hjemmefra torsdag den 9. februar før søndag Invocavit og kom om aftenen til Hellevad. Den 10. eller fredag nåede vi Haderslev. Den 11. blev liget ført bort i procession: natten over var det i Rise, søndag morgen førtes det fra

Rise til Flensborg, det var den 12. februar, søndag *Invocavit*. Mandag den 13. nåedes Slesvig, og den 14. var begravelsen.

Efter begravelsen indbød pastor Johan Jonsen i *Calebuy* os til sit hus, hvor der passerede allehånde. Onsdag den 15. fortaltes, at Hieronymus Oelgardt²⁸ så at sige var bleven taget til fange ved Helligbæk efter kongens befaling. Vi var hjemme igen den 16. Jeg prædikede 26. febr. ud fra lidelseshistorien om disciplenes flugt, da den trofaste frelser ikke ville lade sig anfægte.

Om dr. Oelgardt fortaltes, da vi kom hjem, at hr. Peder Gyldenstjerne efter kgl. befaling havde udvalgt 12 ryttere til at fange ham. Disse fulgte ham til Helligbæk, og da de kom på kongeligt område [Flensborg amt], overmandede de ham. Jørgen Beyer, der sad på den følgende vogn, steg med hans tilladelse op i hans indtil Flensborg. Her måtte dr. Oelgardt med op på slottet. Han var dr. juris og beskyldtes for at have anstiftet ufred mellem herrerne [kongen og hertugen].

Ved den tid var jeg syg, og provsten og pastor Andreas rådede mig til at konsultere en belgier fra Harlem, Arend Jacobsen, vise ham min urin, *salvia venia* [med forlov]. Arend, som sendte mig et medikament fra Husum, ansås af mange for at være en erfaren læge. Samuel Meyer nævner ham med ære i sin »*Panurgia*«. Samtidig modtog jeg nogle af dr. Paulus von Eitzens skrivelser til landgreve Wilhelm af Hessen angående konkordieformlen.

I februar 1581 fandt delingen sted mellem kongen og hertugen af Gottorp. Kongen opholdt sig i Kolding, hertug Adolf i Åbenrå. Deres råder samledes hver morgen kl. 8 på rådhuset i Haderslev og blev der til kl. 3 om eftermiddagen og afsendte så en ridende post, der skulle overbringe deres beretning til deres respektive landsherre. Hver morgen kl. 8 var posten tilbage. Landsherrerne havde hver især forordnet bededage, for at freden og enigheden kunne bevares. Se mine excerpter. — I Tønder plejede man på Lætare søndag at formane alle åbenlyse syndere til bod og bedring, for at man ifølge kirkeordinansen kunne sætte de ubodfærdige i band 14 dage senere.

13. marts 1581 begav jeg mig ud på min rejse. Et stykke vej ledsagedes jeg af pastor Andreas, Henning Petersen, Heick Jannichsen og min svoger Claus Petersen. Min rejserute har jeg be-

skrevet andensteds. Den 14. afventede jeg Johannes Generanus' ankomst i Flensborg og hørte pastor Johan Cruse prædike over Matthæus 16, 9. Samme dag rejste vi til Helligbæk og kom om onsdagen til Slesvig, men da man der holdt særlig bededag om onsdagen og fredagen fra 10 til 12, nåede vi allerede samme dag kl. 2 Rendsborg.

Her berettede man om en sørgelig tildragelse, som havde fundet sted kort forinden. Ved latinskolen var ansat en lærer ved navn Hieronymus Brambardt, hvis far var tjener til hest. Han angrebes af en alvorlig sygdom, som var udbrudt, og som også provst Volquart og pastor Simon led af.

Der var så mange syge, at præsterne ikke kunne nå at besøge dem. Derfor bad man nævnte Hieronymus, da han ikke var uden evner i så henseende, at besøge de syge og prædike, når det blev nødvendigt; dermed kunne han forbedre sin lønning. Men han vægrede sig aldeles bestemt og svarede, at han ville og kunne ikke prædike. Ja, man sagde endog, at han havde udtalt, at han ville blive djævelens, hvis han gav sig af dermed. Da man ingen vegne kunne komme med ham, lod rådet i Rendsborg sig forlyde med, at man så måtte se at få en anden i hans sted. En onsdag skulle han give møde for at afgive et endeligt svar.

Han kom ikke, og pastor Simon sendte en dreng hen efter ham. Han havde da låset sin dør af og tilstoppet alle huller, som man eventuelt kunne se igennem. Drengen sendtes anden gang hen efter ham og fortalte nu, at han syntes, han havde set ham ligge på sengen og havde hørt ham sige med sagte stemme: jeg kommer. Endelig, da han alligevel ikke kom, brød man døren op med magt. Da fandt man ham siddende i sengen, hængt med en strikke til en bjælke og med et sværd stukket ind i sit hjerte, død ved egen hånd.

Da han skulle begraves, gik mange fromme koner i forbøn for ham om, at han som kirkelig person og på grund af sin ulastelige vandel måtte få en ærlig begravelse. Præsterne henvendte sig til rådet, og dette trådte sammen på rådhuset. Nu mødte ca. 60 kvinder, også jomfruer, op med to advokater og førte et vel-talende og kraftigt sprog. Rådet gav til svar, at de kunne have fået deres bøn opfyldt, såfremt den døde ikke havde haft strik-

ken om halsen, og skarpretterens kone skal have sagt, at den, som havde løst strikken, burde have overladt dette til skarpretteren, hvis sag det var. Sluttelig løste skarpretteren strikken, og den døde begravedes hemmeligt om natten i et hjørne på kirkegårdens sydside, stedet har jeg set med mine egne øjne. Denne begivenhed fik jeg bl. a. fortalt af min senere hustru Agnetes bedstemor Vibeke Nielsen, pastor Johan Meyers efterladte enke. Man kan stadig finde spor efter begravelsen.

Af andre monumenter ses i Rendsborg kirke 4 begravelser i koret, bl. a. nord for altret pastor Johan Meyers epitaphium, 3 adelige foran altret: Hans Rantzau, Claus R.'s søn, Marquard Rønnov, Ejler R.'s søn, og Otto Sehested, søn af Benedict S. til Kluvensieck.

Den 20. marts rejste jeg til Bramstedt og Holsteborg [?] sammen med Laurentius fra Ditmarsken, Simon Widensis, senere dansk præst i Flensborg, og Peter fra Tønder. Næste dag nåede vi Lüneburg og logerede hos en borger, som vi kendte, Marten Pöleman, hvor vi vækkede Laurentius Thomæ, som var der, op af søvnen. 23. marts forlod vi Lüneburg og kom over Brunsvig til Königslutter. Vi bad om at blive vækket tidligt, da vi ville årle afsted, »for vi havde dagen i forvejen fra Brunsvig sendt vore penge til Helmstedt« (men i virkeligheden havde vi dem på kroppen, indsyet i bæltet).

I Helmstedt tog vi ind hos en akademisk enke, hvor vi fik kost for 16 meisniske groschen, det er 1¹/₂ meisniske mark. Enken fortalte os, at hun i 32 år ikke havde set nogen student ædru, et udtryk for den herskende studentermoral! 31. [!] april indskreves vore navne i studenterprotokollen under rektor Oven, og vi besørgede nødvendige ærinder. De helmstedtske professorer var økonomisk vel aflagte på grund af fyrstens honoraria eller gnadengelt, meget dr. Chemnitius' fortjeneste. Heshusius havde 600 daler og 200 daler gnadengelt i 12 år, dr. Daniel Hoffmann 300 daler, Basilius 50 daler — resten fik han af byen — dr. Johannes Olearius 150 daler, dr. Bonholdt 500 daler, dr. Horst 250 daler, dr. Bökel 350 daler, dr. Nonwaldt 100 daler, magister Oven 300 daler, oratoren Smidenstet 250 daler, magister Pegelius 200 daler og Menzius 88 rigsdaler . . .²⁹

Omkring påske 1583 tog jeg tilbage til min fødeby (in patriam) og tilbragte en del af foråret der. I efteråret 1584 rejste jeg til Rostock for at studere videre der. I september 1585 tog jeg magistergraden som den første blandt flere uden stor vanskelighed . . .³⁰

VI. Dansk præst i Tønder (1586-89).

I foråret 1586 kaldte min fødeby mig hjem fra Rostock for at få mig til kapellan. Kaldsbrevet er dateret den 16. marts. Jeg svarede delvis den 25. marts. Som følge deraf ordineredes jeg den 5. maj i Slesvig af dr. Paul von Eitzen efter en kort eksamen. »Til dit land, din slægt og din gamle mor«, hed det. Angående min lønning er under rådets eller byens segl.

18. april rejste jeg fra Rostock til Lybæk, hvortil jeg kom den 19. Derfra rejste jeg den 23. og så Flensborg den 25. henimod kl. 11. Den 28. ankom jeg til Tønder og modtoges meget velvilligt.

Sidst på året opfordrede menigheden ved St. Marie — eller som man fra gammel tid siger Vor Frue — i Flensborg mig ved kirkeældste til at blive kapellan der. Men amtmand Johan von der Wisch og superintendent dr. Paul von Eitzen ville ikke tilstede det af hensyn til hans fyrstelige nåde, hertug Friedrich, og forbød mig at indlade mig nogetsteds uden hertugens vidende og indvilgelse »Hertugen havde også i sine lande brug for folk og også mulighed for at underholde dem der«. Hvorpå min lønning blev i nogen måde forbedret i 1587.

1. september udkom hertug Adolfs befaling og forordning for Stapelholm om trolovelse, dåbsgilde, bryllup, gilder, fastelavn, pinsegilde og tinglysning. (Weissbuch i kvarto efter kirkeordningen, se år 1599).

I mit 28. år friede jeg i 1587 til min nu salige Agnete.³¹ Vor trolovelse fandt sted Exaudi søndag den 28. maj, og 18. søndag efter trinitatis den 15. oktober holdt vi bryllup. Den 21. februar hertug Friedrichs befaling til Paul von Eitzen og Johannes Pistorius om generalvisitation.

Nævnte år omgikkes hertugens råder, i særdeleshed stalleren [amtmanden i Ejdersted] Caspar Hoyer, med tanken om at reformere latinskolen i Husum og indrette den til en slags pæda-

*Tønder kirkes indre, i det væsentlige uændret fra Jacob Fabricius' tid.
Foto: A. Gabs.*

gogium for hele marskegnen. Med løfte om en god løn skulle jeg så være rektor, således som det fremgår af provst Johannes

Pistorius' indtrængende og vidtløftige skrivelse og mit svar derpå, dels i mine papirer, dels i Pistorius' brevsamling, hvori der findes mange breve, som er nyttige at læse for den, som vil lære tilstandene på den tid at kende.

Samme efterår var hertug Philip, hans svigermor og datter i Åbenrå sammen med nogle udsendinge fra landgreven. Derhen blev jeg uformodet om lørdagen anmodet om at komme for den følgende søndag at holde prædikenen. Jeg udlagde da evangeliet »ingen kan tjene to herrer«.

24. juni 1588 fødtes i Tønder min ældste søn Jacob et kvarter før 12, og da han var meget svag, blev han straks døbt hjemme og den følgende søndag fremstillet i kirken. Hans faddere var: magister Peter Hegelund, dompræst, lektor og præst i Ribe, senere superintendent, der var gift med Agnetes søster Margarete. Desuden hr. Andreas Thomæ, præst og provst i Tønder, som også havde forrettet dåben, Elisabeth, Agnetes tvillingsøster, og hr. Petrus Joannis eller Jannichius, min morbror, præst i Nykirke i Widing eller Horsbøl herred. Endelig fru Hose von der Wisch, amtmand Johan v. d. Wisch' ægtehustru, og min mor Marine. Der var ganske vist adskillige, som ønskede, at drengen skulle hedde Georgius. Men det blev der ikke noget af, hvorfor sure og uvenlige miner ikke udeblev. Men min mor og jeg tav stille og gjorde, som os tyktes ret.

Da jeg onsdag før 3. søndag i advent efter prædikenen kom hjem fra kirke, stod der udenfor døren et bud, som overrakte mig en skrivelse, dateret 7. december, fra hertug Philip, hvorefter jeg anmodedes om at indfinde mig på Gottorp for den følgende søndag at holde prædikenen. Indlagt i skrivelsen fandtes en udtalelse fra superintendent Paul von Eitzen angående min person.

Da min mor hørte dette, rev hun sin hue af og kastede den hen på bordet, idet hun udbrød: »Nå, er det derfor, jeg har opdraget en søn, for at han skal tilbringe sit liv ved hoffet!« Jeg var jo nødt til at tage derhen, men ankom først til Slesvig lørdag formiddag på grund af den forskrækkelig dårlige vej. Næste dag kørte jeg til Gottorp med dr. Paul. Det er bemærkelsesværdigt, at jeg den dag første gang kom til at benytte det meisnisk sprog [højtysk], hvad jeg dog dengang ikke havde skænket den ringe-

ste tanke. Rådet i Tønder havde opsat et godt vidnesbyrd om mig og en underdanig skrivelse til hertug Philip.

Til hofpræst på Gottorp havde først stilleren gennem daværende kansler dr. Hieronymus Schultz foreslået præsten i Tetenbøl, Johannes Pistorius. Men samme havde undskyldt sig med, at han allerede var over 61 år, og foreslået mig, som han stærkt anbefalede. Hans brev af 23. oktober sendtes til Paul von Eitzen, og man udbad sig hans betænkning. Denne lød på, at han »med god samvittighed overfor Gud kunne give mig det sandfærdige vidnesbyrd, at jeg var en meget vellærd mand og en god theolog med en ren og sund lære og levede et oprigtigt gudfrygtigt og et ordentligt kristeligt liv.« Se brev af 6. december. Rådet i Tønder skrev 21. december angående mig til hertugen.

VII. Ansat ved hoffet på Gottorp 1589 og afskediget 1610.

Min bestalling er dateret Gottorp 14. januar 1589, og jeg modtog den den samme dag af hertug Philip selv, som også udstedte et rejsepas for mig, hvori kongelige og fyrstelige embedsmænd opfordredes til at befordre mig til vogns. Hertugen gav mig også den 4. september en instruction angående kirkernes visitation og mine gebyrer derfor. Sammen med en afskrift af min bestalling modtog jeg en kopi af Antonius Cautius' bestalling til underretning. Tilføjelse: Denne bestalling, hvori jeg aflagde eden efter ordinansen og befaledes at rette mig derefter, har jeg ved Guds nåde på det flittigste efterlevet.

Om sproget: Tønder, derfra 1565 til Rendsborg, talte jeg godt dansk. I Rendsborg glemte jeg næsten alt mit dansk, kom igen til Tønder, kunne nu intet dansk, blev drillet derfor af drengene. I Tønder kunne jeg dansk endnu 1591, men mere tysk. Gudstjenestens sprog højtyisk. Alle forordninger var på tysk, mest nederlysk, og dansk, i Tønder og Åbenrå amter. Hvorledes jeg i min første gottorpske prædiken kom til det højtyiske? Efter dr. Paul von Eitzens ordre af hensyn til højere sæder. Sad på salen — for dér holdtes prædikenen, fordi kirken ikke var færdig — sammen med rektoren. Jeg stod ved bordet ved vindeltrappen, ad hvilken man kommer op til hertugens sal og gemak, og havde min salig fars nedertyske nye testamente liggende foran mig. Da kom dr.

Tonsor hen til mig og spurgte, hvad jeg ville prædike? Jeg svarede: evangeliet. Han spurgte så igen: i hvilket sprog? På højtysk? Jeg sagde, at jeg helst ville rette mig efter superintendenten. »Ja«, sagde han, »det kan I gøre, som I kan og vil. Forøvrigt hører herskaberne helst højtysk«. Så prædikede jeg på højtysk — ikke uden vanskeligheder.

Indskud: Her giver jeg en kort beretning angående studenterpengene og delvis ang. consistorialbøderne fra Tønder amt. Studenterpengene blev fra begyndelsen sendt til det Hansborgske Cantorey, men kom efter hertug Hans' død til Gottorp, hvor de anvendtes til kostpenge for cantorerne og studenterne. Herom findes forskellige oplysninger i mine gottorpske sager. Senere, da ordningen med cantorerne ved hoffet afskaffedes og der ansattes »andre« musikere, blev der ydet mig »soldtgeldt« i stedet for det beneficium ecclesiasticum, som der var stillet mig i udsigt i min bestalling, hvilket ligger på sin plads.

Med consistorialbøderne forholder det sig således, at den ene eller den anden part ofte idømmes bøder, hvilket sedler og fortegnelser udviser. Disse bøder bevilgede hertug Johann Adolph mig til trykning af Exercitiones Theologicorum [theol. afhandlinger], således som fortegnelsen over indtægt og udgift samt hertugens forordninger desangående foreligger i original.

Samme år 1589 fødtes i Slesvig min næstældste, nu afdøde søn Philip mandag efter trinitatis, 26. maj. Blev døbt søndagen derpå, 1. juni. Fadderne: 1. min nådige fyrste og hr. hertug Philip, repræsenteret ved Christoff Hünicke, en from og oprigtig junker. 2. Dr. Paul von Eitzen. 3. Hr. Berndt Soltouw, domherre i Slesvig, fyrstelig holstensk secretarius og cammermeister. 4. Joachim Dragun, rådmand. 5. Elisabeth, Agnetes mor. 6. Sissel, min mors søster. 7. Anna, Carsten Johansens hustru, Agnetes søster.

Den 11. maj 1590 blev min tredie søn Georg født i Slesvig ved ottetiden om morgenen. Jeg var på den tid i Flensborg, hvor højvigtige anliggender blev forhandlede. Han blev døbt den 24. maj. Fadderne: 1. Mag. Samuel Meiger, præst i Nortorff. 2. Agnetes morbror. 3. Hr. Johan Culman, domherre og secretarius. 4. Henning Petersen. 5. Ingeborch Heidtmans. 6. Elisabeth, hr. Andreas' hustru.

Samme efterår kaldte den kære Gud hertug Philip bort fra denne verden. Jeg husker, det var 18. søndag efter trinitatis.

Da hertugen var begravet, ville jeg den følgende søndag holde en ligprædiken på Gottorp, hvor der opholdt sig fyrstelige udsendinge. Men lørdag aften grebes jeg af en mærkelig svimmelhed, så jeg straks måtte gå til sengs og sende bud efter dr. Finckius, som gav mig et middel. Nøden tvang mig til at sende ilbud til dr. Paul med bøn om, at han overtog prædikenen for mig. Opholdt mig en tid i mit hjem.

Efter hertug Philips død var enkehertuginde Christine ikke utilbøjelig til at ansætte mig som hendes hofpræst i Kiel. Hun lod bl. a. forespørge hos mig, om jeg ville træde i den nye hertugs tjeneste. Herpå svarede jeg ja, hvis da ellers Gud og hertugen ville det. Johannes Culman var mellemmand.

11. januar 1591 lod hertug Johan Adolph mig give skriftlig besked om at komme til Kiel og udstede en ny bestalling samt yde mig et pengetillæg til min gamle ansættelse og det, skønt — som kansleren Hieronymus Schultz fortalte mig i hertugens og Caspar Hoyers nærværelse — ingen embedsmand endnu havde fået den mindste pennings tillæg. Selve bestallingen var helt enslydende med den gamle og lød bl. a. på, at jeg rent og uforfalsket skulle prædike og foredrage hans fyrstelige nåde det hellige og ene saliggørende Guds ord såvel i loven som evangeliet efter og af den Augsburgske Confession og i overensstemmelse med den ed, som jeg i hans by Slesvig havde aflagt for superintendenten ved min præstelige ordination, desuden angive og straffe hver synd og vildfarende og vildførende lære frit, offentligt, uhindret og uden skade. Desuden pålagdes det mig at købe og følge Paul v. Eitzens postil.

Samme år fik jeg tilskrevet den af hertugens gårde i Slesvig, hvor jeg nu bor. Hertugen havde nemlig lovet mig fri bolig. Nu kendte jeg ved min første ansættelse på hertug Philips tid slet intet til denne gård, men i de samme dage i 1591 ansatte hertugen dr. Thomas Finck som fyrstlig livmedicus og gav ham, ved Caspar Hoyers formidling, denne gård. Da nu dr. Finck i 1591 blev kaldet til København — han rejste den 14. april dertil — fik jeg den istedetfor tilligemed en have beliggende udenfor byen, som her-

tugen havde købt af Gebhard Goldstein som Elsebe Cörpers arving og betalt ifølge skrivelse af 21. maj 1591. Om denne have har jeg aldrig kunnet få noget som helst at vide. Jeg forhørte mig så længe om den, og den ene henviste mig til den anden, at jeg tilsidst underdanigst meldte det til hertugen. Men jeg ved den dag idag ikke, hvad det er for en have, og hvem der bruger den.

29. marts 1592 fødtes onsdag i påsken min fjerde søn Johannus Adolphus, og den 12. april blev han døbt. Fadderne var: 1. Hertug Johann Adolph, ærkebiskop og biskop i Bremen og Lybæk. 2. Enkehertuginde. 3. Heinrich Blume, gottorpsk råd og amtmand. 4. Dr. Paul Kupferschmidt, fyrstelig råd. 5. Dorothea Münden. Hertugen svarede mig nådigt med hånd og segl den 5. april fra Würde og forordnede samtidig amtmand Heinrich Blume til onsdag efter Misericordia Domini, den 12. april, at holde barnet over dåben. Se brevene.

1593 gav hertugen mig forskellige mandata og specielle instructiones for at befordre Guds ære og kirkens vel ligesom angående generalvisitationen; fornyet 25. august 1595. Også angående ordinationen og specialvisitation i Strands kirker. Alle dokumenter findes endnu i original og kopi. Den første skrivelse ang. generalvisitationen er dateret 29. juni, den om ordinationen og visitation af Strands kirker, dels til mig (Weissbuch Fol. 19), dels til dr. Paul (Weissbuch Fol. 20), er dateret 28. januar. Det andet mandat ang. generalvisitationen er — noget ændret efter mit forslag — udstedt 4. december 1593.

Samme år forærede hertugen mig ved skrivelse af 12. april 300 rigsdaler, som landskriveren udbetalte mig på omslaget af de ejderstedske afgifter. Det var et honorar for den tjeneste, jeg havde ydet afdøde hertug Philip. Da der holdtes landret i Slesvig, boede råderne fra stiftet Bremen, kansler dr. Koch, dr. Heinemann, Hermannus von der Beke og hofmarskal Völlert von der Dake hos mig. Ved den lejlighed skaffede råderne mig af egen drift disse penge.

I 1594 var hertugen på udenlandsrejse. Ved hans tilbagekomst til stiftet Bremen fik jeg befaling om at begive mig dertil for at opvarte hertugen med prædiken. Jeg fik sammen med den ærkebiskoppelige skrivelse tillige sendt et pas. Begge er daterede 6.

august. Senere, i september, fik jeg tilladelse til at rejse tilbage til Slesvig. Både jeg og dr. Carnarius, fyrstel. holstensk hoflæge, fik et pas, dateret 13. september.

Jeg kom den 23. august over Elben ind i stiftet og prædikede dels på slottet i Verden, dels i kirken der under landdagen (se den store bog i folio!) Der satte jeg mig ind i en hel del sager og så allehånde (en beskrivelse findes i mappen med manuskripter).

I det år visiterede jeg kirker i Åbenrå amt — fra Slesvig 15. februar, tilbage 25. — og i Strand (i maj måned) samt øerne og Tønder.

1595 blev min instruks angående generalvisitationen fornyet, ligesom jeg fik befaling med hensyn til ægteskabssager. De forefindes alle. Instruksen er udformet noget udførligere og af forskellige grunde dateret Gottorp 25. august; den vedrørende ægteskabssager er dateret 6. juni.

Samme år forbedredes min gage noget: 1. januar bevilgedes mig 78 daler i kostpenge, og 2. marts fik jeg tillagt de penge, som hertugen havde beordret Tønder amt at yde til det gottorpske kantoris underhold.

1596 fik jeg en befaling angående kirkeregnskaberne og restanterne (dateret Gottorp 22. maj; forordningen er dateret 2. oktober). 17. juli fik jeg udstedt et general-vejpas for alle mine rejser. Da mit arbejde lidt efter lidt blev større, fik jeg 22. maj et gage-tillæg på 78 rigsdaler.

Nævnte år døde vicarius ved domkapitlet i Slesvig, provst Volquard Jonas. Hertugen anmodede da 30. april domkapitlet om fremfor andre at unde mig vikarieindtægterne. Men domkapitlet svarede, at vel var det rimeligt, at jeg fik disse vicaria, hvis de igen skulle overgå til en anden person, men det havde lang tid forinden besluttet, at disse penge skulle anvendes til forbedringen af skolelærernes lønninger, eftersom lærerne ofte havde klaget over deres alt for ringe indtægter. De håbede, at hertugen ikke ville have noget derimod, da den tidligere provst også havde været indforstået hermed. Skrivelsen er dateret 18. maj og underskrevet af dr. Paulus Eitzen den yngre.

Den 30. august var jeg sammen med min herre hertug Johan

Adolf i København til hans ægteskabelige bilager [bryllup] med kongens datter Augusta.

Da i 1597 til superintendent for amtet Peine i stiftet Hildesheim var valgt magister Jacobus Radichius, tidligere præst i Hohe Hameln, og denne blev præsenteret for hertugen for at stadfæstes i embedet, befalede hertugen mig at konferere med denne. Prædikenen skulle efter hertugens ønske holdes i Slesvig domkirke. Jeg skulle påhøre den og så referere for hertugen. Men jeg bad underdanigst hertugen dog selv høre ham på Gottorp. Ellers ville han føle sig tilsidesat, idet han jo dog i det håb og den tro var rejst den lange vej. Heri samtykkede hertugen.

2. søndag efter trinitatis holdt Radichius da sin prædiken. Bagefter, da hertugen talte med mig om hans person, og der blev truffet aftale vedrørende hans bestalling, lagde jeg indtrængende hertugen på sinde, at det var en aftale, at præsterne i nævnte amt, som jo dog stod under hans kirkehøjhed, også blev pålagt at forpligte sig på den i disse fyrstendømmer brugelige kirkeed for at befordre ensartetheden og forhindre alskens forvirring, som jo før dette havde fundet sted der. Dette syntes hertugen godt om, især da den nye superintendent på egne og sine embedsbrødrers vegne erklærede sig indforstået hermed.

Jeg gjorde fortsat gældende, at det med dette formål for øje var højst nødvendigt, at en sådan edsformel blev underskrevet af hertugen, for at alle og enhver fik indtryk af, hvilken betydning man tillagde denne sag. Dette blev også bevilget.

Eftersom der var meget at bestille i kancelliet, lod jeg bemeldte formel afskrive to gange ved min [sekretær] Knud og bad hertugen underskrive begge eksemplarer, for at superintendenten fra Peine kunne få det ene med sig hjem, og jeg kunne beholde det andet her, idet hertugen i både min bestalling og min visitatsinstruks havde henvist dertil.

Johannes Culman [kammersekretæren] overgav søndag morgen hertugen skrivelserne til underskrift. Men hertugen erklærede: »Jeg må først læse dem igennem og se, hvad det er, jeg skriver under på«. Så tog han dem med i kirken og læste i dem før og efter prædikenen. Bagefter sagde han: »Ja, det er også min tro og bekendelse« og underskrev begge eksemplarer. Superintendenten

Dette. Derforing der Lingen til
 kongen 150 af. Derforingens Lide
 andgode and gress godesse so for sin
 for reparieren and in alle Lingen
 E. f. O. Kopsel. Bin af underskrift
 forfølges med. E. f. O. L.
 Lange derselben bestgalethen
 Dornaffin imogen Lingen and
 forindere in godeligen Lingen and
 Lingen and med den Lingen and
 underskrift angikend.

E. f. O.

underskrift
 om mere der Lingen

Jacob Fabricius

Side af brev til hertugen med Jacob Fabricius' egenhændige underskrift.

ten var tilfreds med at få en kopi, underskrevet af mig. Jeg beholdt altså begge originaler. Det ene blev senere afkrævet mig, som vi vil få at se; det andet med hertugens underskrift og segl eksisterer muligvis endnu.

I dette 1597de år måtte jeg også udkæmpe en hård dyst med hensyn til kirkelanderierne på Nordstrand. Denne sag kom for retten, hvor jeg sammen med de fornemste i landet måtte forsvare os for hertugens og herrernes Rätegericht desangående. Disse akter med bilag findes indbundne i en bog. Dommen i Husum den 10. september lød på, at landerierne i henhold til billighed og afdøde hertug Hans' mandat af 1556 skulle vurderes som andre jorder. Dommens videre indhold findes i original i »Convolut«. Weissbuch 22. 23. Dat. 10. sept. Husum.

Samme år fik jeg tøndringen Johan Snells expectance på pastoratet i Milstete, dat. 20. marts. Men da han befordredes til Oldensworth, fik Georg Seckman takket være Heinrich von Buckwaldt pastoratet i Milstete. 29. juli 1598 udstedte hertugen en skrivelse, hvori der lovedes mig — i tilfælde af, at jeg ikke længer måtte gøre tjeneste ved hoffet — et af de to præsteembeder i Bünstorff eller Garding, hvilket af dem jeg monne foretrække. Pastor David Schumacher skulle kun beklæde embedet i B., indtil jeg ville overtage det, og skulle da uvægerlig gå af, mod at han skulle hjælpes til at komme i betragtning ved besættelsen af et andet, ledigt pastorat.

I september samme år anmodede hertug Johan Adolf kongelig majestæt om, at superintendentstillingen [for hele hertugdømmet Slesvig] måtte blive besat igen og betroes mig. Hertugen skrev desangående til kongens hofmester, tyske kansler og rigsrådet, og hertuginde skrev i egen person og med egen hånd til hans kgl. maj. og sendte også en skrivelse til rigsråderne om sagen. Budet fik da også et receptis fra tyske kancelli. Men da man på den tid lå i forhandlinger om hele det slesvigske stifts ordning, forekom det nogle af vore folk, at man kunne anse en sådan henvendelse for en forhåndsafgørelse. I stedet for valgte hertugen da i året 1600 at overdrage og betro mig embedet som superintendent for hans egne kirker.

3. april 1598 kort efter middag blev min femte søn Ulricus født, og da han svævede i yderste livsfare, blev han straks døbt af Margarete, Hildebrand Emingias hustru, i nærværelse af Mette Schwaken, Ingeborch Berners, Wöbbeke Schumachers, præsternes og kapellanernes hustruer, landkansler von Eitzens hustru Gesche, Anna Struckman og Apollonia Wildhagen, som alle bevidner, at dåben var bleven rettelig udført, nemlig med dåbsordene »Jeg døber dig osv.« samt den sidste bøn, som bruges ved dåben. Den følgende palmesøndag den 9. april bragtes han til kirken. Fadderne var: 1. min nådige fyrstinde og frue, fru Augusta, som lod ham give navnet Ulrich. 2. Georg Sehestede, fyrstel. holstensk råd og amtmand i Perdoel. 3. Jonathan Gutsloff, dr. juris, fyrstel. råd og landkansler. 4. Dr. Nicolaus Junge, råd og kansler. 5. Dr. Matthias Carnarius, hoflæge. 6. Marina, Johan

Culmans hustru. 7. Gesche, dr. Paul von Eitzen den yngres hustru. Denne min kære søn tog den kære Gud under min fraværelse i Reinbeck til sig den 23. juli kl. 11 før midnat, død af børnekopper, begravet den 26. kl. 2 i domkirken.

(Tilføjet: Jan. 19. kongen og dronningen fra Haderslev til Bolderslev, 20. Flensborg, 21. Gottorp, 22. blev Friedrich døbt, 25. Flensborg, 26. Hansborg, 11. juni kronedes dronningen, 2. febr. den gamle dronning flytter til Kolding, 8. marts sendt brev til stalleren om at måle land op.)

I marts 1599 fik jeg ordre til at holde theologiske forelæsninger og øvelser.³³ Som respondent skulle jeg fra fyrstendømmerne tage kirke- og skolemænd. Hvad jeg i denne min virksomhed ønskede at lade trykke (Intimationibus, Thesibus, Commentariis, prædikener o. a.) skulle jeg gennem provsterne få betalt af konsistorialbøderne i de forskellige provstier (se Weissbuch 23). Originalen til denne ordre afkrævede Hieronymus Möller mig igen den 28. april 1608 i hertugens navn, og sendte jeg ham den den følgende dag. Men en bekræftet kopi findes i min konvolut.

24. september lovede hertugen at underholde Conrad Petrejus i partikulærskolen i Slesvig og senere på et universitet. Den 10. januar 1599 fik jeg af borgmester og råd i Tønder kvittering for 80 rigsdaler, som jeg efter en promotoriaskrivelse fra hertugen havde skaffet fra nogle kirker i Gottorp amt til deres kirkebyggeri. 17. januar bestemte hertugen efter vurderingen af fæstejorden, at udlejningen af jorden skulle ske til nytte for de samme som hidtil: det være sig kirke eller kirkens tjener eller, hvis et stykke jord var udlejet til flere, da i forhold (nach advenant vnd proportion). 31. oktober forbød hertugen en fortsat forhøjelse af hyren i Strandegnen (se Schwarzbuch 102. 103).

Anno 1600 overtaltes hertug Johan Adolf af nogle, som Gud kender [hoffets reformertsindede camarilla] til at ansætte en præst fra Kassel, Johann Strack,³⁴ som præst ved det gottorpske hof, ganske vist med mit vidende. Denne havde også endelig erklæret sig villig til at overtage stillingen mod en gage på 500 rigsdaler og fri bolig. Men herom måtte jeg intet vide, før jeg i oktober erfarede noget derom. Kan være, at jeg i udlægningen af den 78. salme havde talt om en ny religion eller lignende — i

hvert fald fulgte den følgende søndag den 26. oktober en ufor-glemmelig samtale mellem hertugen og min ringhed på salen ved det bord, hvor jeg stod for at prædike. Den 11. oktober skrev jeg til provsten i Tønder om det uvejr, som truede menighederne, og som først ville ramme mig og så de andre. Jeg rådede til at bede og tilskyndede hr. Mauritius og de andre til at genopfriske monumenta og fundamenta fra calvinisternes modsætning til det lutherske. 22. oktober refererede Diedrich Blume, hvad han huskede om den nye præsts optræden ved taflet den 20. Se mere i charta.

Imidlertid lod den gode Gud mig også føle hans tydelige om-sorg for mig. St. Catharine menighed i Hamburg bad mig nemlig komme til Nortorff, hvor 6 af dem med Berndt Sandtmann i spidsen hørte mig prædike den 29. oktober over evangeliet på Simon og Judæ. Rygtet om Stracks kaldelse til hoffet havde nem-lig bredt sig viden om, i by og på land. Efter at menigheden ved St. Catharine i Hamburg havde fået beretning fra de udsendte folk, sendte den mig en regulær vocation, dat. 6. november, med et særligt bud, som kom til mig den 10. nov. Jeg blev herved kal-det til præst ved St. Catharine i Hamburg — i magister Gregorius Hammerichs sted, men næst en tilbørlig taksigelse udbad jeg mig i mit svar en måneds frist, ikke blot for selv at komme til klarhed, men også, hvad der var det vigtigste, for at drøfte denne høj-vigtige sag med mit nådige herskab. Jeg overrakte min nådige fyrste og herre en udførlig skrivelse, hvori jeg underdanigt gjorde samme bekendt med den hamburgske vocation og fore-spurgte, hvorledes jeg burde forholde mig. Samtidig bad jeg her-tugen betænke den store vanskelighed, som jeg ville få, om Strack kom hertil: jeg bad af hjertet hans fyrstelige nåde flittigt i gudsfrygt at overveje en så højvigtig sag, som angik Guds ære og mange menneskers salighed.

Ganske vist ville jeg ikke af mig selv, som forholdene lå, af-danke, for at det ikke skulle se ud, som om jeg var en lejesvend (Mercenarius, Lukas 10), men jeg bad hertugen — såfremt Strack og jeg skulle virke ved siden af hinanden — da at træffe den for-nødne kristelige foranstaltning, for at der ikke opstod uro inden-for vore fredelige kirker. For hvis han ville indføre calvinismen i

læren og ceremonierne, så måtte jeg — ved tab af Guds nåde og min salighed — ikke tie stille.

Samme år opfordrede også abbedissen i Itzehoe mig til at blive provst og præst der, efter at Johannes Vorstius, den tidligere præst i Itzehoe og provst sammesteds og i Stormarn, Wilster og Cremper Marsch, samt i det kongelige Segeberg amt, var afgået ved døden. Abbedissen Cathrin von Alefeldt lod den 7. november skrive til Berndt Soltouw, at hun havde hørt, at jeg havde begæret og fået min afsked hos min herre, og hun bad ham derfor tale med mig og forhøre, om jeg kunne tænke mig at overtage førnævnte embede. Den faste årlige gage beløb sig til over 650 mark foruden, hvad der ellers kom til for provstevisitationen, calandssager, skriftepenning, ligprædikener hos klosterjomfruerne og andre adelspersoner, som havde deres gravsted i kirken og klostret.

Berndt Soltouw svarede den 12. nov., at han skulle rejse bort en tid, og han henstillede derfor til abbedissen at forhøre sig hos mig gennem andre personer eller selv at skrive til mig. Abbedissen slog sig ikke tiltåls, men tilkaldte magister Samuel Meier, præst i Nortorff, til sig og fortalte ham, at hun havde forstået på Berndt Sandman, at hamburgererne havde kaldet mig, men at jeg havde bedt om en betænkningstid på en måned, hvoraf nu to uger var forløbne. Hun fik da at vide, at jeg havde talt med hertugen, og at denne var bleven utålmodig. Såfremt nu hamburgerne for at undgå hertugens vrede skulle blive vankelmodige, så skulle magister Samuel formelde mig hendes ønske, og hvis det også skulle være mit ønske, skulle hendes vocation ske selv samme dag. Men hvis jeg ikke kunne eller ville afslå hamburgernes vocation, bad hun om at ville foreslå hende en anden dygtig person herfra eller udefra, som hun så kunne vocere. Magister Samuels skrivelse er dateret 5. december.

Min nådige fyrste og herre erklærede, at han aldeles ikke var sindet at fritage mig for min tjeneste. Thi da jeg den 19. november ville overrække ham min skrivelse, kom han mig i forkøbet og sagde: »Ja, jeg ved nok, at hamburgerne vil have jer. Men det bliver der ikke noget af: I må blive her. Alligevel vil jeg læse jeres skrivelse«. Denne overgav hertugen bagefter til kansleren

med påbud om at meddele mig, at jeg ikke skulle inklade mig med hamburgerne. Dette gjorde kansleren imidlertid ikke.

Den 27. nov., lige før advent, gik jeg op til hertugen for at få endelig besked angående min skrivelse og vocationen. Da undrede hertugen sig over, at kansleren ikke havde fortalt mig noget. Nu kom der en lang samtale i gang. Min skrivelse syntes hertugen godt om. Men med hensyn til ceremonierne var han ikke enig med mig, især ikke med messetøjet. Det ville hertugen gerne have forandret. Enden på denne samtale var: »Ja, ja, så brug da endelig messetøjet, så længe der er noget tilbage deraf! Men når det er opslidt, vil jeg ikke give jer noget nyt«. Det var jeg godt tilfreds med. »Den fremmede præst har jeg kaldet, fordi han var bleven mig stærkt anbefalet som een, der er veltalende. Men det skal heller ikke være nogen hindring eller forårsage nogen forandring i vore kirker«.

Ved samme lejlighed blev der også en lang samtale om eksorcismen.³⁵ Men da jeg vidtløftigt forklarede, hvordan denne skulle forstås, og at den betød en meget nyttig påmindelse, lod hertugen sig også nøje dermed. I mellemtiden havde jeg lavet et udkast til en skrivelse til nogle universiteter og kirker, hvori jeg udbad mig en belæring om, hvorledes man skulle forholde sig i en sådan sag: om en præst, når han blev kaldet andensteds hen, burde vige under sådanne omstændigheder. For det andet, om han med frelst samvittighed kunne virke i fællesskab og passe præsteembedet med en sådan mand? Men da ved Guds nådige forsyn tingene forløb roligere, end man turde have håbet, så blev denne skrivelse ikke afsendt.

1. søndag i advent den 30. november udspandt sig en meget vidtløftig samtale på salen ved et krus litauisk øl. Hertugen: »I har nu været hos mig i ti år; vil I nu forlade mig?« — Jeg drejede spørgsmålet om. — Hertugen: »Har I ikke indkomster nok? Jeg vil give jer det dobbelte«. — Jeg: »Det har jeg aldrig skænket en tanke. Jeg har Gud og dermed nok«. — »I læren er jeg ikke enig med jer. Men angående billederne og lignende er jeg af jeres mening. Dog lad så dette alter stå, indtil det falder sammen. Så giver jeg jer et nyt med bibelsprog og bogstaver. Alt hvad jeg kan, ved og formår, skal jeg anvende til Guds ære, kirkernes og

skolernes fremme«. Og der lød mange andre ord, og hertugen forærede mig forskellige ting og lovede, at mine efterlevende efter min død skulle få meget stor hjælp og gnadengeldt.

Nogle dage senere talte jeg igen med hertugen og fik da at vide, at Lobwassers salmer³⁰ — hvad man var meget ude efter — ikke skulle synges, ja, at alt skulle forblive, som det nu var! Hvorpå hertugen gav mig hånd, da jeg spurgte: »Kan jeg nu også stole på det?« Den 10. dec. svarede jeg så menigheden i Hamburg, at jeg ikke kunne komme løs herfra. De svarede den 14., at de så måtte overlade sagen til den kære Gud.

Den 11. dec. hørte jeg gennem kancellibudet Hans Speckdag, at der var bleven skrevet til Strack: hertugen ville ikke, inden han endelig erklærede sig, unnlade at meddele ham, at der for at bevare freden og enigheden ikke skulle tåles nogen præst i disse fyrstendømmer, som ikke i sin lære og bekendelse var enig med præsterne i disse lande. Derfor havde hver præst at underskrive en særlig ed efter bilagt afskrift af edsformularen. Dette kunne han da også gøre uden betænkelighed, og hertugen imødeså hans erklæring i så henseende. Strack svarede nu endelig i et receptisse, at han allerede forinden havde bestemt sig for at blive, hvor han var.

Den 11. august 1600, mandag efter Laurentii, kl. 12 middag, fødtes min sjette søn Johannes, døbt 17. aug. Faddere var: 1. *Magister Erasmus Heidtman*, under hans fraværelse repræsenteret ved hans søn Ludowicus 2. Dr. Paulus von Eitzen den yngre. 3. Dr. Wilhelm Schaffenrath. 4. Hr. Johan Mauritius. 5. Ursula Gutsloves. 6. Margaret Enninga. 7. Clara Soltouw. — Under 6. aug. modtog jeg forordningen angående superintendentens embedsførelse samt taksten over gebyrerne.

Hertugen havde i 1601 ladet offentliggøre en Policyordning, hvori der bl. a. bestemtes, at der ved dåbshandlingerne ikke skulle tillades mere end 3 faddere. Jeg gjorde opmærksom på, at sådant gjorde mange sognefolk af og til meget ondt, og at man på den anden side nu kunne finde på at fratage og forsømme at yde kirkens tjenere deres offer, og hvad de ellers hidtil selv havde indvilget i og lovet at betale. Desangående modtog jeg så et alvorligt mandat, Gottorp den 5. oktober, gående ud på, at man — ville

man undgå straf — ikke af den grund måtte nægte kirkens embedsmænd noget og heller ikke trodse eller hade dem på grund af deres trofaste og flittige overholdelse af de fyrstelige velmente forordninger, men tilbørlig ære og agte dem.

28. marts mandat til provsterne, at kaldede præster skulle aflægge en ed på, at de ikke havde modtaget kaldelsen [vocatio] ved gaver eller ved anden form for bestikkelse. 2. januar udkom Johan Adolfs forordning angående utugt (Schwarzbuch 104). 25. oktober fik jeg befaling om at ordinere præsterne i Nr. Ditmarsken (Weissbuch fol. 25.26).

Anno 1602 lod hertugen mig tilgå en ordre, hvorefter disse landes samtlige kirker og kirkelige embedsmænd i alle ting skulle rette sig efter den på fyrstelig befaling genoptrykte kirkeordning. Ligeledes udgik en forordning angående ordinandernes og præsternes bispeeksamen. Disse mandata er dateret Gottorp 1. dec.

Provsterne skal ikke samtykke i nogen kaldelse, uden at de befinder personerne at være tilstrækkeligt kvalificerede. Ordinanderne skal disputere eller respondere. Efter den genoptrykte kirkeordning skal alt foregå ensartet på alle steder (se Weissbuch på forskellige blade!). Angående befalingen vedrørende den genoptrykte kirkeordning se Weissbuch 26. 27.

10. maj, mandag før Kristi himmelfartsdag, blev min syvende søn Petrus født mellem 10 og 11. Han døbttes den følgende søndag. Faddere var: 1. Hieronymus Müller, fyrstelig holstensk kammersekretær. 2. Hr. Nicolaus Struckmann, medicus og borger i Slesvig. 3. Dorothea von der Hambfort. 4. Hr. dr. Carnarius' ægte-hustru.

Anno 1603 påtænkte hertugen at ansætte en huslærer for sine sønner og talte flere gange med mig derom. Jeg tilbød da min villighed til at se mig om efter en sådan, men det var svært at finde en dygtig person dertil, eftersom det var en vanskelig stilling, hvortil ikke enhver var egnet.

En af samtalerne mindes jeg særlig godt. Det var engang, da dr. Pincier just var på besøg ved hoffet her. Hertugen talte da forskellige gange med en særlig alvor om huslæreren til mig og sagde: »Men jeg vil ingen calvinist have og heller ingen ubiquitous, men en, som holder sig til den sande augsburgske konfession og

den lære, som altid har været prædikedet i disse fyrstedømmer, og som I også har foreholdt mig og andre«. Imens han talte således med mig, og jeg efter evne gav min mening til kende, kom dr. Ludwig Pincier herop, og da han så, at hertugen talte med mig, trådte han til side. »Nej«, sagde hertugen, »kom blot nærmere! Hvad jeg taler med ham om, må I gerne høre. Jeg taler med ham om en huslærer til mine unge herrer. Kender I, som har været min egen huslærer, ingen sådan? Men jeg siger med det samme: jeg vil ingen calvinist have og heller ingen ubiquitousist. I kan snakke sammen derom. Se at skaffe mig en god mand!«

Derpå trak jeg mig tilbage, men ventede på salen, indtil dr. Ludwig kom ned. Da talte vi frem og tilbage. Endelig påtog han sig at se at få en sådan, nemlig Johannes Pincier, bevæget til at komme hertil, som han længe havde tænkt på. For nogle uger siden bragte jeg i erfaring, at hertugen havde ladet tilskrive dr. Pincier angående en huslærer, og da skrev jeg straks også et brev til ham og mindede ham om hertugens ord angående huslæreren, at han ønskede, at samme havde den rette religions og tros »confession og profession«. Hvad jeg havde gentaget overfor ham hin dag på salen, da jeg kom tilbage fra hertugen. Hertugen forlangte en sådan person, som hverken tilhørte eller var tilhænger af den calvinistiske eller en anden vranglære. Samtidig mindede jeg ham også om, hvad min fyrstinde og frue havde sagt til ham og begæret af ham. Jeg nærrede ingen tvivl om, at han i gudsfrygt ville flittigt tænke over denne højvigtige og vidtrækkende sag og ordne det således, at der blev taget hensyn til vort kristelige hertugpars påmindelser, og der ikke blev givet anledning til alskens uro og vidtløftighed et eller andet sted, offentligt eller privat, ved hoffet og i kirken. Mit brev er dateret Slesvig den 21. marts. Beretning om svaret og sagens forløb ligger i mine konvolutter ang. gottorpske sager.

Anno 1604 tog den gode Gud mine syv sønners mor, min kære hustru som også på den tid var frugtsommelig og nær ved at skulle føde, bort fra dette liv, nemlig den 24. marts kl. 8 om formiddagen på Kristi undfangelsesfestaften, som dengang faldt på søndag Judica. Hendes sygdom begyndte dagen efter mortensdag 1603 med, at hun gav meget blod fra sig, uden tvivl en eruption

i et eller andet kar i lungen. Derefter fulgte uafbrudt hoste, smerter i brystet, forringede kræfter, høje feberanfald, som stadig kom igen, snart varig, snart med afbrydelser. Hun sov helt stille hen uden at røre et lem, talte indtil det sidste, også i nærværelse af pastor Martin Pleccius, som også holdt ligprædiken over hende. Hendes alder blev 33 år og næsten 5 måneder.

Samme år blev jeg opfordret til at modtage det theologiske professorat i Rostock efter hr. Chytræus eller hr. Frederus, der samtidig var superintendent for kredsene Rostock. Universitetet sendte magister Masius Hassæus til mig med bemyndigelsen og instructionen samt adskillige breve, fra dr. Lucas Backmeister, dr. Valentin Schacht og mag. Henricus Dinggravius, superintendent i Wismar. Brevene og skrivelserne findes i mine papirer. Udsendingens instruks er dateret 30. juli og bærer den akademiske lærerforsamlings segl. Dr. Ernst Cothmann skrev også personligt til Clement von Gadendörff, fyrstelig holstensk adelig råd, arveherre til Ricksdorf, om at fremme og anbefale min dimission, i særlig betragtning af, at man på Gottorp let kunne finde en anden fremragende mand i mit sted, men at de i Rostock ikke så let kunne få en mand, der ved sin sprogkundskab kunne virke og lære så dygtigt. De forskellige skrivelser er ikke opbevaret, da de ikke skal læses af andre. Men hertugen ville ikke gå med til min fratræden. Imidlertid, da jeg blandt de fordele ved Rostock, jeg havde henvist til, havde nævnt, at jeg der kunne have mine sønner, som nu var i Hamburg, hos mig og i fælles husholdning under deres studeringer, forbedrede han mine indtægter med 150 daler.

Anno 1605 begyndte forholdene at blive jo længere des værre. Der var en mand, som havde ondt af, at edsformularen ikke alene blev brugt her i landet, men endog var bleven afkrævet Strack, hvilket han anså for at være en krænkelse for min herre. Med stor flid arbejdede han derfor på at mistænkeliggøre denne ed hos min herre, ja at få ham til at afskaffe den, hvilket viste sig i de følgende år.

Da jeg holdt en særlig prædiken om sakramentets brug, efter at jeg kort forinden havde prædikeret udførligt om dens åndelige brug, fik jeg befaling om at udarbejde prædiken om nadveren skrift-

lig og indlevere den til hertugen, hvilket jeg også gjorde. I denne prædiken omtalte jeg også præsteeden, eftersom den også omtalte disse fyrstendømmers kirkelære om den hellige nadver, dåb og Kristi person summarisk. Jeg havde også ofte omtalt eden for hertugen, ikke uden visse folks modvilje og vrede.

For at hertugen nu kunne vide, hvorfra denne edsformular stammede, hvem der havde givet befaling til dens affattelse, hvad hertugens forfædre havde ment om denne ed, hvad der var passeret desangående i hertugens egen regeringstid, og hvor ofte hertugen selv havde bekræftet denne ed med sin underskrift, så udarbejdede jeg en udførlig fremstilling og overgav den til hertugen den 17. november. Da jeg gerne ville komme enhver fortræd i forkøbet, ansøgte jeg samtidig hertugen om endelig ikke at foretage nogen forandring heri, men fremme, værne og bevare den fredelige tilstand indenfor vore kirker, som netop herskede her i kraft af denne ed.

Næste år gik også striden angående genbesættelsen af provsteembedet i Ditmarsken for sig. Provstiet stod, såvidt jeg ved, ledigt i over 3 år efter magister Marcus Wranges død, og skønt hertugen gennem kanslerens skrivelse udtrykkelig havde befalet mig at tage til landskabet Ditmarsken og indstille til hertugen en person, som jeg fandt egnet til embedet, anså jeg dog dette for højst betænkeligt — af mange grunde, som ikke kan fortælles. I mellemtiden havde hertugen pålagt mig, ikke efter mit ønske, men formentlig efter dr. Junges råd og ved hertugens og de herrer rådets dekret — at ordinere præsterne der. Bagefter skiftede adskillige sind, og ditmarskerne modtog desangående et privilegium, hvilket er bekendt. (Min skrivelse til hertugen 18. nov. Responsum 20. nov., se i 4°). Og efter at 3 præster havde holdt prædiken i overensstemmelse med privilegiet, blev af disse præster Neuenkirchen, hr. Johan Surcke, af hertugen forordnet til provst.

Men da jeg ikke gerne så, at den tidligere trufne ordning blev omstødt, især da jeg bestemt vidste, at ordinationen i mange lange år var bleven foretaget af den gamle her residerende general-superintendent, skrev jeg desangående til de tre »candidater«, for at bruge denne betegnelse. Min skrivelse til dem findes hos dem

eller andre, men deres svar gemmes blandt mine papirer. Netop på samme tid havde hertugen også afslået ditmarskerne ordinationen og ved et nyt dekret under hertugens hånd og segl pålagt mig at foretage denne. Imidlertid holdt intrigemagerne [die Practicanten] ikke op med at bearbejde hertugen så længe, indtil de satte igennem, hvad de ville. Ellers ved jo min Gud, at det ikke var mig om ordinationen at gøre, men om den gamle rettighed og fornemmelig vore kirkers ensartethed.

Ligeledes i nævnte år døde præsten i Garding. Da nu dette pastorat, som før nævnt, var lovet mig, forlangte menigheden i kraft af det givne løfte at få mig til præst. Jeg lagde for mit vedkommende alt i min nådige fyrste og fyrstindes hænder, men bad dog om, dersom man ikke ville give slip på mig, da at lade mig forblive uforandret i min nuværende stilling. Hvis man derimod var utilfreds med mig, kunne man afæske mig en forklaring, men alligevel lade præsteembedet i Garding blive mig reserveret for fremtiden, da jeg nu engang havde fået løfte derom.

Anno 1606 indtrådte en skarp konflikt angående messetøjet, da hertugen ved ikke ubekendte folk var bleven overtalt til i januar bestemt at forlange, at billedet, som indtil da havde hængt over altret i slotskirken, skulle fjernes og i stedet anbringes et nyt, ligesom det sædvanlige messetøj ikke mere skulle bruges ved forretelsen af altergangen.

Den gode mand Hieronymus Müller gik næsten i fulde 12 dage frem og tilbage mellem hertugen og mig, og da jeg ikke kunne give indrømmelser, spurgte han tilsidst, hvad egentlig var min mening, om jeg da slet ikke kunne give efter? Da brast det ud af mig — dog med understregning af, at jeg kun sagde det til ham, men ikke som svar til hertugen —: »og om min herre end ville lade mig rive i stykker, så kan jeg dog ikke gå med til nogen forandring!« Hieronymus fortalte, i god mening og som han håbede fortroligt, dette til kansleren dr. Junge, og denne bragte det videre til min herre. Hertugen spurgte Hieronymus, om jeg havde udtrykt mig således? Han svarede ja, dog med det forbehold, at jeg kun havde udtalt min endelige mening overfor ham, men ikke for at det skulle bringes hertugen for øre.

Så blev sagen stillet i bero, skønt der herskede stor uvilje, og

mine fjender pønsede på at skade mig, hvor de kunne, og Hier. Eckbrenn lagde også kul på ilden, for at han kunne blive en stor herre og mand og antænde brænde i hjørnerne. Hieronymus tilbød jeg at forme mine meninger udførligt og skriftligt, hvilket blev modtaget. Jeg fremførte da med temmelig flid overfor hertugen 12 grunde til, at det ikke kunne tilrådes, at nævnte forandring blev foretaget, idet jeg gentagne gange understregede, hvad der angik min person.

Den 2. december fik jeg befaling fra Kiel om at indsende edsformularen, nemlig dens rigtige original med overskriften »Dem Erbaren vnserm Hoffprediger«, som hertugen og hans bror hertug Philip havde underskrevet og forsynet med deres segl. Hertugen havde nemlig ikke beholdt nogen kopi deraf og kunne ikke helt huske indholdet af bemeldte ed. Jeg undskyldte mig først, men det hjalp intet. Derefter afsendte jeg den 4. december formularen til Kiel bilagt nævnte fremstilling ang. den ed.

Intrigemagerne faldt imidlertid ikke til ro: Jeg modtog en skrivelse dateret Kiel den 13. dec. om — da mine bestillinger og instructioner refererede til nævnte ed — at indsende originalerne til alle af hertugen modtagne bestillinger, instructioner og ordrer og ikke tilbageholde noget, da hertugen selv ville sætte sig ind i sagen, men ikke nu, da han var borte fra sin residens, havde tilstrækkeligt materiale.

Hieronymus skrev samtidig, at, såvidt han kunne forstå, drejede det sig om fordømmelsen af calvinisterne og en eventuel ændring deri. Jeg skulle lægge sagen i Guds hånd, holde tålmodigt ud og såvidt muligt give mig tilfreds. Gud skulle gøre alt vel til sin tid. Jeg skrev til hertugen, at jeg deraf ikke kunne slutte andet end, at han ikke længer ønskede min tjeneste, og derfor lagde jeg sagen i Guds og hertugens hænder.

17. dec. gentoges anmodningen til mig. Derpå rejste jeg selv til Kiel, skønt meget syg. Da jeg var ved at forberede mig til rejsen, fik jeg befaling om også at indsende hertugens forordning angående de samtaler, som holdes ved ordinandernes eksamen. Dette gjorde jeg. Men da jeg så kom derhen, fik jeg det svar, at jeg snarest skulle få besked.

Anno 1607 indtraf på foranstående en ændring i min bestalling,

hvad angik mit embede, nemlig: at finde sig i en forandring deri og være belavet på ikke alene på Gottorp, men hvorsomhelst vi vil beskikke ham, at prædike Guds ord uden menneskemening uanset nogen kirkelærers autoritet. Guds ord alene skal være norm, og kirkeceremonierne må ikke stride mod skriften. Lav splidagtighed og personligheder skal undgås. Ved consistorialsager og ordination samt edsaflæggelse skal dr. Schaffenrath og dr. Jüchert være tilforordnede og kontrollere, hvorledes det går til. Bestallingen var dateret 4. januar og kom mig i hænde den 8.

Jeg skrev den 23. januar til de to mig tilforordnede herrer for at forespørge, hvorledes jeg skulle forholde mig, når de var fraværende; men der kom intet svar. Så fortsatte jeg min gerning som følge af deres senere antydning.

Anno 1608. Den 8. juni befaling til Broder Boisen ang. general-visitation (Schwarzbuch 86.87). Der opstod igen betænkeligheder angående min bestalling, så den blev igen forandret i maj 1608 (Weissbuch 33.34). Da jeg i mellemtiden talte med hertugen, spurgte jeg, hvorledes jeg skulle forholde mig, siden man drog den tidligere opsatte edsformular i tvivl og ikke anførte den i min sidste bestalling. Da svarede hertugen (der fromme Fürst): »der var opstået nogle betænkeligheder vedrørende eden. Jeg skulle blot fortsætte i mit embede, også i de tilforordnede rådets fraværelse. Angående edsaflæggelsen skulle jeg få besked senere.«

Herpå fortsatte jeg så i alle mine forhold på min gamle vis ved Guds nåde, ham være lov og tak. I den reviderede bestalling befalede, at de herrer råder også skulle bivåne bispeeksamen og ordinationen. Da der i 1609 anmeldte sig en ordinandus, skrev jeg så til dem og bad dem komme til stede.

I dette år indgik jeg i gudsfrygt et nyt ægteskab med Sara Berends, enke efter Daniel Fobbe, fyrstelig holst. sekretær. Vort bryllup stod trinitatis søndag. Hr. licentiat Rose talte over Salme 97,11.

Samme år rejste sig en ikke ringe storm i anledning af en barnedåb hos Roderich von Münchauw, hofmester hos hertugens sønner. Den 3. søndag i advent bad han mig døbe hans barn den følgende søndag, men med udeladelse af eksorcismen. Jeg bad mig undskyldt, for hvor gerne jeg end ville være ham til tjeneste

og behag deri og i alt andet, så lidt var det mig muligt at forandre det ringeste i vore ceremonier og derfor også i dåben. Det havde mange grunde, hvoraf jeg fortalte ham nogle.

Derefter henvendte han sig til hr. Herman [hofpræst Bennecius] derom. Hvad han har bedt ham om, fremgår af det foregående, men hvad denne svarede, fremgår af det følgende. Hvad enten han var advaret eller ej, så skal han af egen drift have udtalt til mange, at han ikke ville udelade eksorcismen, men de, som var med ved dåben, bevidnede, at han ikke overholdt de sædvanlige ceremonier, som det sig bør; hvorom mere i mine papirer.

Da barnet var bleven døbt den 4. søndag i advent, talte jeg samme dag i min prædiken om de jerusalemske udsendinge og deres spørgsmål til Johannes døberen og dennes svar og forklarede noget om de alvorlige syndige spaltninger indenfor kirken, som fremkaldtes af dem, som uden Gud og nødvendighed afsondrede sig fra de sædvanlige kirkeskikke. Dette førte til, at manuskriptet til min adventsprædiken afkrævedes mig til gennemsyn. Kort efter lod Johannes von Wouvern Hieronymus Müller give mig denne koncept tilbage, og det gjorde han den 24. december med den bemærkning, at han forstod, at man ikke kunne læse det hele tydeligt. Det var jeg godt tilfreds med.

Anno 1609, samme år, som vort nådige herskab havde været i Reinbek, skete det, at en calvinsk studiosus Henricus Rudolphi af den ærkebiskoppelige hofhushovmester blev anbefalet personer hos min nådige herres kammerjunker og råd, junker Dalwich. Denne fyr skal være født i Stade og have været Casmannus' discipel, studeret i Herborn og have opholdt sig hos Gerdt Steding for at undervise hans børn. I dennes tjeneste skal han ofte have gjort sig gældende ved at disputere om religionen på god grov calvinsk vis. En tid skal han have prædiket for Detleff Rantzows enke og i kloster Preetz have indgået ægteskab med en pige, kaldt den schelske, som i mange år havde tjent hos en jomfru von Storen.

Denne mand kom til det fyrstelige hof og gjorde sig bekendt ved at fremhæve Heidelberger katekismen, stiklede på rettroende præster, disputerede mod den virkelige tilstedeværelse af Kristi

legeme og blod her på jorden og mod uværdiges nadvernnydelse. Han beskyldte Luther for at have lemlæstet dekalogen ved at udelade det ene af de ti bud.

Dalwich, som selv havde fået ham anbefalet, roste ham overfor vor nådige herre og opnåede, at hertugen hørte ham prædike i Reinbek og derefter gav ham en expectance med løfte om, at han ved først givne lejlighed skulle få en ansættelse, ja endog blive ansat her ved hoffet i hr. Hermans sted. Det blev der dog ikke noget af, da Johan Wouwern syntes, at han var temmelig ringe.

Der fandtes nogle andre folk, som lagde sig imellem til bedste for hr. Herman og ikke mente, at denne så pludselig skulle degraderes, eftersom han i sin tid havde trykket den døde hertugs øjne til, og man besluttede at bidrage til, at han kunne komme på universitetet for at fortsætte sine studier.

Jeg havde indtrængende advaret min fyrstinde og frue, engang hun gik til alters, at man endelig ikke måtte tage sådanne folk i tjeneste ved hoffet. Hun svarede: »Det har slet ingen nød«. Ikke desto mindre dukkede det rygter op, at man ville ansætte ham i stedet for hr. Herman, som så skulle andensteds hen.

Henricus ankom nu med sine sager til Gottorp. Jeg henvendte mig nogle gange gennem Armgard Wittorff desangående før den ene hertugsøns begravelse og gjorde efter evne anskrig. Men hvad skete? 3. juledag blev jeg ved amtmandens bord spurgt, om hr. Herman skulle prædike den følgende fredag? Amtmandinden mente, at det skulle være Rudolphi på grund af de mange prædikener i helligdagene. Josua Bützouw svarede, at han havde forstået på Dalwich, at den dag skulle en ny ung præst prædike.

Dybt rystet skyndte jeg mig ind til byen og satte mig ned for at skrive til hofmesterinden. Oldfru Abel svarede mig om torsdagen i hertugens eller hertugindeens navn, at jeg skulle ikke gøre mig den ringeste tanke i den anledning: man troede ikke, at fyren var calvinsk, men hvis det viste sig at være tilfældet, skulle han ikke blive tålt bare en time på Gottorp. Jeg skulle høre ham, forhøre ham, eksaminere og ordinere ham.

Om fredagen tog jeg derud, skønt jeg ikke havde prædike-tjeneste, og erfarede, at alt var omhyggeligt forberedt til, at alle

skulle komme til hans prædiken. Hr. Herman sagde bagefter, at han havde forbudt at ringe med klokken. Henricus holdt en stolt og dristig prædiken, hvorom en beretning findes i mine papirer.

Søndag før nytår gav jeg mig til at opstille et svar på hans calvinske paradokser, som han havde fremført mange af, og tilkendegav, at jeg ville tale derom den følgende onsdag. Efter pågældende prædiken blev Paul Ramel og Hieronymus Müller sendt til mig med den befaling, at jeg skulle afholde mig fra slige materier. Jeg svarede, at det kunne jeg ikke forene med en god samvittighed. Efter taflet hørte jeg gennem Hieronymus Müller: den fyrstelige øvrighed havde tilkendegivet, at jeg skulle afstå fra et sådant forehavende fra min side.

Samme eftermiddag udarbejdede jeg to ansøgninger, en til min herre og en til hertuginde. Den sidstnævnte tilstillede jeg sekretær Georg Elsner, for at han kunne overgive den til hertuginde og foretage sig videre skridt efter sammes nådige for godt-befindende.

Hvad disse ansøgninger gik ud på, kan man læse sig til.

Som følge heraf lod hertugen nytårsdags aften mig give min afsked. Jeg undskyldte mig: min ansøgning havde ikke haft til hensigt at sætte hertugen stolen for døren, hvad jeg som nævnt aldrig havde gjort, når redelige vocationer var bleven mig pålagt.

Om 1609 kan endnu nævnes, at min datter Agnes blev født mellem exaudi og pinse. Fadderne ved dåben var: 1. Min nådigste fyrstinde og frue. 2. Abel Spiess. 3. Magdalena Schönfeldes. — 15. dec. afgjordes i Slesvig sagen om Haddebuys patronatsforhold (se Weissbuch in 4°).

VI. EMIGRANTÅR (1610-16)

Anno 1610 fik jeg min afsked fra Gottorp på nytårsdagen. Efter påske flyttede jeg til Rostock sammen med min kone, min mor og hele huset.

Den 5. januar lod hertugen ved før nævnte sekretær meddele, at han var villig til at tage mig i sin tjeneste igen og nådigt befordre mig til pastoratet i Tønning eller Garding, ligesom menigheden i Garding gerne ville have mig til sjælesørger.

Men jeg takkede underdanigt for den tilbudte nåde og gunst og undskyldte mig af forskellige årsager. Jeg henledte også min nådige fyrstindes og frues opmærksomhed på adskillige ting og bad især om, at, dersom der nu skulle ansættes en ny i mit sted, denne endelig måtte være af den rigtige konfession.

I samme januar måned fik jeg ofte besøg af en og anden, hvilket kun kunne skaffe mig og dem bryderier på halsen, hvorfor jeg sammen med min søn Philip rejste til Rostock for at se mig om efter en passende bolig.

Da jeg havde passeret Lybæk, og ærkebiskoppen³⁷ hørte det, lod hans fyrstelige nåde ved Bastian Nieman sende et bud med en skrivelse dat. Eutin 19. januar til Rostock med besked om, at han ønskede, at jeg måtte komme til Eutin, fordi han havde noget vigtigt at tale med mig om. Men jeg undskyldte mig med underdanigst tak overfor Jochim Sitzwitz, idet jeg var bange for at vække hertug Johan Adolfs mistanke om, at jeg var tilhænger af ærkebiskoppen og forsøgte at stifte ufred. Men det hjalp ikke: den 25. januar kom Jochim Sitzwitz med en ny anmodning til mig om at komme til Eutin. Sitzwitz udtalte, at han vidste, at hans fyrstelige nåde ikke var utilbøjelig til at tage mig i sin tjeneste.

Samme dag rejste jeg så fra Lybæk til Eutin, hvor hans fyrstelige nåde næste dags morgen gennem råd og amtmand Egidius von der Lenken personlig krævede og kaldede mig i sin tjeneste. Af forskellige grunde udbad jeg mig betænkningstid, og den 28. februar undskyldte jeg mig overfor hertugen, at jeg ikke fandt det tilrådeligt igen at indlade mig i et sligt forhold.

Mens jeg var i Rostock, havde jeg lejet hr. dr. Bartholomæus Klinges hus og rejste over Lybæk og Eutin tilbage til Slesvig.

Sidst i februar skrev magister Petrus Hegelundt til sin svigersøn magister Paulus Ancharius [Anchersen], at han gennem den kongelige amtmand Albert Schele skriftlig fra København havde hørt, at jeg havde fået min afsked. Nu kunne han tænke sig, at jeg ville tage til Hamburg, men han ville råde mig til at rejse til København og søge råd hos kansleren. Jeg stod nemlig hos de indflydelsesrigeste ved universitetet i høj kurs, og der var for-

skellige professorstillinger ledige, og der ville komme flere. Han skulle nok indhente oplysninger og sende mig besked.

Magister Paulus skrev derpå til provsten i Tønder: »Hvis dette efter guddommelig nåde ved hans rådsslutning og vor bøn skulle få et godt udfald, ville vi for hele Danmarks rige få tændt et lys, hvis stråler ville nå ud til alle øerne.« Se provstens breve.

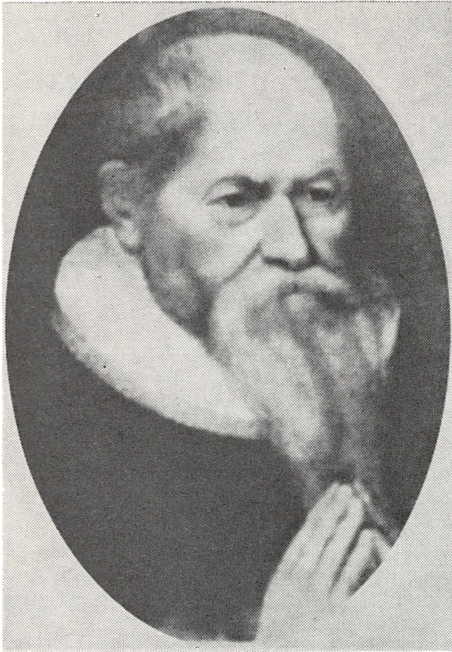
På rejsen modtog jeg et egenhændigt brev fra Hinrich Rantzow, dat. Rendsborg mandag efter palmesøndag 1610: »Nu ønskede jeg af den kære Gud intet bedre for F. end, at han, som vi altid har berømmet, endnu i mange år kunne blive her til bedste for det fælles fædreland. Og at bevise F. enhver behagelig og venlig tjeneste i så henseende er jeg altid beredt og villig.« Convolut.

I påskeugen flyttede jeg med min familie i Guds navn til Rostock. I mellemtiden var den 13. marts præsteeden bleven forandret igen. Tirsdag før himmelfart blev min mor taget fra mig ved en timelig død og begravedes himmelfartsdag der i St. Marie kirke. Magister Sledanus holdt ligprædiken.

Dr. Slusselburgius havde skrevet til en præst i Rostock, at han havde hørt om mine forhold, og at jeg havde besluttet mig til at tage dertil. Han ville gerne underrette mig om, at hvis jeg havde lyst til overkapellanembedet i Stralsund, skulle man lade ham det vide.

Den 5. eller 6. juni kom nogle herrer som udsendinge fra Hamburg, Albert von Eitzen, Johan Münden og Albert Wittekop, til Rostock og gav mig et tilbud, hørte mig prædike den 8. juni i Bistow og rejste tilbage til Hamburg igen. Den 10. juni kl. ca. 5 om eftermiddagen tilbød hr. abbed og »herr vom Hause« ved St. Michael i Lüneburg, Conradt von Botmar, mig at blive præst og gejstlig råd samt kirkeinspektør i magister Christophorus Zechers sted. Men jeg måtte den 11. juni svare ham, at jeg allerede havde indladt mig med herrerne fra Hamburg.

Vocationen fra Hamburg er dateret 17. juni. Jeg erklærede, at jeg anså det for nødvendigt, at jeg først rejste dertil og prædikede og forhørte mig angående forholdene og så tilsidst helt tog imod embedet. De svarede, at det ikke var sædvane hos dem, men jeg skulle blot komme snarest muligt med hele min familie. Så blev jeg da indsat fredag den 3. august 1610 som præst ved St. Jacobi

*Jacob Fabricius den ældre
på hans ældre dage,
fot. efter portræt
i Tønder kirkes sakristi.*

— mellem Kristi tårer og den uretfærdige husholder [den foregående og den efterfølgende søndags prædikentekster].

Ulrich Böticher lykønskede den 2. august fra Winsen. Jeg ser lige på mit memoria til enkehertuginde, hvori jeg undskyldte mig angående min anmodning til hendes fyrstelige nåde om at tage under overvejelse, hvorvidt min skrivelse kunne sådan tilstilles hertugen. Jeg undskyldte mig endvidere angående det tilbudte præsteembede og bad om med flid at påse, at den kommende hofpræst måtte blive en kendt og rettroende mand, med en ren og sund lære. Ligeledes mit forslag angående provstiet, og at jeg til vinterens slutning måtte blive i min bolig.

24. juli rejste jeg til Hamburg. Mine sønner fik bord hos Sledanus i Rostock. Carsten Mörder skrev palmesøndag fra Husum vedrørende min rejsekiste, 12 personer fragter til Lybæk, to vogne, forlanger 16 skilling. Mente, det var billigt. Men vi afventede ikke vognens ankomst.

Johan Adolfs forordning angående pengekursen:³⁸ 1 mark = 18½ skilling, fordi 1 daler var ansat til 31 skilling den 2. november 1611. 27. november endte det med, at 1 mark fremdeles modtoges til 16 skilling ved land- og embedsafgifter (Schwarzbuch 109. 120. 111).

1611 skrev magister Ulrich Böticher, amtsforvalter i Winsen, at man havde tænkt på mig i Celle, hvor man havde brug for en generalsuperintendent, og at kansleren dr. Ericus Heideman desangående ville tale med mig. Jeg gav til svar, at man af mange vigtige grunde ikke burde tænke derpå, eftersom jeg ikke blot havde afslået ærkebispens tjeneste, men også fornylig var kommen til Hamburg. Det ville synes mig at være højst forkasteligt at flytte så hurtigt herfra. Dr. Cling døde 6. december 1610 i sit hus.

1612, den 13. juli udkom Johan Adolfs forordning angående patronernes ret til at præsentere og vocere præster, ang. præsternes bestalling og svar på provstens og konsistoriets forespørgsel ang. læren og ordningen indenfor kirkerne. Der skal igen forholdes dermed, som det har været gængs i tidligere tid (Schwarzbuch 115). Jeg har henvist til hertug Friedrichs forordning af 10. marts 1623.

Johan Adolfs forordning til Strand og Stapelholm, at de årlige gældsposter til kirkerne skal prompte betales, ligeså restanterne. Udførlig anno 1611, 27. nov.; 1615, 1. juli (Schwarzbuch 101. 102). 15. aug. forordning ang. begravelserne på Nordstrand. Restanterne for de sidste 40 år skal nu betales, ellers 50 daler i bøde (Schwarzbuch 203).

Min skrivelse til universitetet og rådet i Rostock: hvis jeg fra Hamburg skulle flytte til Rostock for at bo der —.

Anno 1613 blev jeg opfordret til at blive præst i Slesvig efter licentiat Georg Roses dødelige afgang. Gud er mit vidne, ligesom mine skrivelser, at jeg mente det alvorligt og gerne ville have overtaget stillingen. Om man derfor havde grund til at afsende to convolutter med akter og breve til det gejstlige ministerium og ærbare råd i Hamburg, det vil alt køds dommer kundgøre på sin store domsdag og dømme imellem dem, som havde udklækket det, og mig.

Jeg var i Hamburg villig til at forsvare mig offentlig på tryk.

Men man forstod der, hvad der lå bagved, og for at sagen kunne gå i sig selv igen, udleverede man de modtagne skrivelser til mig og lod mig beholde dem. Samtlige akter om denne affære ligger delvis blandt mine papirer, og man kan læse dem i deres hele længde i nævnte to convolutter. 24. juli skrev slesvigerne til Hamburg angående min tilbagetagne vocation. Mit memoriale til hamburgerne om afsked, von Eitzens samtale med Hans Rosenfeldt og min skrivelse til hamburgerne.

8. marts bevidnede Hieronymus Müller, at min herre hertugen var vel tilfreds med pågældende vocation. 1. juni svarede jeg slesvigerne, at jeg bad mig undskyldt. — 2. januar skrev Andreas Cassius ang. min søn om at forvalte nådesår og om min vocation; han skrev også til Maria Rose. Mit svar. — 7. januar skrev Hermannus Later bl. a. om mine sønner, om oversvømmelserne på Nordstrand og i Ejdersted.

2. februar skrev dr. Lucas Backmeister, at han af hertug Hans Albrecht var voceret til Güstrow, at man havde drøftet hans efterfølger i Rostock i længere tid, og at der ganske vist var mange forslag, men at jeg var på tale fremfor nogen. Dette havde man overdraget ham at meddele mig. Det samme skrev dr. Lubinus til mig. Jeg svarede, hvad jeg kunne skrive på den tid, idet jeg ikke kunne give noget bestemt svar på grund af, at der endnu herskede tvivl om vocationen til Slesvig. Men da jeg senere hørte, at min menighed i Hamburg ikke ville slippe mig uden megen vrede og modvilje, måtte jeg følge Guds vilje og min menighed, og jeg blev i Hamburg.

Den 8. august, 10. søndag efter trinitatis, kl. ca. 3 fødtes min datter Maria i Hamburg og døbttes samme dag. Hun blev opnævnt efter min mors bedstemor og min søster. Faddere var: 1. borgmester Jeronymus Vogler. 2. Margarete Sandmans i sit eget og Regina Basilijs navn. 3. Gesche von Eitzen, hr. Alberts hustru.

28. januar skrev Selmer om den renoverede præsteed; jeg gav efter hans ønske en forklaring til den sendte formular. — 4. februar skrev mag. Schumacher, at vedtagelsen vedrørende ordinationen ikke behagede hr. lektoren.

1614 udnævntes jeg af det ærbare råd i Hamburg til inspektør ved gymnasiet i den afdøde mag. Jacob Reneccius' sted og til

første theol. lektor og professor. Samme år udarbejdede jeg min lille bog om Nadveren og udgav den i trykken. 16. maj deltog jeg i Peter Habels bryllup med jomfru Sperling.

1. dec. udkom Joh. Adolfs forordning mod gendøberne, menonitterne og sakramentererne i Ejdersted (Schwarzbuch 139).

1615 bad hertuginde mig ved amtmand Jasper Pentz komme til Reinbek den 29. maj, og i haven drøftede hun med mig mange og til dels hemmelige anliggender, som Gud ved besked om.

IX. GENINDSAT PÅ GOTTORP 1616 OG SPREDTE NOTATER

Anno 1616 efter hertug Johan Adolfs død lod ærkebiskoppen af Bremen og enkehertuginde ved den ærkebiskoppelige råd Christoff Hans von Bülow forespørge hos min ringe person, om jeg ville komme tilbage til dette land og overtage min gamle stilling igen. Jeg erklærede, at jeg først måtte have min daværende menigheds indvilgelse og rådets consens dertil samt afvente den nye hertugs tilbagekomst, og kom med en del indvendinger.

Efter at hertug Friedrich ved råderne og amtmand von der Wisch og Gosche Wensyn nådigst havde begæret min tjeneste, slog jeg til og flyttede i slutningen af 1616 tilbage her til Slesvig. 29. august havde hertuginde skrevet, at det var i orden med hertug Friedrich, og at jeg skulle tiltræde ved mikkelsdag. Den 24. maj måtte Phil. Cæsar på hertuginde befaling aflevere til amtsskriver Hans Lucht alle de gottorpske kirkesager, som han i 1610 havde overtaget fra hr. Herman. 18. september sendte hun fra Tønder min bestalling efter forudgået forhandling og forlig.³⁰

1. oktober sendte Abel Spiess mig min bestalling tilbage, efter at den var bleven ligelydende med den gamle. 11. oktober udsendte hertugen et generalpas til min rejse til Slesvig, og 13. s. m. sendte Johan Tode en skrivelse ang. min vognkørsel. 6. december lykønskede Johannes Mauritius mig til min tilbagekomst.

Hamburg 4. juni er dateret mit svar til Jasper Pentz, amtmand i Trittau og Reinbek på hertuginde nådige vocation. 10. juni undskyldte Georg Elsner forsinkelsen af svaret på mine breve til hertuginde og Hertingshausen. 23. juni skrev Jasper Pentz, at hertugen samt hans frues søster, hertuginde af Braunschweig,

var ankomne til Reinbek; de »ville gerne høre en prædiken af jer her i Reinbek«.

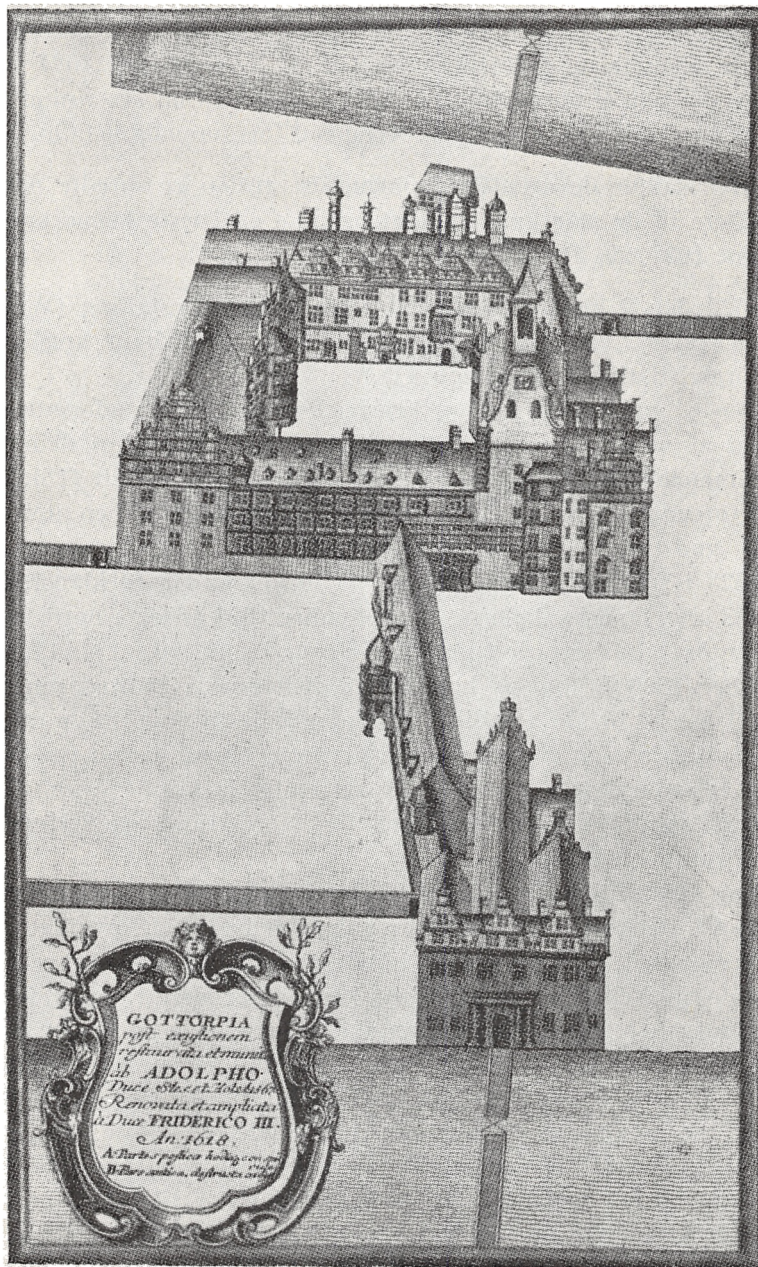
3. juni holdt min søn Jacob en prædiken og fik vocation af hertuginde. Han udbad sig en betænkningstid på 8 dage af flere grunde, bl. a. for at drøfte sagen med sine sognefolk. Hans bestalling er dateret Husum 12. september 1616.

Anno 1617 den 28. december skrev til mig fra Stralsund Engelbrecht Dantzman, tidligere sekretær hos min nådige fyrstinde og frue, at licentiat Johannes Corvinus, præst ved St. Nikolaj, var bleven voceret til Dantzic og havde modtaget stillingen som pastor primarius der. Nu havde lærde folk henvendt sig til byens råd og kirkens forstandere om at få mig dertil; han selv var blandt dem, da han i to år regelmæssigt havde hørt mig prædike på Gottorp.

Man ønskede at forhøre sig om, hvad jeg mente derom, og så skulle vocationen blive sendt. Han roste byen meget på grund af dens tiltalende forhold. Superintendenten, Conrad Schlüsselburg, var en gammel mand og ville kun i kort kunne blive ved, og så ville præsten ved St. Nikolaj givetvis blive hans efterfølger. Jeg svarede, at jeg aldeles ikke kunne tænke på en forandring, da jeg først fornylig var kommen hertil og måtte befale mig og sagen til Gud. For mit eget vedkommende havde jeg ikke grund til at rejse, selvom der jo kunne komme et og andet. Derved blev det så.

Iøvrigt indsendte jeg til amtmanden på Gottorp og overhofmesteren en alvorlig betænkning bestående af ca. 6 punkter. Bl. a. bad jeg om at få Johan Adolf Cypreus som medhjælper, af mange grunde; deruden anmodede jeg om at udnævne en rektor til Bordesholm og udskrive bededage.

Anno 1619 den 2. juni udkom hertugens forordning ang. den Stormske bibel⁴⁰ i folio og 4°, at formane tilhørerne til at købe den plattyske udgave bunden i 4° for 6 mark og flittigt læse i den. 14. juli udkom forordningen om lejeafgifterne på Halligerne og Nordstrand. Den 9. april 1621 lovede hertugen, at dr. Chemnius skulle fraflytte sin bolig og jeg så få denne fremfor andre, og at jeg ikke skulle mangle en bolig. 23. eller 24. november kom jeg tilbage til mit eget hus igen. 23. december bevilgede hertugen mig

Gottorp Slot anno 1618. Stik af Fritsch.

sin junkerbegravelse i Slesvig. 27. april forordnede hertugen at betale restanterne (Schwarzbuch 112. 114), og 2. juli 1627 indskærpedes disse mandata og befales eksekution og erstatning for de skader, der var tilføjet præsterne ved forsømmelig betaling.

[Her slutter de egentlige optegnelser, resten er spredte noter. På flere blade står kun årstallet og ikke en eneste bemærkning, f. eks. 1627, 29, 31 og 36.]

1622 den 9. marts Jacob Fabricius juniors bestalling (Weissbuch 39.40). 23. juli hertugens instruction til ham angående generalvisitation (Weissbuch 41).⁴¹

Den 8. marts 1628 hertug Friedrichs mandat til undersåtterne i Aabenraa om at yde præster og embedsmænd deres dem tilkommende gebyrer i denne trængselstid (Schwarzbuch 118). 19. juli forordning om ikke at misbruge prædikedagene, men at overvære gudstjenesterne (Schwarzbuch 51).

1623 i februar hertugens svar på nordstrandernes klager, 10. marts ang. landsbyskolerne. 1. september 1624 ansøgte nordstranderne om at få en egen provst (Schwarzbuch 170. 171). 15. november 1626 hertugens befaling til beboerne i Lulfuss om fra hvert hus at betale 8 skilling pr. daler årlig til domkirken og St. Mikkelskirken og at kontribuere til slottet, hvad endnu var ubetalt (Schwarzbuch 96. 97). 21. november bekræftede hertugen vedtagelserne i præstekonventet for Nordstrand og Ejdersted (Schwarzbuch 97. 98).

For 1632 findes indklæbet et blad og skrevet, vistnok med Joh. Ad. Beckers hånd: »Min hr. svigerfar bad mig fortroligt om, at der engang måtte nævnes i ligtalen over ham »Jesus aber ver-siehe sein Leben in viele Jahre«, fordi der den 1. april tidlig om morgenen skete dette, at han, da han endnu lå på sengen i det store kammer, hørte et stort bump, som han nærmest morede sig over. Men da han ville til at foretage sig noget, slog det anden gang, og han hørte en stemme, som sagde og kaldte: Magister Jacobi! Ligesom det var en formaning om, at tiden var inde.

3. maj 1632 forlangte min svigerfar, at der til tekst for ligprædikenen, ifald han døde — men hvad Gud forhindre længe! — kunne tages et ord fra 1. mosebogs 32. kapitel, nemlig det 9.

vers: Jacob sagde: »Min fader Abrahams og min fader Isaks Gud! Herre, du, som sagde til mig: vend tilbage til dit land og din hjemstavn, så vil jeg gøre vel imod dig! Jeg er for ringe til al den miskundhed og trofasthed, du har udvist mod din tjener.«

Den 16. april 1633 Johan Adolf Beckers bestalling til kommissær for kirkeanliggender. 1634 ansat general- og specialvisitatser. I dette år et stort højvande den 11. og 12. oktober om natten.⁴² 3. maj 1637 blev Bernh. Maurilius provst for Tønder og Løgumkloster (Schwarzbuch 54).

Min bestalling er dateret 14. januar 1589, 3. søndag i advent allerede udset dertil. 1638-39 50 år. Genesis 32, 9. 10. 11 ligprædiken. Salme 73: har jeg blot dig, da attrår jeg intet på jorden! at leve Gud nær er min lykke, og min lid har jeg sat til den herre, Herren. Johs. 3,36: Den, som tror på sønnen, har et evigt liv. Salme 18: Herre, jeg har dig hjerteligt kær, min styrke! Herre, min klippe, min borg, min befrier, min Gud, mit bjerg, hvortil jeg tyr, mit skjold, mit frelseshorn, mit værn!

★

Uomtalt er, at hertugen 9. april 1636 udnævnte Fabricius til sin generalsuperintendent, medens Stephan Klotz samme dag udnævntes for Slesvig og Holstens kongelige del. — Fabricius døde den 5. nov. 1640. Hans epitafium hænger stadig i Slesvig domkirke, desværre alt for højt oppe. Han efterlevedes af sin anden hustru, som døde den 15. januar 1643. (Aage Dahl: Sønderjyllands Bispehistorie, 1931, s. 32) — Om Fabricius' kristelige hjemliv berettes, at han sammen med hele sin husstand hver dag knælede 3 gange i bøn. Alt skulle foregå stille, ærbart og ordentligt; med hensyn til mad, klæder og øvrige levemåde var alt præget af enkelthed og nøjsomhed. Før sin død stiftede han legater til præster, skoler, studerende og fattige.⁴³

NOTER

1. Denne levnedbog findes bevaret på det Kongelige Bibliothek (Thott 1928b, 4) og er bleven benyttet af en del forskere i tidens løb. Skrifter nr. 3: Tønder gennem tiderne, 1943—44, s. 452—56. Skrifter nr. 17: H. V. Gregersen: Niels Heldvad, 1957, se registret. Skrifter nr. 28: H. V. Gregersen: Den lüneburgske Saltoktroi, 1962, se registret. Ludwig Andresen: Beiträge zur Gesch. d. Gott. Hof-u. Staatsverwaltung 1544—1659, I, 1928, s. 329 ff. — Ernst Feddersen: Der Kryptocalvinismus am Gott. Hofe (Zeitschr. f. s.-h. Kircheng., 2. R., VIII, 1927, s. 347 ff. — Samme: Kirchengeschichte Schl.-H.'s, II, 1938, se reg. — Johanne Skovgaard i Slesvigs delte bispedømme, 1949, s. 71 ff. — L. Andresen: Bürger- u. Einwohnerbuch d. St. Tondern, 1937, se reg. — H. F. Petersen: Jacob Fabricius den ældre i SJy MSkr 1960, s. 169—78.
2. Kryptocalvinismus, s. 348. I anmærkn. næste side kaldes F.'s håndskrift »geradezu entsetzlich«: selvom den til tider er såre vanskelig at tyde, er den til gengæld meget klart skrevet.
3. I marginen: 1. Mosebog 32, 10: »Jeg er for ringe til al den mis-kundhed og trofathed, du har udvist mod din tjener; thi med min stav gik jeg over Jordan, og nu er jeg blevet til to lejre«. Heri ser Fabr. sit levned hovedsum, og da det gentages i slutn. af bogen, er vel endnu en grund til nedskrivningen den, at optegnelserne skulle benyttes til de personalia, som i datiden var knyttede til lig-prædikenen.
4. »Schritt und Tritt«.
5. Græsk lærer i veltalenhed (436—338 f. Kr.)
6. »Nicht von der meinigen mütterlichen ankunfft alhie meldung zu thuen, weil dis eigentlich auch Ihren Vater angehet. Der Mutter halber kan ich inskünftig, da es nötig, bei ander gelegenheit auch berichten.« Meningen er vel den, at stamtavlen først og fremmest kun skal gælde F.'s slægt, og børnenes mødreneside (han var to gange gift) kun berøres, hvor det er nødvendigt. Hustruernes stamtavler kunne så udarbejdes ved anden lejlighed.
7. Luthers overs. af 2. Kor. 11, 21. Ny dansk overs.: »Men hvad man end kan prale med (jeg taler i dårskab), det kan jeg også prale med.«
8. Bartholdus Pauli, var 1596—1613 monitor ved Flensborg latin-skole (O. M. Brasch: Fl. Latin- og Realskoles Hist., 1863, s. 19, anm. 5).
9. Mest kendt er feltherren Gaius Fabricius, som efter romernes nederlag ved Heraklea 280 f. Kr. kom til kong Pyrrhos som deres gesandt, og om hvis ubestikkelighed Pyrrhos udtalte: lettere kan solen fjernes fra sin bane end Fabricius fra dyden. —
10. Jensens kirchl. Statistik s. 410 oplyser, at bønderne i Højst ønskede at få capellanen Nic. Jensen til præst, men herremanden på Solvig var imod, da »hr. Claus ikke var så begavet, at han kunne prædike for adelen.«

11. Her og mange steder er udeladt det intetsigende: »Deres børn er det gået forskelligt i verden.«
12. Måske byfoged Jens Owssen, som er opført i Andr. Bürgerb. Tøndern s. 127.
13. Opført sammesteds s. 119 og 163 efter F.'s erindringer.
14. Niels Heldvad, se reg.
15. Se 11.
16. Enten 1581 eller 1586, se Tønder genn. tiderne, s. 85 f.
17. Altså dengang — i modsætning til i dag i Sydslesvig — et drenge-
navn.
18. I marginen: »om min fars levned og forhold kan man let finde
noget i den intimation, som Kristi Himmelfartsdag 1610 blev publi-
ceret i Rostock ved min mors begravelse, hvor der også kan læses
om min mors levned.«
19. Tekstens »Vater-landt« betyder ligesom patria i datidens sprog
hjem- eller fødeby.
20. Ang. indførelsen af Lybske ret i Tønder 1243 se Andr. Bürgerb.
sagregistret og Tønder gennem tiderne s. 49 f.
21. Da Pauli Dag er 25. januar og Kyndelmisse 2. februar, er det
uklart, hvorledes tirsdag efter Pauli Dag kan blive 30. jan. En til-
føjelse i marg.: »al 1. febr., Ao. 77 in Calend. scripsi 29. Jan., 1560
Conversio Pauli 30. Jan.« bliver man ikke klogere af. Men da
helgendage ikke behøver at falde på en søndag, går regnskabet op,
hvis både Pauli Dag og Kyndelmisse falder på en fredag. Alligevel
er der noget, der ikke stemmer i optegnelserne, for i det følgende
angives dåbsdagen som søndag den 6. febr. Med sidste dato ville
1. febr. passe som fødselsdag.
22. Betegnelsen er ukendt; muligvis et sted længere syd på ved Slesvigs
vestkyst.
23. Efter Ditmarskens erobring 1559. I marg.: far var en dygtig
matematiker og landmåler.
24. Et ulæseligt ord, ser ud til at betegne et musikinstrument.
25. Om ham se Flensborg bys historie, reg.
26. En blaffer, egtl. simpel, var en ganske lille mønt; her er tale om
penningskringler.
27. Ramus (Pierre de la Ramée), dræbt under blodbrylluppet i Paris
1572, kritisk indstillet overfor Aristoteles og den gængse golde
læremåde, virkede vækkende ved sin commonsense og veltalenhed.
Ramusen blev for mange overgangen til calvinismen. (J. Oskar
Andersen: Holger Rosenkrantz den Lærde, 1896, 13 ff.)
28. Dr. Oelgård: hertugens kansler. — Peder Gyldenstjerne: dansk
rigsmarsk 1575—93.
29. De henkastede, meget knappe og til dels ulæselige notater fra
Helmstedt er udeladt, da de mangler forklaring. Jeg formoder, at
F.'s studeringer har optaget hans tid i den grad, at han — ligesom

- senere i Rostock — ikke har fået tid til at føre dagbog, eller han har udsat beretningen om, hvad han personligt fik ud af opholdet der, til en senere lejlighed, hvis han da ikke har optegnet derom andensteds, hvad bemærkninger som »vide ibi plura« kunne tyde på.
30. Heller ikke fra Rostock findes nogen skildring. De henkastede notitser fra forelæsninger, om bøger og sladder har formodentlig ikke været beregnet for andre end ham selv. Også her henviser han til andre optegnelser: »ut in chartis meis videri esse«.
 31. Hans første hustru Agnete var født 1570 og datter af provst Georg Petræus og Anna Elisabeth Meiger. Hun døde 1604.
 32. Efter mag. Bartholomæus Embs, død 28. 2. 1587 (Jahrbücher für die Landeskunde VIII, s. 155).
 33. Theol. forelæsninger: Hertugens kundgørelse af 6. marts 1599 (Abt. 7 nr. 15 LA. Gott.) begynder: »Eftersom der til forplantning og udbredelse af vor kristelige tro og religion, i enfoldig begrundet sandhed og bestandighed, i mange år her ved particulærskolen i vor by Slesvig har været holdt theol. forelæsninger (eine Lectio Theologica) med andre theol. øvelser . . . og da nu superintendenten von Eitzen, der hidtil har båret dette arbejde, er død, vil vi alligevel, så meget det står til os, ikke, at en sådan kristelig og med kirkeordningen overensstemmende indretning (intent) fra vore forfædre ganske skal ophøre, men at kommende unge præster, skolemestre, studenter og andre flittige folk kan have årsag og lejlighed til så flittigt som muligt at grundfæste sig i Guds ord« og udnævner derfor F. Om Fabr.s arbejde i så henseende se Schriften . . . 2. rk. IX, 361 ff.
 34. Feddersen: Kryptocalvinismus, s. 352 ff.
 35. Djævlbesværgelsen ved dåben: »Far ud, du urene ånd!«
 36. 1573 udgav prof. juris i Königsberg, Lobwasser, sin oversættelse af udpræget reformerte salmer.
 37. Ærkebiskoppen: 1575 var hertug Johan Adolf bleven valgt til ærkebiskop i Bremen, men gav i 1596 afkald til fordel for sin yngre bror Joh. Friedrich, som også var biskop i Lybæk.
 38. Pengekursen: møntediktet af 1. febr. 1610 se Gott. Hof-u. Staatsverw. I, 374.
 39. Johan Adolf døde 31. marts 1616, 41 år gl. — Cæsar blev første præst ved Ansgarkirken i Bremen, gik senere i Köln over til katolicismen. — Bestallingen: 17. maj udstødte hertug Joh. Friedrich og enkehertuginde Augusta en vocationsskrivelse for det genoprettede embede som generalprovst og inspektør til Fabricius. Samme dag skrev enkehertuginde til borgmester Vogler i Hamburg om at give F. fri, da han er »en i disse lande født undersåt«. Overfor F. selv havde man understreget, at man ikke tvivlede om, at han »som indfødt undersåt i dette land havde lyst og kærlighed til igen at tjene det kære fædreland efter jeres evne«. (Begge skrivelser i Abt. 7, nr. 15 i Landesarchiv på Gottorp).

40. »Die Stormer Bibel« er mig ubekendt. Den sidste plattyske bibel-udgave udkom 1621 i Goslar-Lüneburg (Religion in Gesch. u. Gegenwart, 3. udg. I, 1206).
41. Jac. Fabricius jun.: i bestallingen (se under 39) loves ham 400 rigsdaler i årlig løn og succession efter faderens død. — 22. dec. 1622 hertugens mandat til stalleren i Ejdersted om at udbetale F. d. æ. det af ham opsagte lån på 150 rigsdaler, da han »i dette år har måttet give sine to døtre udstyr« (sammesteds).
42. Mærkeligt nok omtaler forf. ikke den store katastrofe, hvorved 6400 af Nordstrands 8600 indbyggere, deriblandt 9 præster og 12 degne omkom, nærmere. Fabricius var netop de dage på visitats i Fahrtoft og reddede sig op på lensfogdens loft.
43. Joh. Melchior Krafft: Zweyfaches Jubel-Gedächtnis, 1723, s. 410 f.

Haderslev-borgerkaptajnen Hans Jacob Burmeister

Af Olav Christensen.

Provst, dr. theol. Jens Holdts værdifulde afhandling i Sønderjyske Årbøger 1962 om pastor Hans Tonnesen i Hoptrup rummer et par småfejl, der ganske vist er uden betydning i forholdet til Tonnesen, men som det dog synes rimeligt at rette.

Dr. Holdt skriver side 104, at Tonnesen i 1878 forlovede »sig med Meta Burmeister (1860-1903), datteren fra en købmandsgård på Søndertorv, en musikalsk, dannet ung købstadpige. Hendes far var i dansk tid indvandret fra Eutin i Holsten og havde skabt sig en førende position i byen. Som kongetro helstatsmand havde han adskillige gange kommanderet borgerværnet ved modtagelsen af Christian 8. Hussproget var rigsdansk, omgangssproget sønderjysk og kirkesproget tysk. Hendes mor, født Julius, var fra en anden købmandsgård på Torvet«.

Mette Christine Tonnesen var født den 16. december 1860 i Haderslev som datter af Hans Jacob Burmeister, der var søn af muremester Claus Christian Burmeister og Margrethe Elisabeth Dose i Eutin, og som ganske vist boede på Torvet i Haderslev, men som var bagermester og havde forretning i ejendommen nr. 261, nu Torvet 7, hvor der stadig er bagerforretning. Burmeister var blevet borger i Haderslev i 1824, var anden gang gift med Birthe Marie Julius, der var født den 27. april 1824 som datter af købmand Niels Johannsen Julius, der ejede den nu brandskadede ejendom, Torvet 4, og døde den 21. februar 1866.

Burmeister havde i 1838 været med til at stifte Borgerforeningen,¹ der ved sin oprettelse var, hvad navnet antyder, en ren borgerforening, men som efterhånden udviklede sig til at blive slesvig-holstenernes samlingssted i Haderslev, selv om den helt

op til efter 1864 talte dansksindede blandt sine medlemmer. De af foreningens medlemmer, som efter det nationale brud i 1842 tog aktiv del i dens arbejde, må man have lov til at kalde slesvig-holstenere, og da Burmeister således i et kvartal i 1845 og igen i 1854 var foreningens direktør,² må det være tilstrækkelig grund til at stemple ham som sådan. Det bekræftes af, at han, da købmand og stænderdeputeret Peter Hiort Lorenzen efter en episode i Borgerforeningens forlokale nytår 1845, hvor den ansete købmand var ved at komme med i et slagsmål, blev hårdt angrebet fra slesvig-holstensk side, var medunderskriver på en petition, hvori det blandt andet hedder, at Slesvig-Holsten er kommet til bevidsthed om, at dets politiske rettigheder er andre end Danmarks.³ Men Burmeisters politiske indstilling fremgår måske bedst af, at han den 6. oktober 1845 blev optaget som medlem af Den Slesvig-Holstenske Patriotiske Forening,⁴ der var et vigtigt organ i slesvig-holstenernes løsrivelsesbestræbelser, og som på mange måder greb ind i nationalitetskampen.

I Haderslev fandtes der op til 1848 to borgerkorps, det såkaldte ældre borgerkorps, som i henhold til korpsets nye reglement af 20. juni 1843 bestod af alle de borgere i Haderslev, som ikke var fyldt 50 år og ikke allerede havde tilsluttet sig det i 1833 oprettede frivillige korps. Fra oprettelsen i 1833 havde bagermester H. J. Burmeister tilhørt det frivillige korps som officer, og fra påske 1841 var han korpsets kaptajn, indtil han efter ansøgning i februar 1847 fik sin afsked på grund af tiltagende brystsygdom, og fordi han var over 52 år gammel,⁵ hvorefter han efterfulgtes af gæstgiver Christian Iversen, der var slesvig-holstener.

Christian 8. besøgte som kronprins sammen med sin gemalinde Haderslev i 1838, da det udtrykkeligt fremhæves, at begge borgerkorps paraderede for de høje herskaber,⁶ og da han efter tronbestigelsen påny gæstede byen i 1840, var begge korpserne igen på benene.⁷ Vi har vel derfor lov til at antage, at begge korps også har paraderet i 1844, da kongen aflagde byen sit sidste besøg, og hvis Burmeister har kommanderet borgerværnet som chef, må det have været ved denne lejlighed.

Ved besøget i dette år foranstaltede borgervæbningen et fakkeltog, og i spidsen for dette førtes tre faner, nemlig »Dannebrog-

fanen i midten, omgivet af tvende faner med hertugdømmernes landsfarver, rød, hvid, blå, af hvilke farver man almindelig i hertugdømmerne plejer at betjene sig ved festlige foranledninger. Den ene af disse faner var desuden på den ene side smykket med begge de slesvigske løver, den anden med løverne og det holstenske neldeblad i forbindelse, for, idet disse tre faner føres sammen, derved sindbilledlig at antyde, at man her i staden inderlig ønsker, at endrægtighed og enighed snart igen må indtræde imellem det danske monarkis forskellige dele — sandelig et smukt træk fra den fremherskende stemning«, hedder det i byens slesvig-holstenske ugeblad *Lyna*.⁸ Kongen følte sig imidlertid ilde berørt over fanerne og ville ved reskript frabede sig dette i fremtiden.⁹

Selv om dette sidste ikke med sikkerhed kan lægges det frivillige korps til ansvar, synes det mig dog af det foran anførte tilstrækkeligt bevist, at man ikke uden videre kan kalde pastor Tonnesens svigerfar, borgerkaptajn Hans Jacob Burmeister, en kongetro helstatsmand, men at han må henregnes som hørende til i slesvig-holstenernes rækker.

NOTER :

1. Bürgerverein zu Hadersleben. Flensborg 1938, s. 44.
2. Samme sted s. 40 og 41.
3. Itzehoer Wochenblatt 1845, spalte 104.
4. Foreningens forhandlingsprotokol i Had Byhist Ark.
5. Had BArk acta XVIII II 4.
6. Bladet Dannevirke 1838—1938. Haderslev 1938, s. 83.
7. Samme sted s. 100.
8. *Lyna* 1844, nr. 63, s. 2.
9. *SJy* Årb 1895, s. 143.

Anmeldelser

Eberhardt Schwalm: Volksbewaffnung 1848—1850 in Schleswig-Holstein.

Vorarbeiten zu einer Psychologie und Soziologie der schl.-holst.
Erhebung. 1961. Karl Wachholtz Verl. Neumünster. 328 s., ill.

Det er nu over 100 år siden, at den slesvig-holstenske opstand brød ud, og om få måneder 100 år siden, at slesvig-holsteinismen led sit afgørende knæk, da Preussen satte sig fast i de to hertugdømmer. Selv om det ikke er gået sådan, at »om hundred år er alting glemte«, kan det dog ikke være andet, end at en sådan afstand i tid må forrykke synsvinklerne og mildne dommene. Kommer der hertil, at forskere udefra fatter interesse for problemer, som hidtil væsentlig har beskæftiget de lokale historikere, har man grund til at vente, at det vil føre til frugtbare synsmåder og gode resultater.

Dr. Eberhardt Schwalm er ikke født inden for hertugdømmerne, men kommer fra det fjerne Thüringen. Alligevel er det lykkedes ham at trænge til bunds i det mægtige nordalbingiske kildestof. Han har studeret i Kiel under den bekendte historiske professor Alexander Scharff, og her har han erhvervet doktorgraden. Den foreliggende store bog er en udvidet udgave af hans doktorafhandling.

Lad det straks være sagt: Dette er en forfriskende bog. Så meget nyt stof giver den; så mange nye tanker indeholder den; endelig: med så stor fordomsfrihed tages der stilling til problemerne. Bogen betegner et absolut fremskridt inden for tysk forskning om 1848. Men der er også adskilligt, hvori man ikke kan være enig med forfatteren fra dansk side.

Han gør selv i begyndelsen (s. 11) opmærksom på, at han ikke har benyttet danske arkiver, og heller ikke til dansk historisk litteratur har han nogen virkelig kundskab, når bortses fra ganske enkelte værker som »Sønderjyllands Historie«. Om dette skyldes sproglige grunde, skal være usagt. Værre er det, at dr. Schwalm ikke synes at have helt klare forestillinger om den danske helstat, hvoraf hertugdømmerne var medlemmer før 1848 (og forøvrigt også senere). Han kritiserer således (s. 12) mit forslag i »Sønderjyllands Historie« (IV 349) om, — hvis man fra tysk side

ikke kan tåle, at »rejsningen« kaldes et oprør, — da at anvende benævnelsen en »borgerkrig«. Dr. Schwalm erklærer: »Dieser Begriff setzt ein einheitliches Staatsgebilde voraus, das es nicht gegeben hat, und verkennt auch die wesentliche soziologische Problematik der Erhebung Schleswig-Holsteins«. Hertil må svares, at den danske enevældige helstat før 1848 så sandt var »ein einheitliches Staatsgebilde«, som der ikke fandtes nogen selvstændighed hos de enkelte statsdele, Danmark, Sønderjylland og Holsten, al magt var samlet i den fælles hovedstad, København, og det danske flag var det fælles rigssymbol, hvorunder også Sønderjyllands og Holstens skibe sejlede. Som et samlende bånd fandtes desuden indfødsretsloven af 15/1 1776, hvorefter alle rigets embeder var forbeholdt »Danske, Norske og Holstenere«. Dette vil altså sige, at tyskere fra syd for Elben efter loven ikke kunde ansættes indenfor staten, herunder også indenfor Holsten. Monarkiet må vel dog kaldes »ein einheitliches Staatsgebilde«. Til det sociologiske argument skal jeg senere vende tilbage, men betoner allerede nu, at jeg heller ikke kan finde sociologiske grunde til, at krigen mellem Danmark og slesvig-holstenerne 1848 ikke skulde kunne kaldes »en borgerkrig«.

Er dr. Schwalm således ikke helt klar over hertugdømmernes forhold til helstaten, hvoraf de udgjorde landsdele, har han så meget bedre rede på deres forhold til Tyskland, hvorfra bevægelsen 1848 kom. Den slesvig-holstenske opstand er for ham en »revolution«, ligesom revolutionerne i de forskellige tyske stater, der atter havde deres udspring i februar-revolutionen i Paris. Bevægelsen i hertugdømmerne er først og fremmest af nationalpolitisk karakter med det mål at få dem indlemmede i Tyskland. Uden de forudgående revolutioner i de tyske stater vilde den i hertugdømmerne have været utænkkelig. Men revolutionen havde også et socialt indslag. Der herskede i landarbejderklassen på de store godser og hos håndværkere og arbejdere i byerne (specielt Neumünster) så dårlige økonomiske kår med stor arbejdsløshed, at de højere stænder med god grund frygtede uroligheder. Dette fik sin betydning, da de fra Frankrig stammende revolutionstanker om »menneskerettigheder« og »folkævning« over Tyskland nåede op til landskaberne nord for Elben, thi de besiddende klasser her så med største ængstelse en væbnet almue opstå, som kunde blive lige så farlig for indenlandske som for udenlandske modstandere. Dr. Schwalm har oven i købet et helt kapitel med titlen: »Angsten for den sociale revolution« (s. 47—58).

Dette grundsyn, der altså bygger på nationale og sociale faktorer i forening, udelukker naturligvis ikke, at det — navnlig for

landbefolkningen i Sydslesvig og Holsten — var hertugdømmernes »krænkede rettigheder« og »den ufrie konge«, hvormed man forsvarede oprøret. Men at dr. Schwalm's synspunkter — der forøvrigt ikke er helt nye — er meget berettigede og frugtbare, er der næppe tvivl om, og han gennemfører dem med stor energi. Forøvrigt handler hans bog jo kun om én side af begivenhederne 1848—50, nemlig forsøgene på at skabe folkevæbninger og frikorps, og det er vel nok på sådanne områder, at den tyske indflydelse er tydeligst.

I sin oprindelse var begrebet »folkevæbning« rettet mod de stående hære, som enevældetidens fyrster havde skabt i næsten alle Europas stater. De revolutionære betragtede de stående hære som tyranniets vigtigste våben mod folket og vilde afløse dem med »folket i våben«, som man mente vilde blive de liberale statsforfatningers bedste forsvar. Derfor opstod nationalgarderne under den franske revolution, og rundt om i Tyskland efterlignede man Frankrigs eksempel. Men i hertugdømmerne, hvor man var klar over, at oprøret mod Danmark krævede regulære tropper (foruden ydre hjælp) til sin gennemførelse, fik tanken om »folkevæbning« en ny udformning. Her mødes den først som en sikkerhedsforanstaltning fra de besiddende klasser for at sikre de højere stænder »ro og orden«; senere som en reserve for hæren efter det preussiske landeværns mønster. Her er det, først i Altona, Kiel, Slesvig og Rendsborg, man i marts 1848 ser »borgervæbninger« til værn for ro og orden opstå, således som magistraterne i de nævnte byer ønskede dem. Disse så også helst, at borgervæbningerne kun bestod af de personer, som havde råd til selv at bekoste deres udrustning og bevæbning. Men under tryk af »de revolutionære« måtte de gå med til at bevilge de fornødne penge af stadens kasse til at indkøbe geværer (fra det nærliggende Hamborg) til de medborgere, som var økonomisk mindre heldigt stillede. Hertil kom, at besættelsen af officersstillingerne foretoges ved folkevalg af de menige. Trangen til folkevæbninger bredte sig fra byerne til det omliggende land, og navnlig på østkysten af Holsten og Sydslesvig, hvor man frygtede for en landgang af den danske hær, slog bevægelsen stærkt an. Men jo længere man kommer mod vest, des svagere bliver den, og i Munkbrarup og Vis herreder (i Flensborg amt) samt i Bredsted amt (nord for Husum), stillede beboerne sig afgjort uvillige. Selv de i historien så frihedskærlige frisere og ditmarskere blev en skuffelse for folkevæbningens venner.

Der findes unægtelig mange udtalelser i datiden, officielle og private, som tyder på, at de besiddende klasser i Holsten og Sydslesvig var oprigtigt ængstelige for, at den politiske »rejsning«

mod Danmark skulde udvikle sig til en social revolution, rettet mod dem selv. Et kritisk spørgsmål skal dog ikke tilbageholdes. Viste denne angst sig berettiget? Førte denne misfornøjelse i underklassen til en eksplosion? Svaret er, at dette slet ikke ses at være tilfældet. Vi hører nok et enkelt sted om »tumulter«, uden at årsagen opgives, men ikke om nogen revolution, end sige om noget hungeroprør. Var 1840ernes bønder og arbejdere, både i hertugdømmerne og i Danmark, ikke altfor rolige og lovlydige (efter et århundredlangt enevoldsstyre) til at lade sig henrive til voldsomheder, således som Frankrigs befolkning under den store revolution. Til almuens mentalitet i hertugdømmerne vil der forøvrigt være anledning til at vende tilbage senere.

Folkevæbningens historie 1848 er forøvrigt ret kuriøs. Dens geografiske udbredelse har forfatteren vist på et kort (s. 276). I Sydslesvig var den navnlig stor i Syd-Angel. På det bekendte folkemøde i Sønder-Brarup (Schwalm s. 214) 26. marts lovede ca. 3000 bønder, der betegnede sig selv som »frie angel-sachsere« (!), på det højtideligste at forsvare »fædreland, hus og arne« *mod hvemsomhelst* og ikke at forsømme de våbenøvelser, som skulde holdes i den følgende tid. Med rette bemærker dr. S., at her var ikke længer tale om at beskytte ejendom (»ro og orden«), men et politisk mål, kamp mod Danmark, var formålet. Men i Svansen fandt der 3. april et lignende møde sted (S. s. 211), og her vilde man ikke gå længere end »den størst mulige sikkerhed for ejendom og beskyttelse mod pak og marodører«. (S. s. 217). Nogen bedre tilslutning mødte Angelboernes aktivitet i herrederne mellem Slesvig og Rendsborg samt i Ejdersted (se ovennævnte kort). Også i Holsten slog landeværnstanken bedst an i kystegnene, hvor man havde særlig grund til at frygte en dansk landgang. Således skiftede folkestemningen fra egn til egn, også under påvirkning af, om der fandtes de rette mænd udefra til at vække den fornødne begejstring.

Hvad kom der nu ud af det hele? Kun sjældent hører man om de på Angelmødet omtalte våbenøvelser, der dog var nødvendige, hvis landeværnet skulde få nogen slagkraft. Bevæbningen var desuden så ejendommelig, at den kun kunde tilfredsstille de beskedneste krav. Skydevåben fandtes kun hos et mindretal; de fleste deltagere var kun bevæbnede med spyd, høtyve, udrettede leer eller endnu ringere våben. Da en kort tid var gået, svandt begejstringen, og mange af deltagerne udeblev simpelthen. Det er intet under, at når disse folkevæbninger en sjælden gang blev sat på prøve over for danske tropper, måtte de svigte. Eksempelvis kan nævnes det ejderstedske landeværns forsøg ved Husum 20/3 (s. 229), som dr. Schwalm burde have sammenstillet med

den danske beretning i *J. Th. Ræders »Krigserindringer fra Krigen 1848-50«* (1913, s. 65 f.). Man har søgt grunden hertil i landets naturforhold, det bølgede nordeuropæiske slettelandskab, der ikke frembyder naturlige hindringer for en fjendtlig hær fremtrængen. Men denne opfattelse er næppe rigtig, når det gælder om Sydslesvig. En autoritet som Helmuth v. Moltke peger i det preussiske generalstabsværk (Schwalm s. 252) på, at dette landskab netop særlig egnede sig til »den lille krig«, »guerillaen«, fordi alle marker er omgivne af kratbevoksede, 3—4 fod høje hegn (Knicks), bag hvilke friskytter kunde finde udmærket dækning under deres kamp med regulære tropper, der havde svært ved at arbejde sig fremad på grund af terrænets uoverskuelighed. Snarere end i de geografiske forhold vil dr. Schwalm (s. 254 ff) søge grunden til, at folkevæbningen slog fejl, i befolkningens åndelige anlæg. Det lå ikke for hertugdømmernes borgere og bønder at føre en »lille krig«, der i sine følger måtte føre til en kamp på liv og død. Befolkningen måtte være forberedt på med hustruer og børn at forlade deres hjem, se huse og afgrøder lagt i aske, og selv at tilbringe livet bag hække og i skove, stadig på udvig og rede til at skyde på fjendtlige tropper. En sådan »fri, vild og grusom selvhjælp« lå ikke for denne bondebefolkning. Dertil var den af naturen for godmodig, fornuftig og blottet for lidenskab; luthersk kristendom og enevældigt styre gennem århundreder havde desuden gjort den lovydlig og kultiveret. Den agtede ikke at opgive sin rolige og ordnede livsførelse. Hertil kommer dog, at man savnede en fastere organisation af folkevæbningen med dygtige og dristige ledere. Ansvaret herfor må tildels lægges på de politiske førere 1848. Med mærkelig åbenhjertighed erklærer dr. Schwalm (s. 255): »Førerne for bevægelsen manglede — med al deres personlige retskaffenhed — det store historiske format«. Men de var de eneste mulige førere, og de folkemasser, som samlede sig om dem, så mere på en pletfri fortid end på deres talent. (Gjaldt ikke noget lignende om de nationalliberale førere i Danmark? må vi spørge). Men dr. Schwalm indrømmer nedslået (s. 256), at selv med dristigere anførere vilde en »folkekrig« næppe have haft lykken med sig i hertugdømmerne. Dertil lå den befolkningens natur for fjern. —

Bogen om »Volksbewaffnung« omhandler ikke alene de folkelige opbud, mand af huse. Den indeholder også — ud over sin titel — en lige så udførlig skildring (s. 93—203) af de frivillige, der meldte sig til krigen mod Danmark, både fra selve hertugdømmerne og fra det egentlige Tyskland. Det var disse krigere, som organiserede sig i »frikorps«, men som af danskerne simpelt hen betegnedes som »friskarerne«. Deres antal var ikke synder-

lig højt, fra selve hjemlandet indfandt der sig straks 1400, et tal, der senere forøgedes til 2000. Men det samlede befolkningstal i Slesvig og Holsten — heri iberegnet den danske halvdel af Sønderjylland — var på op imod en million. Friskarerne samledes i Rendsborg, hvor de blev udrustede, modtog sold og valgte deres underofficerer. Begejstringen over dem var hos slesvig-holsternerne til at begynde med stor, men den blev kortlivet. Navnlig blandt de frivillige fra Tyskland var der mange uheldige elementer, og alle havde de svært ved at indordne sig under det rolige og regelmæssige liv, som man levede nord for Elben. Og ikke alene med den civile befolkning viste samlivet sig vanskeligt. Også med de regulære tropper inden for den slesvig-holstenske hær kom det til rivninger; de frivillige, der som regel var politisk radikale, nægtede at aflægge faneed; og de romantiske og fantastiske dragter, som de frivillige ofte bar, vakte slesvig-holsternes spot. (Et billede af dem er gengivet s. 208).

Blandt de frivillige var der kun få bønder eller arbejdere, derimod mange håndværkere — en tredjedel af det samlede antal — og mange af den lavere embedsstand (navnlig lærere). Endelig var akademikerne og gymnasterne (Turnerne) stærkt repræsenterede. Det var hos de frivillige korps, man mødte den idealistiske begejstring for det tyske fædreland og for de radikale ideer. Som førere for korpsene stod officerer fra Tyskland, tit meget duelige, som den bayerske friherre v. d. Tann, hvis navn også blev bekendt i Danmark; 21/4 overrumplede han nemlig en dansk afdeling ved Altenhof, og 5/6 en anden ved Hoptrup. Dette gød balsam i det sår, som de frivillige havde fået i nederlaget ved Bov 9/4. Men det kunde ikke hindre, at man i sommeren 1848 besluttede at opløse de frivillige korps og at ændre dem til en reserve for den slesvig-holstenske hær.

Dr. Schwalms bog indeholder desuden et stort tillæg med grafiske tabeller over det slesvig-holstenske officerskorps' sammensætning gennem de tre krigsår; landeværnets styrke i forhold til befolkningstallet (2,4 pct.); det bræcklowske, det aldosserske og det v. d. tannske frikorps og deres sammensætning, set fra sociologisk synspunkt; det slesvig-holstenske officerskorps' senere skæbne m. m. Bogen er desuden udstyret med en række billeder, ikke blot af begivenheder i datidens naive opfattelse, men også af de ledende personligheder som prinsen af Nør, v. d. Tann og generalerne Bonin og Willisén. Det er i det hele et såre indholdsrigt og interessant, ja tit morsomt værk, der vil være en fundgrube for dem, der ønsker at gå videre på egen hånd med studier i tidsalderen. Og jeg vil endelig pege på et fortrin, der måske navnlig er iøjnefaldende for danske læsere.

Det er den uheldethed af tidligere opfattelser, den frihed for en nationalistisk tendens, der præger forfatteren. En sag er det, at dr. Schwalm kan gøre sig skyldig i misforståelser af danske forhold, som når han taler om »den senere revolution i København« eller (s. 231) om »opløsningen af personalunionen med Danmark«. Men det er ellers iøjnefaldende, med hvilken åbenhed han fremdrager svaghederne på slesvig-holstensk side, navnlig i sammenligning med de tilsvarende danske forhold.

Det er allerede påvist, at han vurderer hertugdømmernes landeværn meget lavt, og at han ikke sætter frikorpsenes indsats meget højere. Men dr. S. siger rentud (s. 258 ff.) »slesvig-holsterne stillede sig ikke alene forbeholdent til folkevæbningen, men også til den militære mobilisering i det hele taget«. Under felttoget 1848 talte den slesvig-holstenske hær kun 7000 mand, og endnu 1849 kun 15.000 mand. Heller ikke hvad denne hær præsterede, er imponerende, tallene på de usårede fanger i slagene ved Fredericia og Isted er således mærkeligt høje. Statholderen Reventlow-Preetz udtalte da også i efteråret 1850: »Den danske hær har kæmpet bedre, end man havde ventet; den slesvig-holstenske hær har gennemgående ikke kæmpet så godt, som man havde ventet«. Dr. Schwalm erklærer derfor også, at man må fastslå dette, fordi den tyske litteratur af naturlige grunde er tilbøjelig til at overse de negative sider ved »rejsningstiden«. »Den danske regerings mod og det danske folks offervilje kunde have tjent som eksempel for deres modstandere«.

Knud Fabricius.

Sønderborg Slot. Historie og bygning.

Af Otto Norn, Jørgen Paulsen og Jørgen Slettebo. Med opmålinger af Charles Christensen. København 1963, 219 s., 16 plancher.

I årene 1936—42 foretog arkitekt Charles Christensen på indenrigsministeriets foranledning en grundig opmåling af Sønderborg slot og samtidig hermed en dybtgående bygningshistorisk og arkæologisk undersøgelse. En del af de resultater, han nåede frem til herved, offentliggjorde han i Sønderjyske Årbøger 1949, s. 188—224, men han ville gerne senere give en mere omfattende redegørelse for dette det største bevarede, profane bygningsværk i Nordslesvig. Han var imidlertid klar over, at han ikke selv magtede at løse denne opgave og søgte derfor kontakt med museumsinspektør, dr. phil. Otto Norn for sammen med ham at publicere sine resultater. På grund af sygdom måtte arkitekt Ch. Christensen dog snart helt opgive at være med, og han døde kort tid efter. I stedet for blev der nu etableret et samarbejde om udgi-

velse af en Sønderborg Slots Historie af det trekløver, hvis navn står på titelbladet af den bog, der skal omtales her, men det er værd at have i erindringen, at Charles Christensen har leveret en væsentlig del af materialet til bogen. De tre forfattere har delt opgaven mellem sig på den måde, at museumsdirektør Jørgen Paulsen har skrevet det indledende afsnit om slottets almindelige historie, museumsinspektør Jørgen Slettebo om dets bygningshistorie i middelalderen og dr. Otto Norn om slottets nyere bygningshistorie.

Jørgen Paulsen har til sin skildring benyttet et stort, trykt, men spredt materiale, og det er på udmærket måde lykkedes ham at skildre den rolle, slottet har spillet gennem mange århundreder i Danmarks historie og at belyse det liv, der har udfoldet sig inden for dets metertykke mure — i gode tider som i onde tider. Med rette har han især samlet sin skildring om Christian 2.s ufrivillige ophold på slottet, om dronning Dorotheas og hendes yndlingssøn, hertug Hans d. Yngres hof. Det siges igen — men det kan åbenbart ikke siges for ofte —, at Christian 2.s fangenskab ikke var så strengt, som sagnet vil vide, og at kongen normalt havde mulighed for ikke blot at færdes frit omkring inden for slottets mure, men at han også kunne færdes rundt i byen og dens nærhed. Han har under sit fangenskab kunnet føre en tilværelse som en velhavende adelsmand, og der blev intet nægtet ham af standsmæssig påklædning og mad- og drikkevarer. Jørgen Paulsen fører slottets historie helt op til vore dage og glæder sig over, at det nu ser ud til, at en gennemgribende restaurering af de meget medtagne bygninger synes at være inden for synsvidde.

Jørgen Slettebo bygger i stor udstrækning på Charles Christensens opmålinger og arkæologiske undersøgelser, og det er interessant at se, hvorledes slottets forskellige byggeperioder kan klarlægges på grundlag af disse og andre undersøgelser og iagttagelser. Der er endnu mange dunkle punkter i borganlæggets ældste historie, og Slettebo understreger da også stærkt i sin gode og fængslende skildring, at mange af de tanker, han fremsætter, er teorier, som måske kan underbygges ved fornyede undersøgelser under den kommende restaurering, men som meget vel også kan vise sig som uholdbare.

Dr. Norn har fastere grund under fødderne ved skildringen af sin periode. Der er betydeligt flere bygningsrester, men endvidere har han kunnet udnytte gamle tegninger, beskrivelser og andet arkivmateriale. Fra at være en fæstning omdannedes slottet i sidste halvdel af 1500-årene til at være en fyrstebolig og et administrationscentrum for Als og Sundeved. Nu flyder kilderne så

rigeligt, at man kan få oplyst, at arkitekten, der forestod den store ombygning var den navnkundige Hercules von Oberberg, og også navne på håndværkere og leverandører af inventar m. v. begynder at dukke frem. Det er morsomt at se, hvad dr. Norn har kunnet finde frem til om dagliglivet på slottet -- ikke blot i arkivalier, men også af bevarede småtterier i selve bygningen. Vi får således bl. a. at vide, at de hertugelige hoffolk må have kedet sig under gudstjenesterne, og at de har været nysgerrige, idet de i hertugstolen i kapellet har boret huller i væggen, for at de kunne følge med i, hvad det høje herskab foretog sig under gudstjenesten. Disse oplysninger om dagliglivet på slottet supplerer Jørgen Paulsens indledning, men det har ikke kunnet undgås, at der herved er kommet en del gentagelser ind i bogen. Dr. Norn er en lærd mand, der ved overmåde meget, men det forekommer mig, at han til en vis grad overvurderer den almindelige læsers kendskab til kunsthistoriske fagudtryk, og mange vil sikkert gerne have en fremmedordbog ved hånden ved læsningen af hans beskrivelser af genstande og arkitektoniske enkeltheder. Men denne lidt kritiske bemærkning skal dog ikke afholde folk fra at læse hans meget interessante afsnit, der er så fængslende og bringer så mange nye oplysninger frem. Der er også en charme ved at se en så fremragende videnskabsmand som dr. Norn på sin egen boldbane.

Det er en smuk bog, Gads forlag her har udsendt. Den er i stort format, hvilket har givet gode placeringsmuligheder for de mange gode billeder, og plancherne har kunnet nøjes med en enkelt fold. Tegneren E. Ellegaard Frederiksen har medvirket ved bogens ydre tilrettelægning.

P. K. I.

H. V. Gregersen: Den Lüneburgske Saltoktroi.

Et bidrag til salthandelens historie i hertugdømmet Slesvig. (Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland Nr. 28. 1962). 284 s.

Frederik IV's tidsalder turde uden overdivelse kunne betegnes som en af dansk historieforskning groft forsømt periode. Enhver undersøgelse der kan tjene til at ændre dette forhold bør modtages med interesse. Dette gælder følgelig også den af H. V. Gregersen udsendte bog om det forsøg, der 1711—12 gjordes på at etablere et saltmonopol omfattende såvel den kongelige som den hertugelige del af hertugdømmerne.

Det er ikke et af de meget betydningsfulde emner fra Slesvigs og Holstens bevægede historie, der her er draget frem. Man føler

sig efter læsningen ikke ganske overbevist om, at det er med urette, at saltoktroien i tidligere fremstillinger kun har fået til-målt en sparsom plads. Det interessanteste ved oktroien er i grunden dens forlis, der formelt registreredes ved salthandelens frigivelse 1728, men som i realiteten var indtruffet længe forinden. Når forfatteren har ofret denne episode en hel bog, hæn-ger det sammen med, at han ikke kan siges fri for at overvurdere sin »helt«, saltet. Han følger her Eli F. Heckschers høje værd-sætning af denne vare. Uden på nogen måde at ville nægte, at saltet i naturallusholdningens og selvforsyningens dage var en vigtig artikel, må det dog være tilladt med en anden svensk for-sker, K. G. Hildebrand (*Scandinavian Economic History Review* II, 98) at minde om, at der også gaves andre konserveringsmeto-der — tørring, rygning — og at afskæring af salttilførslerne ikke nødvendigvis betød katastrofe. I virkeligheden er forfatteren også i sin meget brede indledning i splid med sig selv, om hvilken vægt der bør tillægges salthandelen i ældre tid. Betragtningerne s. 32 over forholdet mellem Hansestæderne og Sverige og Norge er talende vidnesbyrd om, at han ikke er kommet til vejs ende i sine overvejelser. Samme karakter har bemærkningerne s. 38 om Danmarks saltforsyning i det 17. århundrede og s. 39 om den fransk-hollandske krig.

Bogens egentlige emne, saltoktroien og dens forhistorie er gen-stand for en meget udførlig behandling. I en tidsalder, hvor blækket flød i stride strømme, måtte et handelsmonopol natu-rligvis give anledning til et livligt skriveri. Det må læserne sande. I sin fremstilling forholder forfatteren sig nemlig hovedsagelig refererende, idet han bygger på projekter, indberetninger og ikke mindst klager, og da referaterne er meget udførlige, er det vist de færreste, der kommer igennem bogen uden at puste. Nogen ufarlig metode er det heller ikke, de talrige indlæg er så at sige alle interessebestemte, tendentiøse.

Imidlertid har forfatteren også haft andre kilder til sin rådigh-ed. Meget interessant har han af Liverpools og Newcastles havnebøger uddraget en række oplysninger om slesvigske salt-skibe og hertil føjet tilsvarende poster fra Fredericia strømtold-regnskaber. Her melder sig nu straks nogle spørgsmål. Først må man spørge, om den kongerigske og holstenske skibsfarts rolle i denne sammenhæng virkelig kan lades ude af betragtning. Der-næst undrer man sig over, at trafikken gennem Øresund ikke omtales, thi selv om denne vel ikke i almindelighed har betydet meget for hertugdømmerne (hvilket har *sin* interesse), kunne den lejlighedsvis gøre sig gældende, som i året 1712, da tre skibe kom denne vej fra England til hertugdømmerne medførende ialt 153

Ist. salt. Men navnlig forbavses man over, at forfatteren ganske giver afkald på at benytte det materiale, han *har* fremdraget. Det sker ganske vist ud fra den i og for sig ganske rigtige betragtning, at man ikke på dette grundlag er i stand til at give noget »præcist« billedet af forholdene, men forfatteren synes her ved aldeles at overse, at de talstørrelser han iøvrigt arbejder med kun i bedste fald er af en pålidelighedsgrad som toldregnskaberne, og under alle omstændigheder skylder han os nærmere dokumentation for, at toldregnskaberne ikke kan anvendes til illustration af det relative forløb. En bearbejdelse af tallene fra Lille Bælt var dog måske et forsøg værd. Herefter skulle salttransporterne med slesvigsk bestemmelsehavn have udgjort følgende mængder:

1706: 346 lst.	1707: 537 lst.	1708: 525 lst.
1709: 195 lst.	1710: 258 lst.	1711: 381 lst.
1712: 214 lst.	1713: 229 lst.	1714: 200 lst.
1715: 186 lst.	1716: 261 lst.	1717: 223 lst.
1718: 83 lst.	1719: 161 lst.	1720: 318 lst.

Disse tal tyder på to ting. For det første at det snarere end oktroien har været almene konjunkturer (1709: krigen genoptages), der har været afgørende og dernæst, at transporten i det hele taget ikke har været af noget imponerende omfang — i 1706 skal Ålborg alene have haft en saltindførsel på 460 lst. Ligesom alt tyder på, at saltoktroiens plads i hertugdømmernes almindelige økonomiske historie er temmelig beskedent, således må også dens politiske betydning anses for ret ringe, alene den omstændighed af den kongelige og den hertugelige regering kunne enes om den, henviser oktroien til et jævnt, væsentligt administrativt plan.

Idet bogen således på det økonomisk historiske område sikkert må siges at have sin væsentligste betydning som materiale-samling, har den betydelig selvstændig værdi på andre områder. Dette gælder administrationshistorien, hvor skildringen af spillet mellem de lokale kræfter og centralmyndighederne rummer meget af interesse, ikke mindst de bidrag, der gives til belysning af »des Freyherrn von Görtz gewissenlose Haushaltung«. Også lokal- og kulturhistorisk interesserede vil kunne have udbytte af bogen. Kun skade, at et register mangler.

Johan Jørgensen.

Th. Kaufmann: Minder og tanker.

Erindringer fra grænselandet. Udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland 1962, 170 s., ill.

Det er godt og rigtigt, at Historisk Samfund udgiver store og lærde værker. Men flere af dets mindre bøger er vigtigere, fordi deres forfattere ikke kan erstattes af andre duelige folk. Det er de minder, som skrives af folk, som var med i kampen mod de fremmedes herredømme. Når de ikke er mere, kan ingen skrive. Derfor er det godt, at samfundet har fået folk til at skrive deres minder ned. Ved udgivelsen af dem har samfundet vedkendt sig sin pligt til også at udgive let læste folkelige bøger.

Flere ting er af vigtighed i Th. Kaufmanns erindringsbog.

»Det var i fattigdommens dage«.

Sådan begynder en ny svensk børnebog. Kaufmanns bog kunne have begyndt med de samme ord. Ved intet adskiller sig vor tid så meget fra alle andre tider som ved sin almindelige velstand. Tidligere tiders overflod tilhørte kun en del af folket. Til alle tider har der været folk, som var fattige i en grad, som man ikke i dag umiddelbart kan fatte. Kaufmanns lange mindeløb går tilbage til fattigdommens dage, gennem faderen og fattighusets lemmer helt tilbage til krigen 1813.

Sønderjyllands historie i 19. århundrede er for mange først og fremmest den folkelige danske kamp mod tysk embedsvælde og senere med den tyske stat. Men denne kamp har ikke optaget alles sind dengang. Mange mennesker havde nok at gøre med blot at bjerge det daglige brød og holde sig fri af fattighuset, hvor de dog ofte havnede. Denne side af sagen går Kaufmann grundigt ind på, fordi han heldigvis fortæller sin ældste historie set fra sognets snævraste synsvinkel. Et snævert syn kan undertiden være det eneste rigtige. I Sønderjyllands almindelige historie kendes det slesvigske gendarmerikorps særligt ved den modvilje, det vakte hos tysksindede, og ved den deraf følgende politiske vægt. I Kaufmanns egenskildring fra Felsted, Varnæs og Bovrup ses korpset først og fremmest som den virksomme ordensmagt, som ryddede op i tyvebander. De bestod ofte af i grunden hæderlige småfolk, som ikke kunne få brød og sul på anden måde. Kaufmann fortæller endda om gårdejere, som betalte for, at der ikke skulle hugges hos dem! Tilfældet med gendarmerikorpset viser, at egnehistorier ikke behøver bare at være en bleg stedlig afglans af rigshistorien, men at de kan have deres selvstændige værdi, og at de endog kan kaste lys på den store historie.

Til den økonomiske ulighed kom som en selvfølge den sociale. Hans beretning om stolestader i kirken er temmelig rystende:

»Det hændte, at en husmand, som ikke havde stolestade i kirken, på en højtidsdag måtte rømme pladsen flere gange for dens »retmæssige« ejer og til sidst forlod kirken og kom der aldrig siden«. Disse folks børn blev medlemmer af arbejderpartierne. Kan man undre sig over deres kirkefjendske holdning?

Det var de økonomisk uafhængige og derfor selvstændige og selvbevidste gårdmænd, som var kernen i den danske folkelige modstand mod de fremmede, og som opbyggede en selvstændig dansk kultur i Sønderjylland. Det var dem, som stillede alle de begavede bladmænd og folkeførere. Men enhver ting har sin vrangside. Her har vi det klassesdelte samfunds, hvor bønder rådede, og det har Kaufmann et skarpt øje for — og til! Omend han udtrykker det i blide ord.

Kaufmann var håndværker.

Det, som frem for noget udmærker danske bøger og skrifter fra 19. og 20. århundredes Sønderjylland og adskiller dem fra den tyske litteratur, som også har *sin* styrke, er, at så mange jævne folk har ytret sig skriftligt i mindebøger. Men indtil nu har kun få håndværkere meldt sig. Jeg husker kun to, nemlig bagermester Thorvald Petersen og smed Johan Meyer. Vi har allerede set, at det giver Kaufmann et helt andet syn på sociale forhold, end vi er vant til. Vi får også en hel del at vide om landhåndværkernes kår og deres arbejde, i dette tilfælde vævningen, som vi gerne ville vide endnu mere om. Kaufmann kom efter 1920 til at stå som håndværkernes tillidsmand i den nye tids vanskeligheder. Det er noget, som en anden læser vil lægge mere vægt på. For mig er Kaufmanns syn på den gamle tid vigtigere, men det kan læserne jo selv afgøre.

Som forfatter er Kaufmann bevidst stilist.

Det, som frem for alt andet var det særlige ved fremmedherredømmet i Sønderjylland, var, at folk måtte klare alt selv. Mens tsaren og det russiske herredømme over Finland mellem 1809 og 1917 ikke blandede sig i indre finske forhold og tillod og fremmede undervisningen i det finske modersmål, og mens det tyrkiske fremmedherredømme i Grækenland efter 1453 drog omsorg for den kristne kirkes forsvarlige og sømmelige organisation, måtte det danske Nordslesvig efter Kaftans og kejser Wilhelms sprogforordning af 1888 selv sørge for undervisning i modersmålet, ikke alene uden den hjælp fra samfundet, som andre steder var en selvfølge, men ligefrem i kamp mod statsmagten. Kaufmann har endnu i skolen oplevet både en dansk læsebog, »Læsebog for Over- og Mellemklassen i Slesvigs danske Skoler« af Juhl og Noisen, udgivet af prøjserne og efter det slet ikke så ringe endda, og en god dansk lærer. Men efter 1888 var

det forbi. Sin store sproglige og stilistiske kunnen har Kaufmann ikke fået i skolen. Han har fået den i vuggegave og skærpet den ved læsning. Han har ikke været på højskole som Meyer og andre unge sønderjyder. Alligevel blev han en bedre stilist og en mere bevidst sprogmand end Meyer. Dog har han ikke dennes medfødte fortælleevne, men han er en god beretter og historiker og har et skarpt øre for stedmålets kraftige ord.

Kaufmann er udtryk for en type.

Trods disse strengt personlige evner og egenskaber er det interessant ved Kaufmann i historisk forstand ikke, at han er en ener — hvad alle mennesker jo er — men tvært imod, at han er et godt udtryk for en type: sønderjyden, som møder en fremmed stats udfordring med trussel om folkelig udslettelse ved uræd at tage opgaver op og kunne selv. Staten nægtede undervisning i modersmålets simpleste brug. Kaufmann lærte at mestre sproget bedre end mange både seminarie- og universitetsuddannede. Han blev endog en meget læst forfatter med fortællinger til Flensborg Avis og Sprogforeningens Almanak. De er præget både af hans fine sprogsans og den lidt svage handling, men af stor nytte som læsningens daglige brød, med oplysninger fra virkeligheden, som sammenholdt med mindebogen har historisk værdi. Staten sørgede ikke for folkebiblioteker. Kaufmann blev bibliotekar lige som Meyer, og som han blev han gymnastikleder. Selv lægger han mere vægt på sit virke for afholdssagen, noget som yngre mennesker har svært ved at forstå, fordi de heldigvis ikke har oplevet drikkeriet som et frygteligt onde, men det kan vi takke Kaufmann og hans afholdsfæller for. Han blev tillidsmand for vælgerforeningen, og dermed har vi fået et omrids af manden og hans virke.

Man taler ofte om *grænsekamp*. Det er en hæder for den herskende bondeklasse, at den evnede at samle det danske sønderjyske samfund om een opgave, og at man til at vinde kampen skabte en hær med de rette mænd på alle pladser fra de store førere og ned til de jævne mænd i geleddet. Men mellem dem var underofficererne. De var talrige og dygtige. De var hærens ryggrad, og blandt dem var Kaufmann.

Poul Kürstein.

★

Johan Hvidtfeld: Kampen om ophævelsen af livegenskabet i Slesvig og Holsten 1795—1805. 520 sider.

Anmeldelsen vil af forskellige grunde først kunne fremkomme i næste årgang af årbogen. Den vil blive foretaget af stadsarkivar Sigurd Jensen, København.

Red.

Bognyt

**Degn og Skole. Glimt fra gamle dages skolevæsen i Sønderborg amt.
Fra Als og Sundeved, hæfte 41, 1962, 89 sider.**

Historisk Samfund for Als og Sundeved har fået den gode idé at prøve at samle bidragene i en årgang af foreningens årbøger om et enkelt emne — i 1962 om skolens historie, medens de tidligere årgange var små sognebøger med et til tider lidt tilfældigt udvalg af oplysninger vedrørende sognenes historie. Som indledning bringer museumsinspektør Jørgen Slettebo en oversigt over skolelovgivningen efter 1500, men han formår dog ikke rigtig på de få sider, der har været til hans rådighed, at redegøre for forskellen mellem kongerigsk og sønderjysk skolelovgivning, hvilket jo nok kunne have været af nogen interesse i det blandede Sønderborg amt. De følgende bidrag er en lidt broget blanding fra amtets forskellige egne. Chr. Jørgensen har skrevet om katekismeskolen, nogle træk af Nybøl skoles ældste historie, hvori der gives en del interessante oplysninger om, hvorledes undervisningen er foregået i det lyksborgske distrikt. F. C. Petersen har skrevet lidt om Tandslet skole og A. Korse lidt mere om skolernes historie på Broager indtil sammenlægningen 1950. Disse artikler kan på grund af Deres ringe omfang naturligvis kun bringe spredte træk, i det væsentlige om skolernes ydre form — mindre om undervisningen. Den største og derfor også mest tilbunds gående artikel er A. Eriksens om »Asserballe-skov skole gennem 200 år«. Den fylder over halvdelen af hæftet og giver mange interessante og værdifulde oplysninger om skolens historie fra 1700-årene til i dag. Eriksen har udnyttet et betydeligt arkivalisk kildemateriale, men desværre har han ingen kildehenvisninger. Det undrer lidt, at han ikke har benyttet Pades selvbiografi, der bl. a. giver værdifulde oplysninger om undervisningen på Als i 1700-årene. Også om denne afhandling gælder det, at den især skildrer skolens ydre historie og bringer mange og til dels overflødige oplysninger om lærerne og deres børn. For mig at se havde det været nok så vigtigt, at der var blevet fortalt lidt mere om lærerne i skolestuen end om deres evner m. h. t. at sætte børn i verden.

Hæftet slutter med årsberetninger for Historisk Samfund for Als og Sundeved og Sønderborg Museum 1961/62. Det er glædeligt at se, at også Historisk Samfund for Als og Sundeved er inde i en god periode med tilgang af nye medlemmer. Samfundet hører iøvrigt til de mærkelige foreninger, der har formue.

P. K. I.

**Hans Peter Detlefsen: Musikgeschichte der Stadt Flensburg
bis zum Jahre 1850.**

**Schriften des Landesinstituts für Musikforschung, Kiel,
bd. XI, 1961, 316 sider.**

Det musikvidenskabelige institut ved universitetet i Kiel — tidligere ledet af professor Friedrich Blume, nu af professor Walther Wiora — tegner sig for en betydelig udgivervirksomhed. I hurtig følge er foreløbig udkommet 14 bind, adskillige af dem med emner, der rækker ind over slesvigske og/eller danske forhold, f. eks. Gerhard Hahne: Die Bachtradition in Schleswig-Holstein und Dänemark; Heinz Kölsch: Nikolaus Bruhns (Buxtehude-elev, organist i København og Husum), Leben und Werke; Heinz Gottwaldt und Gerhard Hahne: Briefwechsel zwischen J. A. P. Schulz und J. H. Voss (med nyt og rigt materiale til belysning af bl. a. Schulz' virke i København 1787—95 som kgl. kapelmester, komponist og musik-pædagogisk inspirator). Nr. 11 i rækken, Flensburg bys musikhistorie af Hans Peter Detlefsen, skal her gøres til genstand for omtale og vurdering.

Enkelte byers musikhistorie er en velkendt forekomst i tysk musikkultur, men har ingen egentlige paralleller i Danmark og, så vidt vides, i Norden i det hele taget. Det nærmeste, vi kommer fænomenet, er institutioners historie, som Thranes bøger om Cæciliaforeningen og om Hofviolonerne, V. C. Ravns bog om Koncerter og musikalske selskaber i ældre tid, og Angul Hammerichs Musikforeningens historie 1836—86; fra Norge skal nævnes Asbjørn Hernes' Impuls og tradisjon i norsk musik 1500—1800 (1952), der også spiller ind i dansk musikliv. I skrifter som disse lægges der mindre vægt på selve musikkens historie og immanente natur end på musikkens kår og dens udøvers virkefelt og sociale rang gennem tiderne, om rimeligt og muligt suppleret med oplysninger om embedsindehaveres succession, om instrumenter, repertoire, programmer o. lign. Sigtet er med andre ord alment kulturhistorisk, materialet er musikken som faktor i samfundslivet, betegnet ved klasse, institution, by eller land, højtider, festdage o. lign. I denne sammenhæng hører bogen om Flensburg bys musikhistorie hjemme.

Hans Peter Detlefsen er gået såre grundigt til værks. Hans arbejde hviler på en samling og opgørelse af kilder til Flensburg bys musikhistorie, gennemført 1952—56 i byens arkiver. Formålsrækken kan herefter opgøres således: 1) berettende og ræsonnerende fremstilling, 2) kildesamling til supplerende undersøgelser, 3) skildring af musiklivet i en mellemstor by på grænsen mellem tysk og dansk kulturområde, et typisk hverdagsforløb uden skelsættende forekomster i bredere musikhistorisk forstand eller i sammenligning med byer som Hamborg, Lübeck og København. Skildringen tager for alvor fat hen imod år 1600, da kilderne begynder at flyde rigeligere, og føres frem til tiden o. 1850, da traditionelle strukturer i bysamfundets liv var ved at gå i opløsning og hævdvundne institutioner derfor følte forældede: det til

latinskolen knyttede kantorembede, der gennem flere århundreder havde været af stor betydning for byens musikliv, blev nedlagt med den fra sprogekampen velkendte G. H. Overbecks død i 1796; bymusikantens embede fulgte efter i 1858. Den nedre og øvre grænse forhindrer dog ikke den velorienterede forfatter i at sende strejflys ind over ældre (middelalderlige) tilstande eller at forklare senere nydannelser på baggrund af de skildrede historiske forudsætninger.

Stoffet er fordelt og samlet i tre hovedgrupper, meget overskueligt. Efter en byhistorisk indledning behandles: I. Instrumentalmusikken: hymusikanten, hans svende og andre musikere, borgerligt koncertlivs begyndelse o. 1800, organisterne ved St. Marien, St. Nikolai, St. Johannis, samt udenbys organister. — II. Vokalmusikken: folkeviser og borgerlig musikudøvelse, kirken og skolen, herunder kantoriet blomstring og forfald, og som ved organisterne en deskriptiv fortegnelse over kantorerne. — III. Orgel- og instrumentbygning: en redegørelse for hovedkirkernes orgler samt orgel- og instrumentbyggere i Flensborg. Værket slutter med en omhyggelig og lærerig kilde- og litteraturfortegnelse og med et person- og stedregister.

Som oversigten lader ane, er det det mere officielle, gennem byarkivalier dokumenterede musikliv, der her har fået en detaljeret opgørelse og beskrivelse. Hvad der især fængsler ved læsningen er forfatterens lyst og evne til at sætte musiklivet ind i større historisk og åndshistorisk sammenhæng fra reformationsårhundredet over det urolige 17. årh. til pietisme, rationalisme og ny borgerlig æra. Den selvvalgte begrænsning til det gennem institutioner og embeder kanaliserede musikliv forklarer, at »Volkslied« vel nævnes i indholdsfortegnelsen, men da det kommer til stykket på s. 163 lægges hen i løbet af 12 linjer med 2 tyske protokolcitatater fra 1678 og 1685 om gadeuorden og sang, og med en bemærkning om, at sådanne korte meddelelser og upålidelig overlevering iøvrigt ikke siger noget »om den virkelige udbredelse af folkevisen, som — til hver en tid har hørt til menneskets selvfølgelige livsytringer.«

Men netop her havde der været en mulighed for, om så blot antydningvist, at diskutere grænseområdets dialektik, jvf. formålsrækkens punkt 3, og forordets passus s. 6: »Flensborg ligger på grænsen mellem tysk og dansk kulturområde.« For har mon ikke netop folkevisesangen (altså ikke den borgerlige musikudøvelse o. 1800) fortrinsvis været på dansk, trods retsprotokolater på tysk? Hvor folkemålet har været dansk, har folkets sang også været på dansk, dialektpræget for det rent mundtligt traderede stofs vedkommende, bogmålspræget ved skillingstryklets mellemkomst. Har dansk folkemål været levende i Flensborg by i det af H. P. Detlefsen behandlede tidsrum ca. 1600—ca. 1850, har danske folkeviser også lydt her. Da sproghistoriske arbejder netop melder om danskens vedvarende tilhold også i Flensborg by ved siden af plattysk og højtysk (C. F. Allen, 1857—58; Karl N. Bock, 1933; Peter Skautrup:

Det danske sprogs historie III, 1953), men da direkte kilder måske mangler, må vi gribe til de nærmeste vidnesbyrd: Jens Madsens »Folke-minder fra Hanved Sogn ved Flensborg« (1870) og H. F. Feilbergs »Fra Heden« (1863), der netop melder om mellemslesvigsk folkesangs rod i dansk tradition og (som Feilberg meddeler om tilstanden i 1850'erne) opblanding med tyske viser.

Disse forhold, så uafklarede de end er, bør nævnes, fordi man efter læsning om Flensborgs *officielle* musikliv kan få det indtryk, at det har været en tysktalende by. Emnebegrænsningen er i det hele taget medvirkende til, at det nationale moment praktisk talt lades ude af betragtning. Og dog kunne netop den borgerlige sang mellem 1800 og 1850 sikkert have givet anledning til at efterspore udviklingen fra loyal monarkisme til liberalisme og slesvigholstenisme, ligesom G. H. Overbecks initiativ fra 1779 (om danskundervisning på latinskolen) stadig fortjener at blive betragtet som et kulturhistorisk meget talende dokument om sproglige tilstande og en gryende følelse af modersmålets ret, og ikke nærmest som en besværlig mands af myndighederne reducerede forslag. Her kan tilføjes, at Overbecks navn og gerning et par gange figurerer i dansk litteratur: i C. F. Allens »Det danske Sprogs Historie« I (s. 420) og II (s. 13 ff), samt i Jens Aarsbos »Dansk skolesang i det 16.—18. Aarhundrede« (Vor Ungdom 1906).

Hvad her supplerende er antydet, viser det nyttige og frugtbare ved en bog som Hans Peter Detlefsens om Flensborg bys musikhistorie. Den rydder op, ordner og skaber sammenhæng, og den tillader en dansk læser, nu udstyret med ny og sikrere viden, at spejde efter sammenhængen mellem folkeligt og borgerligt liv, sproglige tilstande og folkesang i Mellemslesvig — på grænsen mellem dansk og tysk kulturområde.

K. Cl.

Laura Joh. Christensen: Grænselandets Maler, 1962.

At kalde Eckersberg for grænselandets maler forekommer søgt. Han var vokset op på Sundeved i en helt dansk egn, og kun i de tre læreår i Flensborg levede han i et væsentligst tysksproget milieu. Derfor kan man dog ikke kalde ham »zweiströmig«. Hans kunstneriske uddannelse skete på Kunstakademiet i København, det blev mere end nogen anden den franske maler David og italienske kunstnere, der kom til at præge hans kunstneriske udvikling. Han blev ikke nogen germanernes lærling.

I Laura Christensens bog om den store danske maler kan man også finde andre, mere almindelige historiske betragtninger, som må vække til modsigelse og kritik, og den kan vel ikke siges at udvide vor viden om Eckersberg som menneske, endnu mindre som maler. Kunstneriske vurderinger er ikke forfatterens stærke side. Emil Hannovers store bog om Eckersberg fra 1889 er stadig det værk, man vil søge til, når man skal have sagkyndig viden om den store maler. Det betyder dog ikke,

at denne bog er overflødig. Den er let læst og fortællér underholdende og anskueligt om kunstnerens liv og hans menneskelige og kunstneriske problemer, nu og da levendegjort ved små citater fra Eckersbergs dag-bøger, tidligere i Universitetsbiblioteket, nu i Det kgl. Bibliotek.

J. H.

**Kai Edvard Larsen: Peter Grau. En Fører i Grænselandskampen.
Dy-Po Bogforlag, Sønderborg, 1962.**

Efterhånden er en lang række sønderjyske ledes virke skildret i biografier eller selvbiografier; nu foreligger også en bog om Peter Grau, skrevet af redaktør Kai Edvard Larsen. Den vil — velskrevet med let hånd, som den er — utvivlsomt blive læst med interesse, navnlig af den ældre generation, som mindes grænsekampen før 1920, den periode, da Peter Grau øvede sin væsentligste indsats.

Bogen er stærkt præget af, at forfatteren hørte til Peter Graus vennekreds, og subjektive vurderinger er derfor mere fremtrædende end normalt i historiske skildringer; bogen er en mindebog. Men der lægges ikke skjul på »den blanding af styrke og skrøbelighed, man mødte hos ham,« og adskillige citater i bogen underbygger da også den opfattelse, Peter Grau havde af sig selv: at han ikke egnede sig til en parlamentarisk stilling, hvor enestående hans oratoriske begavelse end var. Han anerkendte gang på gang H. P. Hanssens overlegenhed, selv om han ikke var indforstået med hans politiske linje.

Forfatteren gør med rette opmærksom på, at Peter Grau kun har efterladt sig et ret begrænset skriftligt kildemateriale, og det har derfor heller ikke været muligt altid at gøre rede for Peter Graus handlinger og tanker i vigtige situationer, ligesom bogen ikke medfører nyvurderinger af den almindelige sønderjyske historie. Størst værdi har den ved udførlige citater af de breve og taler, der foreligger.

Det ville have forøget bogens værdi, hvis de enkelte oplysninger havde været dokumenteret ved kildehenvisninger. Bortset fra de dokumentationer, der fremgår af selve stoffet, findes der kun på sidste side nogle linjer med kildehenvisninger til bogen som helhed, idet afsnittet »Henvisninger og tilføjelser« næsten udelukkende indeholder supplerende kommentarer. Der er næppe grund til at antage, at der nu kommer flere bøger om Peter Grau, og netop derfor kunne man have ønsket detaljeret dokumentation.

Bogen giver et stærkt indtryk af de mange brydninger mellem de ledende sønderjyder, men også af den kampånd og den vilje til gennem mange år at øve en national indsats, der prægede dem.

V. P.

A. Svensson: De stille Aar, 1962.

Den lille bog, den sidste fra redaktør Svenssons hånd, er en fortsættelse af *Kamp og Fest*. Den giver glimt af den stærke nationale spænding i Sønderborg i tiden omkring den 1. august 1914 og beretter om de danskes vilkår i disse dage, da de tyske nationale lidenskaber var pisket op til højder, som en eftertid kan have svært ved at forstå, og Svensson som så mange andre danske måtte vandre i fængsel. Den beretter også om de fire år, da den danske redaktør måtte tjene i en hær, der kæmpede for en sag, der ikke var hans. Kun i nogle uger oplevede han frontens blodbestænkte gru ved Verdun — de franske granater var kommet ham lovlig nær ind på livet, skriver han selv. Sygdom udfriede ham af Verduns inferno, og resten af krigen blev for ham mere fredfyldt. Nederlaget og revolutionen mødte han ved en lille fæstning i nærheden af den svejtsiske grænse. Den 22. november nåede han sit hjem i Flensborg. Krigen var forbi. Samme dag deltog han i et stort nationalpolitisk møde på »Kolosseum«. Nu skulle der kæmpes om mennesker og med åndens våben. For Svensson blev der ingen orlov. Han var straks med i den store grænsekamp.

Bogen bygger i høj grad på hans og fru Svenssons dagbogsblade og på breve fra soldatertiden. Den har undertitlen »Fra et sønderjysk hjem under den første verdenskrig«. Det er ikke med urette. Det er måske netop de små træk fra livet i det svenssonske hjem i disse onde dage og år, man længst vil crindre i denne bog, velskrevet, som alt, hvad der er kommet fra A. Svenssons hånd i hans 60-årige forfattertid.

J. H.

Schleswig-Holsteinische Anzeigen 1963, nr. 10,

indeholder en del stof af interesse for alle, der beskæftiger sig med dansk retshistorie. Landgerichtsdirektor (retsformand i landsretten) *Peter Petersen*, Flensborg, skriver s. 205—16 om Jyske Lov, det gamle slesvigske retsvæsen og dets overgang til den prøjsiske retsorganisation. På den korte plads giver han en rigtig god oversigt over retsudviklingen i det gamle danske grænseland indtil adskillelsen i 1864 og, så vidt jeg kan se, uden væsentlige fejl. Dog burde han ved omtalen af Danske Lov af 1683, der kom til at gælde for de nørrejyske enklaver i Vestslesvig, foruden Amrum, Før, Vesterland og List — alle syd for den nuværende grænse — også have nævnt den sydlige del af Rømø og Ballum birk m. m. i Nordslesvig. Han skriver også ganske rigtigt, at den gamle bofaste slesvigske adel (af dansk rod) er fuldstændig forsvundet; men så virker det overraskende, at der straks efter står, at den slesvigske adel blev slået sammen med den holstenske til en fælles korporation. Forklaringen er den enkle, at holstensk adel bemægtigede sig de fleste af godserne i Slesvig — hvad Petersen selv er noget inde på — og fortrængte den sønderjyske adel; og derfor var

det helt naturligt, at de holstenske adelige i Slesvig dannede en fælles organisation med deres standsfæller i det holstenske hjemland. I 1867 fik det særlige slesvigske retsvæsen en brat ende ved indførelsen af det unægtelig mere moderne, men helt fremmede prøjsiske retssystem. — Den kyndige lokalhistoriker, advokat *Goslar Carstens*, Husum, supplerer Petersens afhandling udmærket med en artikel (s. 225—31) om herredet som gammel retskreds. Efter en indledning om herredsinddelingens oprindelse bringer han interessante oplysninger om herrederne i Sydslesvig og især i Nordfrisland. — Ind imellem er der en lille artikel af direktøren for museet i Flensborg, *Ellen Redlefsen*, om slesvigske »rets- og retfærdighedsbilleder« fra rådhusene i Flensborg og Husum og fra den gamle overret på Gottorp. Dem kan også folk nordfra have glæde af at se. Og så kan man samtidig gå ind i amtsretten i Flensborg og se på et noget yngre billede, som ikke er omtalt i artiklen, nemlig Lorenz Frølichs store maleri af Valdemar Sejrs, der giver Jyske Lov. Det kender mange fra historiebøgerne; men originalen er altså i Flensborg. — Alle 3 artikler er vel illustreret.

F. T.

Sigurd Schoubye: Guldsmedehåndværket i Åbenrå 1600–1900.
Åbenrå Museumsskrifter nr. 1, 1962, 28 sider.

Dette smukke skrift er udsendt i anledning af museets 75-års jubilæum den 8. juni 1962. Dr. Schoubye giver i en kort indledning om guldsmedehåndværkets almindelige forhold den interessante oplysning, at de åbenråske guldsmede rekrutteres udefra, hvilket i høj grad kom til at sætte sit præg på håndværkets stil. Det er udenbys traditioner, der præger denne, således i tiden 1775—1825 Tønder. Endvidere gør dr. Schoubye opmærksom på, at de få mestre, der har haft deres værksted i byen, har haft ret store virksomheder, og at de derfor har kunnet løse selv meget krævende opgaver som f. eks. terriner og tekander. Bogens hovedafsnit er de 38 kendte mestres vigtigste data og arbejder samt deres mestermærker, for så vidt der har kunnet skaffes oplysninger herom i den korte tid (8 dage), forfatteren har haft til sin rådighed til udarbejdelse af manuskriptet. Hæftet er i stort format og indeholder smukke fotografiske gengivelser af de betydeligste sølvgenstande, der er fremstillet af de åbenråske guldsmede. Skriftet kan købes i boghandelen.

P. K. I.

Haderslev Amts Museum, 1888–1963, 24 sider.

Nordslesvigs ældste museum har fejret sin 75-års fødselsdag ved udsendelsen af et smukt lille hæfte, hvori findes gengivelser af museets største klenodier, hvoraf især må fremhæves de i farver gengivne guldsåle, der i 1886 blev fundne i et dalstrøg ved Tørning ladegård, og

som blev den direkte årsag til museets oprettelse, da skålene ellers skulle have været afleveret til museet i Kiel. Museet var først anbragt i lokaler i det nuværende stiftamt, senere i kredshuset, og i 1914 indviedes den nye museumsbygning på Åstrupvej. Bygningen kunne dengang mageligt rumme museumsgenstandene, men de senere store oldsagsfund og mange nyerehvervelser fra nyere tid har medført, at museet nu er overfyldt, og museumsbestyrelsens formand, stiftamtmand J. Pinholt, udtrykker da også i sit forord til hæftet ønsket om, at det inden for en overskuelig årrække må blive muligt at udvide, ligesom han håber, at det vil blive muligt at knytte yderligere en uddannet medarbejder til museet, således at dette, der fra 1958 har haft anerkendelse som arkæologisk landsdelmuseum for Nordslesvig, bedre vil kunne virke i folkeoplysningstjeneste, end tilfældet hidtil har været. Man må håbe, at disse ønsker snarest må gå i opfyldelse, men det skal dog tilføjes, at Haderslev museum under dets dygtige leder Hans Neumann allerede i mange år har øvet en meget betydelig indsats såvel ved udstillinger som ved lederens deltagelse i det folkelige oplysningsarbejde i by og på land.

P. K. I.

**Den sundevedske Landboforening igennem 100 år.
Jubilæumsskrift 1962, 121 sider.**

I dette festskrift genoptrykkes Chr. Andreas Thomsens skrift fra 1937 i anledning af 75-års jubilæet. Asmus Clausen, forstander L. Lauridsen og konsulenterne Chr. Nielsen og H. Bruun fører derefter udviklingen frem til 1962. Landboforeningen har været i den heldige situation, at den har haft skriveglade og -kyndige sekretærer, der har givet udførlige referater og omtaler af møder og andre arrangementer. Mange interessante enkeltheder til belysning af det sundevedske landbrugs udvikling er derved blevet bevaret for eftertiden. Det, der navnlig har kendetegnet foreningens virksomhed, er de mange diskussionsmøder, hvorved mange af foreningens egne medlemmer optrådte som indledere. Ved læsningen af bogen hæfter man sig især ved navne som C. P. Wolff, Gammelgab, foreningens formand gennem en lille menneskealder, Andreas Andresen, Skelde, og den initiativrige dyrlæge Thøisen, hvis foredrag dog kunne forekomme foreningens medlemmer lidt tørre. Man har ved genoptrykningen fulgt Chr. Andreas Thomsens skrift så nøje, at når han i 1937 om uroen inden for foreningen forsigtigt skriver, at han må overlade skildringen af de politiske bevæggrunde, der medførte et skifte inden for foreningens ledelse, til dem, der kommer til at skrive næste jubilæumsbog, så har de nye forfattere ikke ment at burde tage denne udfordring op. Det kunne jo dog nok ellers have været interessant at høre lidt om denne den mest bevægede periode i foreningens historie. Iøvrigt gives der

fyldige oplysninger om udviklingen inden for de sidste 25 år, og Asmus Clausen slutter bogen med en beskrivelse af en sundevdsk bondegård i 1962. Bogen er illustreret.

P. K. I.

Haderslev Andels-Boligforening 1938–1963.

Haderslev Andels-Boligforening, der blev oprettet den 7. september 1938, har markeret sin 25-års fødselsdag ved at udsende et beskedent jubilæumsskrift, forfattet af foreningens mangeårige formand, overlærer Otto Jessing. Allerede i 1925 var der blevet stiftet en »Arbejdernes Boligforening i Haderslev«, men det lykkedes ikke for denne forening at få gennemført noget byggeri. H. A. B. derimod kunne starte byggeriet i 1939, og den 1. nov. dette år flyttede ti familier ind i foreningens første afdeling, i dag råder den over 863 lejligheder.

O. Chr.

Edmund Melander: Haderslev Teaterforening gennem 40 år. 1923–1963. Haderslev 1963. 19 sider.

I 1948 udsendte Haderslev Teaterforening i anledning af sit 25 års jubilæum et lille skrift skrevet af den daværende kasserer, redaktør N. Th. Thomsen, og nu har man markeret 40 års jubilæet ved et nyt forfattet af foreningens mangeårige sekretær og senere formand indtil 1955, fhv. kommunaldirektør Melander.

Skriftet giver kun korte glimt fra de første 25 år og derefter et noget fyldigere rids af de sidste 15. Vi får at se, hvilken betydelig faktor teaterforeningen har været i dansk kulturliv i Haderslev. Den har gennem de 40 år opført 256 forestillinger, hvoraf Det kongelige Teater tegner sig for 52. Medens foreningen i 1948 var nede i en bølgedal med et betydeligt underskud, er der siden da sket en glædelig ændring. Et voksende publikum har medført, at den nu står godt rustet til at være med i et arbejde for at få nyindrettet og moderniseret Haderslev teatersal, så der kan bydes såvel skuespillere som publikum tidssvarende lokaler.

O. Chr.

Olav Christensen: Gammel Haderslev Børnehavn 1863–1963. Haderslev 1963, 24 sider, ill.

Hans H. Worsøe: De danske børneinstitutioner i Åbenrå 1938–1963 og deres forgængere. Åbenrå 1963, 87 sider, ill.

Litteraturen om de sociale institutioner i Sønderjylland er blevet suppleret med disse to publikationer, begge skrevet af kyndige historikere. For dem begge gælder det, at kildestoffet har lidt under store mangler, bl. a. beroende på mangelfuld protokolførelse og protokollers bortkomst. Mest mangelfuldt har kildestoffet været for Haderslevs vedkommende, men her har Olav Christensen kunnet øse af sin rige personalhistoriske viden. — Det første asyl i Haderslev går tilbage til 1840, men haderslevhæftes fremkomst skyldes 100-året for oprettelsen

af Gammel Haderslev Asyl, der i 1865 fik sit modstykke i Deutsche Warteschule, oprettet af »Frauenverein«. Som den nationale spænding har grebet ind umiddelbart efter oprettelsen, viser den sig i de følgende år, især efter 1888, ved de tyske myndigheders indgreb over for såvel asylets som den tilknyttede håndgerningsskoles virksomhed og især deres anvendelse af det danske sprog. Den direkte foranledning til Åbenråbogens fremkomst er 25-året for dannelsen af foreningen »Den danske børnehavn«, en foreningsdannelse, der må ses på baggrund af den stærke nationalpolitiske spænding, der da herskede i byen som i Nordslesvig i det hele taget. Det nuværende navn »De danske børneinstitutioner i Åbenrå« går tilbage til 1947, hvor man overtog driften af kommunens asyler. Man er bestyrelsen taknemlig for, at den har givet Worsøe til opgave at foretage en undersøgelse af de tidligere børneinstitutioner i Åbenrå; der er herved fremkommet en skildring, der giver værdifulde bidrag til belysning af datidens sociale syn og tilstande, ligesom det også her kan følges, hvordan den nationale brydning virker ind på det sociale arbejde i Åbenrå, ikke mindst i de første år efter 1920 og igen efter nazismens frembrud. Tiden efter 1939 er skildret gennem uddrag af forhandlingsprotokollerne. Åbenråbogens større sider og sidetal har givet mulighed for den mest indgående fremstilling, men den omfatter også flere institutioner. Begge bøger rummer mange værdifulde enkeltoplysninger for lokalhistorikere og lokalhistorisk interesserede. Bøgerne har lister over formænd, bestyrelsesmedlemmer og funktionærer op til 1963.

K. F.

Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig.

Årgang 1963. Hæfte 7 og 8, redigeret af Fr. Christensen, Åbenrå.

Disse to hæfter omfatter ialt 220 sider + en række tavler. Hovedbidraget er Eike Garmsens om tønderkniplingerne — et arbejde, der oprindeligt er skrevet til den første prøve på Pädagogische Hochschule til lærerembede i folkeskolerne. Eike Garmsen indskrænker selv sin opgave til at være den at skildre de tønderke kniplingers alder og oprindelse, de sociale vilkår for dem, der var beskæftiget ved kniplingefremstillingen, især forholdet mellem kniplingskræmmere og kniplersker, og endelig den blondeindustri, der fra 1770erne begyndte at udkonkurrere kniplingerne. På det sidste punkt er mest primært stof fremdraget, men iøvrigt har frk. Garmsen i stor udstrækning arbejdet med stof fra Flensborg Stadsarkiv, Landsarkivet og Rigsarkivet, og der ligger en bred litteraturlæsning bag fremstillingen, der giver et indtryk af, hvor stor vægt Pädagogische Hochschule i Flensborg lægger på at dygtiggøre egnede studerende til lokalhistorisk indsats. Hæfterne rummer iøvrigt en redegørelse for digteren Mathias Claudius' slægtsforbindelser, skrevet af Hans Staack, en stor afhandling fra Fr. Christensens hånd om 118 års arbejde på afvandingen af Bundsø og Mjelsø på Als, og

endelig er der et interessant bidrag fra dr. Wolfgang Laur om den sproglige udvikling i Slesvig i forhistorisk og tidlig historisk tid. Hæfterne rummer desuden anmeldelser, bl. a. af en del af Historisk Samfunds nyudkomne bøger.

K. F.

Et smukt bogtilbud.

I anledning af 100-året for 1864 har cand. theol. et mag. Marie Christensen, Kolding, genudsendt sin faders, gårdejer Chr. Christensen, Dons, »Krigsminder fra Danevirke og Dybbøl«. Chr. Christensen var med i krigen fra første dag ved Danevirke og siden ved Dybbøl, hvor han som korporal ved fæstningsartilleriet gjorde tjeneste i skanse II og her oplevede d. 18. april. Hans erindringer fremkom først som en række artikler i »Højskolebladet« og blev siden på opfordring samlet i en lille bog, der vakte megen opmærksomhed ved sin fremkomst, bl. a. er den udførligt anmeldt i bladet »Vort forsvar«, nr. 142, 30. maj 1886.

Om Chr. Christensen siger C. Castenschiold i sine erindringer »Indtryk og minder fra Dybbøl« 1908: »Da jeg første gang mødtes med Anker i Skansen, spurgte jeg ham, om han ikke kunne anbefale mig en særlig pålidelig mand. Han henviste mig da til Christensen, Dons, som havde været med hele tiden. Det var ingen fejl anvisning. Christensen var en mand med stærke nerver og en lige så stærk pligtfølelse. Om ham er det sandt, at han nægtede at tage mod afløsning.« Her har vi bogens fortæller præsenteret af hans officerer; det skal tilføjes, at man intetsteds i fortællingen om begivenhederne finder tendens hos forfatteren til at træde frem af kampfællernes række. Smukt er det billede, der bogen igennem gives af løjtnant Anker, især dog på bogens sidste sider. Her giver Chr. Christensen også et kraftigt vidnesbyrd om sin tro på den genforening, som han ikke nåede at opleve. Han døde i 1917.

Der skal af naturlige grunde ikke gives nogen anmeldelse af denne nyudsendelse. Det skal dog siges, at Chr. Christensen fortæller levende og ubesværet, og at den, der ønsker at følge krigen 1864, set med en krigsdeltagers øjne, næppe kan få bedre fører end denne bogs forfatter. Det tjener datteren til ære, at hun har draget omsorg for, at faderens bog nu op mod hundredåret er blevet genoptrykt. Bogen foreligger i smukt tryk fra Konrad Jørgensens bogtrykkeri i Kolding og er illustreret. Den kan ikke købes i boghandelen. Men interesserede læsere af »Sønderjyske Årbøger« kan, så langt oplaget strækker, rekvirere den vederlagsfrit under adresse cand. theol. et mag. Marie Christensen, Dyrehavevej 7, Kolding.

Det er naturligt for årbøgernes redaktion at udtrykke en varm tak for dette smukke tilbud.

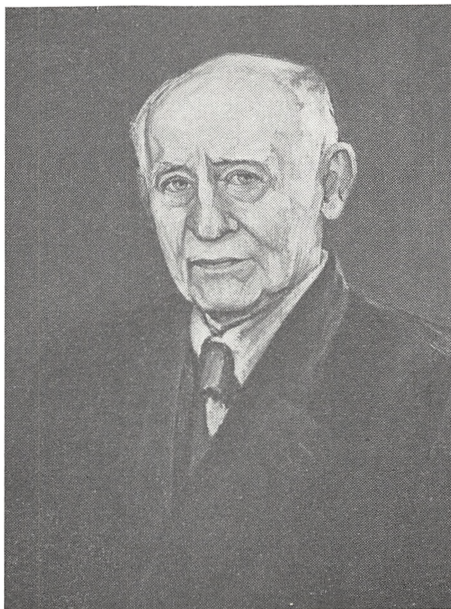
K. F.

Noter og nyt

Ved redaktør A. Svenssons død.

Forbindelsen mellem redaktør A. Svensson og Historisk Samfund for Sønderjylland er af forholdsvis ny dato, ja Svensson var end ikke medlem af foreningen og ønskede ej heller at blive det. Og dog er der al god grund til, at der nu ved hans død skrives nogle mindeord i Sønderjyske Årbøger — ikke om hans politiske virke, hvorom der er og bliver skrevet fyldigt andetsteds, men om hans historiske forfatter-skab. Da A. Svensson var »gået på aftægt«, blev han en af vor forenings flittigste medarbejdere og en af foreningens gode støtter, når denne måtte bede om hjælp til løsningen af de voksende opgaver hos Dansk Kultursamfund eller andetsteds. Samarbejdet med A. Svensson blev indledt, da han overlod Sønderjyske Årbøger sin store afhandling om »Dansk Samråd. Et bidrag til sønderjysk historie før og under den tyske besættelse«, der offentliggjordes 1951, og som senere blev belønnet med Dansk historisk Fællesforenings pris som den bedste afhandling vedrørende besættelsestiden, der var fremkommet i de amts-historiske årbøger. I den nedsatte bedømmelseskomité's votum udtaltes da bl. a.: »Redaktør Svenssons dokumentariske fremstilling af Dansk Samråds historie er en overordentlig værdifuld artikel om en enkelt egns forhold under besættelsen. Gennem citater af breve og samrådets forhandlingsprotokoller giver den værdifulde bidrag til karakteristik af de mænd, som havde hovedansvaret for Sønderjyllands skæbne under besættelsen ... Videnskabeligt er dette materiale så centralt, at enhver fremstilling af Sønderjyllands historie under besættelsen må tage hensyn dertil og delvis bygge derpå.« Denne karakteristik dækker også hans øvrige historiske arbejder, der alle udmærker sig ved en grundig dokumentation ved anvendelse af udførlige citater, men dog samtidig er mere end blot citatsamlinger. A. Svensson var en fremragende stillist, og hans egne ræsonnementer og vurderinger er prentet i et sprog, der umiskendeligt afslører den skole, han havde fået sin journalistiske uddannelse i — Jens Jessens.

Redaktør A. Svenssons historiske hovedværk blev den store biografi af Jens Jessen. Anledningen til, at han efter at have passeret støvets år gav sig i lag med dette kæmpeværk, var lidt tilfældig, hvis man da i det hele taget kan tale om tilfældigheder i forbindelse med Svenssons virke, nøje overvejet som alting var indtil de mindste enkeltheder. Undertegnede havde som leder af en foredragsrække indbudt ham til

*A. Svensson,
1850-1963.
Efter maleri af Sophie Jensen,
Flensborg, på „Folkehjem“.*

at tale om Jens Jessen, og hans foredrag var så fængslende og indeholdt så meget nyt og interessant stof, at jeg bagefter bad ham uddybe det i en afhandling til Sønderjyske Årbøger, hvilket han straks gav tilsagn om. Men Sønderjyske Årbøger fik aldrig denne afhandling; snart kunne Svensson nemlig meddele, at Jessen-biografien ville blive en bog, og senere, at der ville komme både et andet og et tredje bind, og at disse endda ville blive omfattende. Således kom A. Svensson ikke blot til at skrive det største værk, Historisk Samfund for Sønderjylland hidtil har stået som udgiver af, men ved dets stoffylde og dets vurderinger af personer og tildragelser tillige overhovedet et af de betydeligste bidrag til belysning af fremmedherredømmets historie. Han giver i denne kæmpebiografi et skarpt skåret billede af journalisten og politikerens Jens Jessen, som vel ikke i alle henseender kan stå for kritik, men som i hvert fald for eftertiden vil komme til at stå som »bogen« om — som det litterære monument for den store og beundrede læremester. Udarbejdelsen af værket var — navnlig set på baggrund af Svenssons høje alder — en bedrift ud over det sædvanlige, og endda havde han kræfter til som en slags »affaldsprodukter« fra sine dybtgående studier i aviser og arkiver at levere en række værdifulde afhandlinger til Sønderjyske Årbøger og andre tidsskrifter. Og næppe var han færdig med Jens Jessen-bogen, før han kastede sig ud i en ny stor

opgave, der blev en slags fortsættelse — hans egne erindringer fra Sønderborgtiden, som han selv har karakteriseret som sine lykkeligste år, en kampens og festens tid, der bragte fremgang og blomstring for den hidtil slumrende danskhed i Sønderborg. Også i disse erindringsbøger er der et meget væsentligt materiale til belysning af de nationale forhold i årene før og under den første verdenskrig. Svensson har ved sit forfatterskab ydet meget vigtige bidrag til belysning af den sidste periode i fremmedherredømmets tid, og alle, der herefter skal arbejde med disse årtier, må nødvendigvis gøre brug af det store materiale, han har samlet, og tage stilling til de synspunkter, han har fremlagt i et så formfuldendt sprog.

Redaktør A. Svenssons hvasse pen vil blive savnet i dagens avisdebat, men vi fra historisk side må også dybt beklage, at det ikke blev ham forundt at fortsætte nedskrivningen af sine erindringer, som givetvis ville have bragt meget nyt stof frem til belysning af de lykkelige, men i mange henseender vanskelige genforeningsår. Men lad os ikke være for fordringsfulde, taknemmelighedsfølelsen over det, Svensson har givet os, er og må være den fremherskende. Kun de få har formået at levere så vægtige bidrag til deres samtids historieskrivning, som det blev forundt Svensson at gøre det. Ved hans død skal der da også fra Historisk Samfunds side lyde en dybtfølt tak for velgjort gerning, en tak for godt medarbejderskab og for den berigelse, læsningen af hans bøger og afhandlinger har været for så mange.

Endnu i dette efterår, kort før sin død, har han nået at læse korrektur på den afhandling, der bringes i nærværende halvbind af Sønderjyske Årbøger. Vi er dybt taknemmelige for, at vi lige til det sidste, har haft mulighed for at samarbejde med en af de betydeligste mænd, dette grænseland har fostret.

P. K. I.

Landsarkivet.

Også i 1962 har antallet af de besøgende på landsarkivets læsesal været stigende. Besøgstillene fra de senere år har været således: 1957: 1328, 1958: 1510, 1959: 1367, 1960: 1709, 1961: 1782 og 1962: 1848. Den stigende linie synes at fortsætte i 1963. Læsesalen er fremdeles åben til kl. 17 om lørdagen, og nu i vintermånederne gøres et forsøg med at holde åben hver onsdag kl. 20—22.

Efter at landsarkivet fra civildommeren i Haderslev i 1962 har modtaget grundbøger og grundakter, er det ikke mere i stand til at modtage større afleveringer fra embederne. Man modtager dog endnu kontramaterialbøger, bipersonregistre og aflyste skødegenparter, samt i ny og næ en mindre aflevering af anden art som f. eks. kommunearkivalier. I 1963 er der således modtaget et par små afleveringer fra Daler og Jegerup sogne. Til gaver og deposita fra private, der sjældent fylder ret

meget, har landsarkivet dog fremdeles plads, og der kan også i år meldes om værdifuld tilvækst af privatarkiver. Af de mere betydningsfulde afleveringer skal nævnes: Efterladte papirer og manuskripter efter folketingsmand Jørgen Gram, Gabøl, seminarielærer Claus Eskildsen, Tønder, gårdejer Peter Skau, Bukshave, frimenighedspræst Thade Petersen, Haderslev, kollaborator C. F. Monrad, Flensborg, rigsdagsmand Gustav Johannsen, Flensborg, gårdejer Fred. Høyberg, Visby, kaptajn C. C. Fischer, Åbenrå, rentier N. Black Hansen, Åbenrå og læge C. Gabe, Taps, senere Christiansfeld. Også nulevende har afleveret eller deponeret dele af deres privatarkiver. Det gælder f. eks. amtsskolekonsulent Nic. Svendsen, Tønder, redaktør Morten Kamphövener, Åbenrå, fru Manthey Wagner, Nærum, boghandler Oluf Madsen Kragh, Itzehoe, og dr. Lorenz Christensen, Åbenrå. Følgende foreninger har afleveret deres arkiver eller dele deraf: Januarforeningen, Vonsild Telefonselskab, Den sundevedske Landboforening, Sønderjysk Lærerforening, Øster Linnet selskabelige Forening, Foreningen »Norden«, Åbenrå afdelingen, Sundevad Ungdomsforening, »Kriegerverein auf Röm«, Småskovsforeningen for Åbenrå-Sønderborg Amt. Endvidere har rektor, dr. theol. Asger Nyholm, overlærer Erik Larsen og handelsoverlærer J. Lampe afleveret deres korrespondance og materiale vedrørende Tønder Seminaristat.

Landsarkivet er meget taknemmelig for at have modtaget disse gaver og deposita. Når de engang efter ordening og registrering, og når tiden er inde, bliver gjort tilgængelige for forskningen, vil de kunne give værdifulde bidrag til belysning af den folkelige og materielle udvikling i landsdelen i den sidste menneskealder. Landsarkivet er iøvrigt interesseret i at modtage oplysninger om breve og papirer, der opbevares hos private.

Landsarkivets personale er udvidet med en registrator. Som aspirant til stillingen er fra 1. august fru Inge Huusmann udnævnt.

Også i år har landsarkivet arrangeret et par udstillinger. På Tønder Museum arrangeredes som led i hjemstavnsugens foranstaltninger en udstilling af arkivalier, der i store træk viste udviklingen i Tønder by, og ved Tønder Statsseminariums 175-års jubilæum bidrog landsarkivet ved udstilling af nogle protokoller og sager vedrørende seminariets og seminaristernes historie.

Historisk Samfund for Sønderjylland gentager i efteråret sit kursus for personalhistorikere og har endvidere arrangeret et kursus for viderekomne. Leder af begge er arkivar H. Worsøe.

P. K. I.

Lederskifte på det slesvig-holstenske landsarkiv.

Den mangeårige leder af det slesvig-holstenske landsarkiv på Gottorp, arkivdirektør, dr. G. E. Hoffmann fyldte den 19. februar i år 65 år og faldt dermed for aldersgrænsen. Dr. Hoffmann, der er født i Sachsen, blev efter sin universitetsuddannelse og arkivareksamen i 1929 knyttet

til det daværende statsarkiv i Kiel, og han følte sig hurtigt meget stærkt knyttet til den landsdel, hvis arkivvæsen han i 1938 blev udnævnt til leder af. Som historiker er G. E. Hoffmann vidtfavnende og behandler middelalderlige emner med samme grundighed og dygtighed som emner fra den nyere historie. Ved siden af sin fortjenstfulde gerning inden for det slesvig-holstenske arkivvæsen i en meget vanskelig periode og ved siden af sin videnskabelige publikationsvirksomhed har han endvidere deltaget meget aktivt i ledelsen og planlægningen af det folkeligt historiske arbejde. Ved dr. P. Ingwersens død for et par år siden overtog han ledelsen af »Arbeitsgemeinschaft für Landes- und Volksforschung«. Danske besøgende på Landesarchivs læsesal har altid mødt stor velvilje og imødekommenhed hos dr. Hoffmann, og ved hans afsked som arkivdirektør skal der derfor også fra dansk side lyde en tak til ham sammen med ønsket om mange gode arbejdsår fremover.

Til dr. Hoffmanns efterfølger er fra 1. marts dr. Kurt Hector udnævnt, en udnævnelse, der i alle kredse vil blive hilset med glæde. Dr. Hector har i mange år været arkivar ved Landesarchiv og er i forvejen kendt af danske besøgende som en mand af stor viden og som en mand, man ikke går forgæves til, når man skal have vejledning og hjælp. Dr. Hector er ligesom sin forgænger meget interesseret i det lokalhistoriske arbejdes trivsel.

P. K. I.

Tyske arkiver indtil 1918 åbnet for danske historikere.

En glædelig begivenhed for danske historikere er, at fristen for adgangen til den tyske administrations arkiver nu er rykket frem til 1918. Hidtil har danske forskere ifølge en dansk-tysk arkivoverenskomst af 1933 kun haft adgang til arkivalier, der var ældre end 1864 — en for danske forskere utilfredsstillende ordning. Efter forhandlinger mellem arkivledelserne i Slesvig og København er der nu sluttet en ny overenskomst, der har fået sit officielle stempel ved en noteudveksling af 10. juni i år mellem den tyske og danske regering. Ifølge den nye aftale er skæringsdatoen m. h. t. videnskabelig forskning nu d. 9. november 1918, »indtil hvilken dato de to parters arkivstyrelser på egen hånd kan meddele tilladelse til benyttelse af arkivalierne under forudsætning af, at vedkommende andragere er videnskabeligt kvalificerede personer«. Den nye aftale betyder bl. a., at danske forskere nu kan få adgang til så vigtige arkiver som overpræsidentens og den slesvigske regerings.

P. K. I.

Haderslev Amts Museum.

I november 1962 påviste den kendte amatørarkæolog A. Wortmann, Padborg, en større boplads fra vikingetiden syd for byen. Der var udstrakte bopladslag og flere dybe gruber, som syntes at føre ned til

vandførende lag. Interessantest var nogle træstiger, som endnu stod i gruberne, og hvoraf den ene kunne optages ret uskadt.

Den videre undersøgelse af bopladsen overtoges af Nationalmuseet.

På militærets skydeterræn ved Halk var påvist en stenalderboplads, idet genstande fra denne faldt ned ad skrænten til havet. Dækkede stenalderbopladser er ikke almindelige, og denne gjorde sig bemærket ved nogle skår af de såkaldte klokkebægre. Ved en prøveundersøgelse afdækkedes et areal af bopladsen, og det 20-30 cm tykke kulturlag undersøgtes for sit indhold af flintgenstande og skår. Mærkelige var nogle dybe render i kulturlagets overflade. De var indbyrdes nogenlunde parallelle og måtte, selv om de forløb vinkelret på klinten, tolkes som hjulspor. — En senere større undersøgelse må bl. a. søge at datere disse spor.

I Ejsbøl undersøgtes 176 m², som alle fortsatte udgravningen sydpå langs den gamle søbred. Formålet var, som gentagne gange før, at få en klar afslutning af dette store fund.

Men Ejsbøludgravningen var underfundig som hidtil. I stedet for en afslutning på det store fund fik vi en ny lille fundgruppe med genstande fra samme tid som det store fund og med ca. 150 skibsnagler, som for første gang fastslog, at der også her var tale om søfarende angribere.

Og da det var slut, og da vi for en sikkerheds skyld ville lægge en række tomme m² forbi fundet, fandtes i udgravningens sidste timer og i udgravningens sidste halve m² — en jernøkse, ikke før set i Ejsbøl, men nok i andre mosefund!

Vi mener dog, at det egentlige Ejsbølfund, hvis udgravning startede for 8 år siden, nu er undersøgt til bunds. Der er grund til at sige tak til familien Hjort på Ejsbølgård for godt værtskab, til Nationalmuseets ledelse og til inspektør Ørsnes for et eksemplarisk samarbejde og til de bevilgende myndigheder for rundhåndet støtte, hvilket altsammen har bidraget væsentligt til, at dette store udgravningsarbejde har kunnet fuldføres.

For Haderslev Museum har denne udgravning været hovedopgaven i mange år, meget har måttet tilsidesættes for at gennemføre den, og måske har vi midlertidigt svækket vor kontakt med befolkningen. Men det var ofret værd, for når dette fund efter endt konservering og videnskabelig behandling er kommet tilbage fra Nationalmuseet, kan vi skabe en Ejsbøldstilling, der i lang tid vil sætte sit præg på museet.

Om eftermiddagen den 21. juli fejrede museet ved et friluftsprogram sit 75 års jubilæum. Ved stor imødekommenhed fra Tøjhusmuseet og fra Slesvigske Fodregiment blev det muligt at indlede med et farverigt optog. Soldater iført forskellige uniformer fra 1842 til 1940 marcherede gennem byen ud til museets anlæg, og efter at uniformerne her enkeltvis var præsenteret, holdt museets formand, stiftamtmand Pinholt

jubilæumstalen, og programmet sluttede med en opvisning af Haderslev og Omegns Folkedansere. Vejret var smukt, og både optoget og arrangementet ved museet havde samlet mange deltagere.

Museets forskellige samlinger er i årets løb øget ved fund, gaver eller køb. Een gave har sin særlige historie og skal her nævnes. I anledning af jubilæet skænkede sølvsmed Henningsen, Storegade, familiens gamle dannebrog. Det havde været brugt før 1864, kom under fremmedherredømmet frem indendørs hver jul og brugtes igen og for sidste gang d. 10. febr. 1920. Genstande, der fortæller historie, er museets virkefelt.

H. N.

Åbenrå Museum.

I sommeren 1962 kunne museet som det første af de nordslesvigske museer holde 75 års jubilæum.

Jubilæet blev markeret med en specialudstilling af guldsmedearbejder fremstillet af Åbenrå guldsmede. Til denne udstilling havde 29 Åbenrå-sølvsmalere beredvilligt stillet deres skatte til rådighed, således at museet kunne præsentere en udstilling på 199 numre.

Til udgivelse i forbindelse med udstillingen havde dr. S. Schoubye — der iøvrigt også havde været den drivende kraft i forbindelse med udstillingen — udarbejdet et skrift »Guldsmede-håndværket i Åbenrå 1600—1900«, således at museet i forbindelse med jubilæet kunne markere udgivelsen af skrift nr. 1.

I Hjemstavnsugen 23. febr. til 3. marts 1962 var museets lokaler stillet til rådighed for en hjemstavnsudstilling arrangeret af Åbenrå byhistoriske forening i samarbejde med Åbenrå Antikvitetshandel. Det var hensigten ved denne udstilling at vise nogle af de karakteristiske genstande, som i ældre tid anvendtes i Åbenrå-hjem, og som var fremstillet af Åbenrå-håndværkere.

Endvidere har udstillingslokalerne vederlagsfrit været stillet til rådighed for Kunstforeningen i Åbenrå til afholdelse af 2 maleriudstillinger.

Den påbegyndte restaurering af museets lokaler kunne i år fortsættes ved, at en del af stueetagens udstillingslokaler er blevet forsynet med ny gulvbelægning, ligesom der i en del montere og i kælderetagen er opsat ny elektrisk belysning.

Til museets samlinger har der været en pæn tilgang af museums-genstande i form af gaver. Som særlige »gaver« kan nævnes, at der i et tilfælde er oprettet et testamente vedr. museets overtagelse af et — efter museets skøn — værdifuldt bo, ligesom der er oprettet skriftlig overenskomst om overtagelse af en gammel smedie.

Ved indkøb har museet til sølvsamlingen bl. a. erhvervet 1 sølvbæger fremstillet af Åbenrå-guldsmeden Anders v. Barm, 1 sukkerstrøbøse af Åbenrå-guldsmeden B. Sørensen Rosendahl, 1 hovedvandsæg af

Åbenrå-guldsmeden Chr. Waidløw Møller samt en række spiseskeer m. v. af forskellige Åbenrå-mestre.

Ved indkøb til malerisamlingen har museet erhvervet:

Jes Jessen: Portrætmaleri af teologen Hans Hansen, (str. 80 × 65), malet 1801. *Th. Jensen*: Portrætmaleri af fru Nicoline Marie Andresen, (str. 27 × 37), malet 1866. *And. Kjær*, Østerløgum: Mandsportræt (str. 24 × 28).

Med Åbenrå Skyttelav er der blevet etableret en deponeringsordning, således at lavets sølvpokaler og sølvbægre, der for en stor dels vedkommende er fremstillet af Åbenrå-guldsmede, udstilles i museet sammen med museets sølvsamling.

På Åbenrå vandrerskole og på Købmandsskolen i Åbenrå er der arrangeret særudstillinger fra museet for at henlede vandrernes og de studerendes opmærksomhed på museet.

En del af museets kunstværker har iøvrigt været udlånt til forskellige udstillinger.

Besøgstallet viser en stadig stigning, og i årets løb har museet været besøgt af ca. 4000 personer.

K. A. F.

Museet på Sønderborg Slot.

1962—63 var publikumsmæssigt et godt år for museet på Sønderborg Slot. Besøgstallet var en smule mindre med henved 60.000 gæster, hvoraf omtrent 20.000 var skole-elever på klassebesøg. Antallet af selskabsrejser har været mærkbart faldende, mens familiebesøget, ikke mindst ude fra omegnens campingpladser, er steget så meget, at foregående års rekordindtægt på 45.000,— kr. blev nået også i 1962—63. Langt den væsentligste del af turistbesøget, svarende til godt 73 % af entréindtægten, falder i juni-juli-august. Dette hænger uden tvivl sammen dels med den almindelige turiststrøms fordeling, men også med den manglende varme på museet, der i mærkbar grad hæmmer et vinterbesøg. Ikke mindst synes de lokale skoler af denne grund at svigte museet, trods den gratis adgang.

Restaureringssagen — hvor også varmeproblemet jo skulle løses — skred kun langsomt fremad og gik til slut næsten i stå. Boligministeriet havde bevilliget 80.000,— til supplerende undersøgelser og detailprojektering, og dette arbejde afsluttedes i foråret 1963. Træværk på loft og i gulve blev omhyggeligt undersøgt, der blev taget prøver af murstenene, og der foretoges nøjagtige målinger for at finde frem til eventuelle bevægelser i murværket. Forskellige mindre prøvereparationer udførtes for at skaffe størst mulig sikkerhed i prisberegningen. Resultatet af alle ekspertundersøgelserne var ikke særlig opmuntrende. Etageadskillelserne bestod af 3-4-5 lag gulve på gamle bjælker, og selvom bjælkerne var overvejende gode, viste gulvbrædderne sig at

være meget ormangrebne og stærkt nedslidte, således at samtlige gulve må fornyes. Spærene, der midtvejs er relativt gode, viste sig at være nedmurede i murenes øverste del, hvorfra fugt ikke har kunnet fordampe. De er derfor så voldsomt angrebne af fugt og råd, at en total fornyelse er nødvendig. Målingerne i muren viste sætninger i nord- og nordvestside af ydermurene, og endelig afslørede nogle pudsafhugninger en række dårlige og skæmmende reparationer i vinduesnicher, foretaget i de sidste hundrede år. På dette grundlag revideredes det overslag, som foreløbigt var givet i Sønderborg-udvalgets betænkning af 1961, og detailprojektet regner nu med en samlet omkostning på omkring 8 mill. kroner. Forhåbentlig vil en forsinkelse af arbejdet ikke yderligere fordyre arbejdet unødigt.

I 1963 har museumsloven været gældende i fem år, og den skal derfor revideres i 1963/64. Loven har betydet mærkbare forbedringer for de fleste provinsmuseer. Dette er måske blevet særlig klart i Nordslesvig, hvor det nære samarbejde mellem de nordslesvigske museer, der har resulteret i dannelsen af Nordslesvigs Museumsråd, har betydet særlig intensiv udnyttelse af lovens muligheder. Museet på Sønderborg Slot var blandt de første, der blev landsdelsmuseum, og museet oppebærer nu det maximale statstilskud på ca. 33.000,— kr. Museet har desuden modtaget særtilskud til løsning af specielle opgaver, dels indkøb, dels konservering og udarbejdelse af arkiver. Hertil er så kommet tilskud fra Statens almindelige Videnskabsfond til undersøgelser af altsige bindingsværksbygninger. En stor del af den derved startede forskning vil først efterhånden blive udmøntet i artikler og afhandlinger, men det er værd at notere, at antallet af afhandlinger, hvori museets genstande er blevet udnyttet, har været voldsomt stigende i de sidste år. Forhåbentlig resulterer lovens revision i en ajour-føring af tilskudsreglerne, men det var i høj grad ønskeligt, om der desuden skaffedes øget mulighed for en hårdt tiltrængt hjælp dels til konservering, dels til udvidelse af museets kartoteker og andre hjælpemidler for de forskere, der ønsker at udnytte de rige samlinger. For et museum som Sønderborg, hvor det store besøgstal betyder øgede udgifter til rengøring, vedligeholdelse og opsyn, var desuden en ordning med særtilskud i forhold til besøget i høj grad ønskværdigt.

Museet har også i det forløbne år modtaget adskillige værdifulde gaver. Den fornemste gave til de historiske afdelinger er et sølvtøjsæt, oprindelig tilhørende rigsarkivar A. D. Jørgensen, nu skænket af dennes søn, højesteretspræsident Troels G. Jørgensen. Museet havde allerede for flere år siden erhvervet sig et sæt kopper med blomsterdekoration og de slesvigske løver samt et porcellænsfad med motiv fra Gråsten, hvor A. D. Jørgensen fødtes 1840. Nu har museet generøst fået skænket resten af dette sæt, nemlig de tilhørende sølvgenstande: kaffekande, sukkerskål og flødekande med tilhørende bakke samt the-

skeer. Hele sættet er i 1886 skænket til A. D. Jørgensen, således som det fremgår af en indskrift på kaffekanden: Til Geheimearkivar A. D. Jørgensen. — Fra Bønder i Haderslev Amt 1886.

Til de historiske samlinger er desuden foræret et par uniformsdele i velbevaret stand og nogle billeder fra både de slesvigske krige og verdenskrigene. Endvidere er købt et glas, hvori er graveret det slesvigske våben og mindeinskriftion for slaget ved Eckernførde 1849.

De fleste nyerhvervelser er indkommet til den kulturhistoriske afdeling. Til tekstilsamlingerne er fra flere skænket kjoler eller dele heraf, desuden er modtaget et par særke og nogle skjorter, hjemmestrikkede strømper, huer og andre dragtdele foruden diverse redskaber, bl. a. en stor egetræsæv. Til håndværker- og landbrugsafdelingerne er indkommet forskellige redskaber, og en gammel kane supplerer vor vognsamling. Fra Sønderborg Ladegård er modtaget et stort egetræsmalet skab og et spejl. En fiskeske, udført af Sønderborg-guldsmeden J. J. Jørgensen, og en theske af D. Detlefsen er skænket sølvsamlingen. Indkøbt er et smukt rokokko-hovedvandsæg af fin kvalitet af Ph. E. Jansen, vel en af de dygtigste Sønderborg-guldsmede — men det var også årets dyreste indkøb. En stor rødmalet kiste med årstallet 1695 og to malede våben er erhvervet sammen med en egetræsvugge, og to høje messingalterstager med snoet skaft er købt til kirkesamlingen, evt. til placering i Dorotheas Kapel. Desuden er købt et såkaldt Ærø-spejl, to hattæsker af særpræget form, et etui af træ til briller, en sengevarmer af glaseret lertøj og en mindre fyrretræskiste.

Til kunstafdelingen er indkøbt et maleri, en ung pige i blåt, af Johanne From-Clausen. Den største nyerhvervelse var indkøbet af tre portrætter af C. A. Jensen: Maria M. Jensen, kunstnerens moder, en gentagelse fra 1838 af det billede af moderen, der nu findes i Statens Museum for Kunst. Læreren Hans Jensen i Ågerup, fra 1828, af S. Schultz betegnet som et billede af høj malerisk kvalitet. Justitsråd Thomas Lorenzen, kunstnerens svigerfader og fader til den bekendte danske politiker P. Hiort Lorenzen, altså et billede af særlig betydning for samlingen i Sønderborg. Til dette indkøb modtog museet et stort tilskud fra Ny Carlsbergfondet, som således påny hjælp museet til en meget betydningsfuld forøgelse af dets kunstsamling. Dansk guldaldermaleris fornemste portrætmaler C. A. Jensen er dermed repræsenteret i museet med 7 gode billeder, der i tid spænder fra 1827 til 1845.

I vintersæsonen har museet stillet lokaler til rådighed for udstillinger, arrangeret af Sønderborg Kunstforening og af SAMIS, og endelig har museet i samarbejde med Historisk Samfund arrangeret tre foredragsaftener over emnet: Dansk middelalder.

I det forløbne år har museets leder deltaget i fællesmøder mellem de nordslesvigske museers ledere, i Dansk historisk Fællesforenings årsmøde, i fællesmøder for ledere af landsdelsmuseer og har desuden,

takket være en bevilling fra British Council, haft lejlighed til en måneds studieophold i England for at studere museer, ganske særligt museer i gamle bygninger samt museers udnyttelse i skoleundervisningen.

J. S.

Tønder Museum.

Det lykkedes museet i foråret 1963 at erhverve et parti ældre hollandske fliser i Sønder Sejerslev, formentlig de sidste af deres art, som overhovedet var tilbage i privateje i museets arbejdsområde, og det må anses for tvivlsomt, om museets efterhånden berømte flisesamling kan forøges yderligere, når man — som praksis hidtil har været — skal afgrænse indsamlingsområdet til Tønder amt. For så vidt er det trist at skulle fastslå, at et så karakteristisk træk som de flisebeklædte vægge i de vestslesvigske huse omsider er ganske forsvundet, og at Tønder Museums samling alene er en mindelse om denne smukke udsmykning. Men godt er det naturligvis, at museet de sidste 30 år var opmærksom på dette forhold og sikrede sig, hvad muligt var. Dette her er jo ikke det eneste eksempel på en tradition, der forsvinder, men derimod er det vel ret enestående, at et museum har haft lejlighed til at følge traditionens opløsning så nøje, at det har kunnet sikre eftertiden erindringen om den ved en praktisk taget fuldstændig repræsentation af samtlige forekommende typer. Det er museets plan til markering af det 40 års jubilæum, som man ellers gik hen over i stilhed, at udgive en publikation om de hollandske fliser på Tønder-egnen, en stærkt forøget ny-udgave af museets første publikation fra 1949, som har været udsolgt i mange år.

I øvrigt er samlingen udvidet med betydelige eksempler på egnens møbelkunst og folkekunst, og for kunstsamlingens vedkommende foreligger omsider et samlet illustreret katalog.

Museets kniplinger befinder sig stadig i København, og der er beklageligvis ikke udsigt til, at de vil kunne udstilles foreløbigt, så længe vi ikke har egnede udstillingsrum til dem. Men de er bragt i orden og er klar til beskrivelse og katalogisering, en opgave man håber at kunne løse ved fondsmidler.

Museumsbesøget har siden den sidste beretning i SJy Årb været stærkt stigende og har passeret de 6.000, hvilket er det største besøgstal i museets historie. Beklageligvis har museet været udsat for en del tyverier i den sidste tid, og det vil kunne medføre, at man må ændre opstillingen, som man hidtil har bestræbt sig for at gøre så hyggelig og lidet museumsagtig som muligt. Desværre er det efterhånden blevet en sport at stjæle på museer, og man har en begrundet formodning om, at der ikke stjæles med videresalg for øje.

Med Museumsråd for Nordslesvig er løst en række betydelige op-

gaver, herunder fremstilling af farvelysbilleder fra de sønderjyske museer og afskrift af Nationalmuseets registrant over genstande fra Slesvig.

Museets udvidelsesplaner er stillet ganske i bero. Kulturpausen synes at blive et kulturstop. Det er på nærværende tidspunkt et uafklaret spørgsmål, om den ventede lov for kunstmuseer i provinsen vil virke fremmende eller hæmmende på det nybyggeri, museumsbestyrelsen har drøftet siden 1960.

S. S.

Båndoptagelser af folkesang i Sønderjylland 1960—1963.

I det følgende skal gives en kort og skematisk rapport over ca. 3 års indsamlingsarbejde: efteråret 1960—7. september 1963. Et første forsøg blev gjort i sommeren 1959, uden erfaring, med lånt og gammeldags apparat og i lånt bil, venligst kørt af Andreas Michaelsen, Vojens. Besøget gjaldt en bekendt af Michaelsen: Johan Boisen, Hammelev, der sang en række viser, jeg ikke havde hørt før. Forsøget var opmuntrende, men en fortsættelse af indsamlingsarbejdet krævede organisation og apparatur. Landsarkivet i Åbenrå stillede sig venligst til rådighed, dels med en opfordring til medlemmerne af Historisk Samfund for Sønderjylland om at fremkomme med meddelelser om egnede sangere (1960), dels fortsat som en slags central for modtagelse af nye henvendelser. Indsamlingsarbejdet begyndte for alvor sensommeren 1960. En skikkelig båndoptager blev anskaffet, i perioder stillede Historisk Samfund sit apparat til rådighed, venlige bilejere — lærerne Asly Nielsen (København) og Jens Kristensen (Genner) samt fhv. gårdejer Hans Peter Tygesen (Rise) — kørte mig til åstedet, indimellem skete optagelser ved radiovogn til brug for udsendelser i begyndelsen af 1961. Siden er båndoptageren blevet udskiftet med et kvalitetsapparat (Revox), jeg selv er blevet kørende, samarbejdet med radioen er fortsat (udsendelser 1963, ny udsendelsesrække 1964). I starten har indsamlingen været støttet af Bdr. Brousts Legat. Når indsamlingen og bearbejdelsen af stoffet har kunnet intensiveres det sidste 1½ års tid, skyldes det især, at Statens almindelige Videnskabsfond siden april 1962 er trådt hjælpende til.

Med det støt voksende antal sange og samtaler har meldt sig spørgsmål som registrering, overblik, ordning, nedskrift, nyttiggørelse m. m. Siden juni 1962 har gartner Joh. Thoms, Rise, været fast knyttet til denne side af indsamlingsarbejdet. Han har ene mand registreret samtlige bånd (o. 180) anlagt navne- og stedregister, udfyldt kartotekskort over hver sanger (med alle hans eller hendes sange) og hver sang (med angivelse af én eller flere sangere); han er endvidere gået i gang med aflytning og nedskrift af tekster, med afskrivning af håndskrevne viser og vischøger (her har også Historisk Samfund og enkeltpersoner ydet

stort arbejde), med katalogisering af visse folkekære sangbøger (Den syngende Mand m. fl.) og jævnføring mellem båndoptagelser og trykte (formodede) kilder. I over et år har Joh. Thoms været fast ledsager på indsamlingsrejserne, indimellem har han selv foretaget optagelser. Hvad nedenfor meddeles er ekstrakt af hans registrerings- og katalogiseringsarbejde.

Endnu skal forudskikkes, at vi primært har søgt efter den »skjulte« folkesang, altså viser og sange, som ikke genfindes i f. eks. Den blå Sangbog eller Højskolesangbogen. Den side af sagen haster mest. Men grænserne er flydende. Det store flertal af sange er på rigsmål, ret få på dialekt; der findes ikke helt få tyske sange, og nogle på plattysk og frisisk. Disse grupper er dog ikke opgjort endnu. Om fremtidsplanerne til sidst.

*

Ialt er pr. 7/9 1963 optaget 3123 numre. Af disse er 1148 gentagelser og 399 (længere) samtaler. Antallet af *forskellige* viser, sange, rim og remser bliver herefter 1576, de fleste af dem som nævnt uden for de officielle sangbøgers repertoire, og de fleste med melodier.

Gentagelserne (varianter) vil til sin tid nok være et studium værd. Her kun nogle tørre tal: 2 sange 19 gange (forkortes 2:19); 1:16; 3:11; 4:8; 10:7; 13:6; 24:5; 34:4; 71:3; 206:2.

Rubriceringen i *genrer* har sine vanskeligheder og er ikke gennemført systematisk, og også her er grænserne flydende. Følgende tal meddeles derfor med forbehold:

Rim, remser, sejer	539	Sømandsviser	21
Ældre og yngre folkeviser, deriblandt skæmteviser . . .	32	Vaudeville-, teatervisere	14
Kærlighedssange	100	Andre sange	15
Romanviser	17	Fædrelandssange	46
Skills- og skæmteviser	472	Hjemstavnsange	41
Yngre folkesange	111	Åndelige viser og salmer	
Soldatersange	52	(d. sønderjyske salmebog og	
		d. tyske salmebog m. fl.) . .	116

De nævnte 3123 numre er fordelt på 165 personer; kor, skole, kirke, forsamlingsaal har deltaget i et antal af 10.

Opgjort efter *amter og egne (sogne, byer)* fordeler de *medvirkende* sig således:

I *Åbenrå amt* med 10 sogne: Åbenrå (13 medvirkende), Rise (23), Bjolderup (1), Gråsten (3), Bov (4), Avnbøl (1), Kliplev (10), Østerløgum (1), Broager (1), Holbøl (1): ialt 58 medvirkende.

II *Tønder amt* med 13 sogne: Tønder (4), Emmerske (2), Hjørpsted (2), Rømø (3), Roager (2), Møgeltønder (5), Bylderup Bov (1), Brede (8), Emmerlev (3), Højer (2), Abild (1), Skast (2): ialt 35 medvirkende.

III *Haderslev amt* med 11 sogne: Hammelev (3), Vojens (1), Gram

(4), Jels (1), Fole (1), Østerlindet (1), Hjerting (5), Skrave (5), Bevtoft (3), Spandet (1), Nustrup (2): ialt 23 medvirkende.

IV *Sønderborg amt* med 5 sogne: Sønderborg (8), Svenstrup (1), Ketting (2), Notmark (1), Kirke-Hørup (2): ialt 14 medvirkende.

V *Sydslesvig* og Holsten med 10 sogne (byer): Ladelund (4), Vandrup (4), Læk (4), Store Vi (2), Flensborg (2), Medelby (2), Lyksborg (1), Itzehoe (1), Neumünster (1): ialt 23 medvirkende.

VI *Andre egne* med sønderjyske sangere: Kolding (1), Vejen (1), København (3), Odense (1), Verninge (1), U. S. A. (1): ialt 8 medvirkende.

På Manø er hørt 4 sangere.

Enkelte radiooptagelser (f. eks. kor fra Slesvig) er ikke arkiveret.

Enkelte bynavne udgår af oversigten, fordi denne er ordnet sognevis.

Det vil af ovenstående ses, at der foresvæver os en idé om at dække hele Sønderjylland, sogn for sogn. Det vil også ses, at vi er langt fra målet, at visse egne er vel repræsenterede, andre — måske af tilfældige grunde — kun tyndt eller slet ikke. Men formentlig når vi aldrig rundt, eller vi kommer for sent, eller vi når ikke frem til de rette folk. At disse findes i de fleste sogne, er der næppe nogen tvivl om. Formidlingen er hyppigere og hyppigere sket fra sanger til sanger, fra sogn til sogn. Så vidt stofindsamlingens *geografiske* omfang.

Nok så vigtigt er det dog at betragte folkesangen som udtryk for en *tilstand* eller en *bevægelse* i folkelivet. Så oplysende kendskab til antal og udbredelse end er, så når vi ikke ud over det pittoreske, hvis vi bliver stående her. Men sangen er en spejling, fatter og tyder vi den ret, af sind og skæbne, af tro og kamp, af miljø og opvækst, af klasse og samfund, af skolen og livet, af folkeminde og tidsskifte, af modersmål og tillært sprog, af grænseegn og fædreland, af dansk og tysk, af dansk-tysk og tysk-dansk, af grænselandets dualisme.

For en sådan betragtning bliver indsamlingens formål foruden det repræsentative antal især det karakteristiske eksempel. Vi kan slække på fuldstændigheden, blot vi har det talende vidnesbyrd. Men tingene går i ring: vi opdager det karakteristiske ved at nå vidt omkring.

Af *opgaver*, som efterhånden har meldt sig under indsamlingen, skal nævnes: særtræk i sønderjysk salmebog, tysk salmesang, forskellige bevægelers åndelige vise, brugen af Den blå Sangbog før 1914, krigsfangernes sange under 1. verdenskrig; særprægede sangeres repertoire så fyldigt som muligt; forbindelsen mod nord og forbindelsen mod syd (visefællesskab); generationernes sange; tvesprogethed i folkesangen, sprogskifte og folkeminder. Dertil historisk-litterære spørgsmål, om muligt tillige belyst gennem efterdønninger i nutidstradition, f. eks. rim og remser; folkevise og nymodens sang o. 1800; folkevækkelse og folkesang i 1840'erne; de store begivenheder i den anonyme folkesang; Den blå Sangbogs genesis og skæbne.

Om selve *materialet* endnu så meget: registreringer, kartoteker og afskrifter bliver lavet in duplo, det ene til eget brug, det andet til Historisk Samfunds lokalhistoriske Samling, der foreløbig er anbragt i Landsarkivet i Åbenrå. En kopi af båndene — formentlig i uddrag og i ordnet rækkefølge — vil efter planerne ligeledes finde plads i Landsarkivet. Det samlede materiale har sin plads på Sanghistorisk Arkiv, Århus. Danmarks Radio er interesseret i ordning og arkivering af i alle tilfælde radiovogns-stoffet, Dansk Folkemindesamling i en sam- ordning af al nutidstradition, herunder det sønderjyske stof. Andre institutioner (biblioteker) samt enkeltpersoner kan have særinteresser i dele af stoffet. At imødekomme sådanne ønsker er kun et spørgsmål om tid og arbejdskraft. Imens går indsamlingen videre.

Karl Clausen.

Fra den politiske spænding i Nordslesvig før 1914.

I tilslutning til min afhandling om pastor Tonnesen i Hoptrup i »Søn- derjyske Årbøger« 1962 aftrykkes her i oversættelse to aktstykker, som må siges at være karakteristiske og afslørende for den politiske spæn- ding i Nordslesvig i 1912 forud for splittelsen i Indre Mission. De var hidtil ukendte for mig. Redaktør Kamphövener, Åbenrå, har stillet dem til rådighed. Rogge var landråd i Tønder 1905—1914. Han skal ellers have været forsonlig indstillet, hvilket svarer til stemningen i Tønder bys tyske borgerskab.

Slesvig, den 28. maj 1912.

Regeringspræsidenten.

Pastor Tonnesen i Hoptrup har som formand for Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig bedt om tilladelse til afholdelse af en bortlodning af danske opbyggelsesbøger og religiøse billeder i Nord- slesvig. Der skal stilles 1.000 gevinster til rådighed, hvis samlede værdi svarer til 4.000 lodsedler à 1 mark. Nævnte forenings bestyrelse hæv- der, at tingene ikke indeholder noget politisk, og vil overtage garanti herfor.

Jeg anmoder Dem om en udtalelse inden den 15. juni 1912 om og i givet tilfælde, hvilke indvendinger der vil være at gøre gældende.

Til landråden i Tønder.

(sign.) (ulæselig).

•

Tønder, den 7. juni 1912.

Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig har så ofte udfol- det en ensidig danskvenlig virksomhed, navnlig har formanden, pastor Tonnesen i Hoptrup, allerede gentagne gange ved sin optræden i nationalpolitisk henseende vakt stærk harme hos tyskerne, således at

jeg ganske afgjort må udtale mig imod, at andragendet fra Kirkelig Forening for Indre Mission om bortlodning bevilges.

(sign.) Rogge.

Forespørgslen må antages at være sendt til alle landråder i Nordslesvig. Svarene vil have været de samme.

Jens Holdt.

To kommentarer til forårsheftet 1963

til billedteksten side 78.

Niels Christian Gaasvig (1871—1951) overtog den 31. juli 1897 efter Georg Lindstrøm det L. N. Christensen tidligere tilhørende fotografiske atelier i Apotekergade 310, nu nr. 13, i Haderslev og flyttede den 1. maj 1909 til Gravene 433a, nu nr. 4, hvor han overtog atelieret efter Albrecht Doses enke. Her drev han derefter fotografisk virksomhed, til han omkring genforeningen efter ganske kort tid at have haft atelier i Storegade 6 gik over til andet erhverv.

Det kan derfor ikke være Gaasvig, som har fotograferet Laurids Skau, men til det side 78 gengivne billede må der være benyttet en kopi af en ældre optagelse, som vel kan være taget i Haderslev, men snarere skyldes en fotograf i København.

Rettelse til side 70, note 2.

Vilhelm Mussmann var ikke ejer af Mariegård, men af ejendommen Mariesminde på Åstrupvej i Haderslev. Fejlen skyldes formentlig registeret til Sønderjyske Årbøger, hvorfra den vel også har forvildet sig ind i registeret til Harald Jørgensens bog: *To Ungdomsvenner.*

O. Chr.

Kirkehistorisk Udvalg.

Foreløbig har fem forskere indenfor Sønderjyllands kirkehistorie lovet at udfylde kort til et fælleskartotek. Der udfyldes tre slags kort: 1. personer, 2. emner, 3. steder. Hensigten hermed er, at det, vi finder, ikke skal gå til spilde, men kunne benyttes af andre, især af nybegyndere. Har nogen lyst til at være med, bedes man rekvirere kort hos provst emer., dr. theol. Jens Holdt, »Holtinga«, Askov pr. Vejen. Hovedvægten lægges på stikord med nøjagtige kildeanvisninger. Hvis man vil stille egne kort eller sedler til rådighed, vil provst Holdt være taknemlig for sådanne, også til låns eller afskrivning.

Den 20. nov. 1963 samledes man til konvent i Angel. Først besøgte Sørup kirke, og dens historie blev fortalt. Derefter holdt pastor H. F. Petersen foredrag i Satrup skole om »Pietismen i Flensborg«. Til slut var der samvær i den danske præstebolig.

H. F. P.

Udflugten til Før søndag den 8. september 1963.

Som mål for årets store egnsvandring havde man valgt vesterhavsoen Før, der med sine særprægede kirker, mange gamle vestslesvigske gårde og storslåede natur viste sig at udøve stor tiltrækningskraft på Historisk Samfunds medlemmer. Af hensyn til øens busser havde det været nødvendigt at sætte 300 deltagere som maksimum, hvorfor man desværre havde måttet sige nej til godt 75, der meldte sig for sent.

På grund af tidevandet var afgang fra Dagebøl sat til kl. 8,15. Ved ankomsten til Før blev deltagerne hilst velkommen med hornmusik på molen. Man delte sig straks i to hold, hvoraf det ene under ledelse af vandrelærer Markussen med busser blev befordret øen rundt, hvor der var lejlighed til bl. a. at se St. Johannes kirke udefra og kirkegården med de karakteristiske gravsten og beundre de gamle gårde. Det andet hold blev imens ført på byvandring af lærer Emil Schrøder, der afsluttede turen med et besøg på Häberlin-museet med dets særlige hvalfanger- og søfarerstemning. I tilknytning til museet besås øens ældste gård med bl. a. en — ganske vist rekonstrueret — væg af græstørv.

Til middagen på kurhuset mødtes begge hold, hvorefter man samlet påhørte museumsinspektør Bjarne Stoklunds lysbilledforedrag »Gamle huse på Før«, hvor byggeskikken blev set i videre perspektiv med paralleller til dansk og hollandsk byggeskik. Interesserede henvises til Sønderjysk Månedsskrifts oktober nr., hvor museumsinspektør Stoklunds foredrag er aftrykt.

Om eftermiddagen blev rollerne byttet om, og ganske vist blev deltagerne i busturen snydt for en del af vejen på grund af uheld med den ene bus, men til gengæld fik de af pastor Kamper forevist St. Johannes kirkes indre, hvilket ikke havde været muligt om formiddagen, da der var gudstjeneste i kirken.

Henad kl. 18 sejlede skibet atter hjemad, og deltagerne havde med sig et indtryk af en særpræget egn med mange historiske minder.

HW.

Amtskredsens arbejde

Haderslev amt.

Der har i år kun været afholdt to møder og udflugter, idet der ingen arrangementer blev i hjemstavnsugen her i Haderslev amt. Første møde var generalforsamlingen, som blev holdt på Hotel Jels lørdag den 20. april. Det lokale udvalg havde arrangeret en meget righoldig udstilling af gammelt håndværktøj, særlig til træarbejde. På en meget instruktiv måde havde man opstillet de forskellige gamle håndværkeres værksteder, så man fik en tydelig fornemmelse af, hvordan man i denne gamle skovegn havde levet af skoven. De tre lærere Kr. Nielsen, Relsted og Hviid havde delt arbejdet mellem sig, så at den første fortalte om de

gamle Jels-håndværkere, den anden om Jels mølle, mens den sidste gav os glimt fra voldstedets spændende historie. Mødet, hvori deltog ca. 70 medlemmer, sluttede med et besøg på den smukke Jels mølle og på voldstedet.

Sommerudflugten blev holdt 18. august og gik i år til Gram. Man samledes i Bevtoft og under ledelse af H. Neumann kørte man over Åbøl gennem Kastrup enge til Kastrup. Her gjorde man holdt med udsigt over den milevide engflade, og konsulent M. Toft fortalte om det store afvandings- og grundforbedringsarbejde, som havde gjort disse engstrækninger til landbrugsjord. Herfra kørte man til Gram storskov, hvor grev J. Brockenhuus Schack tog imod og fortalte om det gamle Gram slot, som har ligget herude. Siden samledes man så i det nuværende Gram slots gårdsplads, hvor greven på meget instruktiv måde fortalte slottets bygningshistorie.

Turen sluttede i den smukt restaurerede Gram kirke, hvor provst Steen Christiansen fortalte om kirkebygningen. Ca. 200 deltog i denne vellykkede udflugt.

Indenfor amsudsvalget er sket den ændring, at H. V. Gregersen som hovedstyrelsesmedlem ikke kunne modtage genvalg. I hans sted har vi fået H. Neumann ind i udvalget.

T. Holm.

Åbenrå amtskreds.

Torsdag den 25. april 1963 afholdtes generalforsamling på ungdomshjemmet. Her blev pastor Urban Schrøder, Varnæs, valgt ind i bestyrelsen i stedet for politimester Bjerre, Gråsten, der ikke ønskede genvalg. Efter generalforsamlingen holdt museumsinspektør H. Neumann et levende foredrag om »vor oldtid« ledsaget af fremragende farvelysbilleder. De ca. 40 deltagere var begejstrede.

Amtskredsen har i februar formidlet arrangementer i forbindelse med hjemstavnsugen, blandt andet i Bov, Bolderslev og Nørre Hostrup. I Åbenrå havde Folkeligt Samfund dr. theol. Hejselbjerg Paulsen med foredrag om sønderjysk salmesang, Byhistorisk forening en fin hjemstavnsudstilling med Åbenrå-møbler og brugsgenstande på Åbenrå museum og Historisk Samfund m. fl. en foredragsrække om »Åbenrå i mands minde«. Disse foredrag samlede så stor deltagelse, at de sprængte alle rammer, og man måtte henlægge dem til Åbenrå statsskoles festsal.

Den 16. juni foretoges i fællesskab med Folkeligt Samfund en udflugt fra Barsø landing. Mellem 70 og 80 deltagere besteg først øens Gylden-fjordbåden »Kirsten« direkte fra Åbenrå og delvis med rutebil og færge fra Barsølanding. Mellem 70 og 80 deltagere besteg først øens Gylden-høj, hvor lærer Holdt, Rugbjerg, gav en oversigt over øens udsigtspunkter. I skolen viste lærerinde fru Ipland, at hvor der er hjerterum, er der også husrum, idet alle deltagerne blev bænket om et hyggeligt kaffe-

*Pastor Urban Schrøder
taler på Barsø.*

bord i skolestuen og på græsplænen. Samlet på denne påhørte de mange mennesker, der kom nemlig efterhånden flere til, Jes Holdts glimrende foredrag om Barsø og pastor Urban Schrøders meget interessante redegørelse for troslivet på Barsø, til dels opbygget over en enestående fin og sjælden bogsamling, som findes på Svennesens gård på Barsø. Bogsamlingen, som Urban Schrøder i forvejen havde gennemgået og ordnet, fik deltagerne til afslutning lov til at se på gården, hvor der også fandtes mange dejlige gamle møbler, fajancer, sølvtøj m. m.

Den 10. juli havde pastor Urban Schrøder og Jens Chr. Laursen indbudt til en sognehistorisk aften i Bovrup. Som sædvanligt var der et overvældende antal deltagere, idet der var mødt næsten 100, der i Bovrup ungdomsskoles sal påhørte pastor Schrøders foredrag om de to kvinder, møster Mette Kjestine og hendes visebog fra 1832 og om oldemor på Fennevej, der døde i 1920 i den høje alder af 102 år.

H. J.

Sønderborg amtskreds.

Som delvis omtalt i sidste årsberetning afholdtes i oktober og november måned 1962 et udvidet hjemstavnskursus — sideløbende i Nybøl og på Danebod højskole. Deltagerantallet var ca. 100. Ved en fællesafslutning på Danebod talte museumsinspektør S. Schoubye om sønder-

jysk sølv, og mange fine gamle sølvting, som mødedeltagerne havde medbragt, blev fremvist og sagkyndigt vurderet.

Amtskredsens generalforsamling afholdtes den 8. maj i forsamlingsgården i Vester Sottrup. Amtsudvalget blev genvalgt. Professor Axel Steensberg talte og viste lysbilleder.

Der fremførtes forslag om at udskrive en prisopgave om et historisk emne med tilknytning til Sønderborg amt. — (Se nærmere i aviserne og Sønderjysk Månedsskrift.) Vi håber, at mange og helst også ukendte skribenter må komme frem ved denne lejlighed. 1100 kr. i kontanter og en del store bogpræmier må vel nok kunne anspore til deltagelse.

E. C.

Tønder amtskreds.

Torsdag den 8. november 1962 holdtes efterårsmøde i samarbejde med Bredebro ungdomsforening i Brede forsamlingshus. Museumsinspektør Voss berettede om udgravningerne i Abterp. Der var god tilslutning.

Tirsdag den 26. marts holdtes årsmøde og generalforsamling på Tønderhus i Tønder med sædvanlig dagsorden. I stedet for afdøde gårdejer Obeling Andersen, Brøns, blev valgt gårdejer Martin Thyssen, Vodder. Under eventuelt drøftedes egnstur.

Der fremkom en meget skarp kritik af amtskredsens dårlige økonomi, der forhindrede, at man honorerede foredragsholdere rimeligt. Man gik stærkt ind for at hæve adgangsgebyret ved de forskellige arrangementer. I tilslutning til generalforsamlingen talte museumsinspektør Hans Neumann, Haderslev, om vore oldtidshøje.

Lørdag den 8. juni var der egnsvandring til Kongeådalene. I Skodborghus fortalte lærer Hermansen, Skodborg, om egnen og i særdeleshed om det stykke af Hærvejen, der går gennem sognet. I Skibelund krat berettedes der om mindestenene og om samlingsstedets betydning. Tilslutningen til egnsvandringen kunne have været bedre.

Den 28. juli holdtes Historisk Søndag i amtet. Man havde udpeget ialt 7 besøgssteder i amtet, hvorimellem deltagerne selv sørgede for transport. I Løgumkloster kirke var cand. pharm. Morten Beier, Løgumkloster, vejleder, på Vongshøj fortalte sognerådsformand A. P. Lund, Nr. Løgum, i udgravningerne ved Abterp viste museumsinspektør Voss rundt, på Trøjborg berettede bankdirektør Munch-Knudsen, Tønder, om stedets historie, ved Højer Sluse forklarede fhv. distriktsbestyrer J. P. Knudsen, Tønder, om slusen, landvinding og afvanding, i Hjerpsted kirke tog viceskoleinspektør Werner Christiansen, Tønder, imod, og bagermester Brodersen, Hjerpsted, havde åbnet sit hjem og sin samling for besøgende. Arrangementet blev afgjort succes, godt 500 deltagere var der; det største enkeltbesøg havde Abterp, hvor der var 400 besøgende.

C. S.

Sydslesvigs amtskreds.

I det forløbne år har vi været samlet til nogle interessante måneds-møder. Fredag den 8. februar 1963 afholdtes der på Centralbiblioteket i Flensborg et møde med museumsdirektør Jørgen Paulsen, Frederiksborg Slot, som talte over emnet »Augustenborg som dansk kulturcentrum«. Det blev en enestående oplevelse. Selve foredraget og de mange interessante billeder gav de fremmødte et indholdsrigt tidsbillede.

I forbindelse med samfundets generalforsamling den 19. marts talte universitetslektor H. P. Clausen fra Århus over emnet »Augustenborgernes politiske betydning«. Hermed fik vi ved de to foredrag emnet »Augustenborg« grundigt belyst. Det har bestemt bidraget til, at interessen for oplysningen om vor hjemstavn er blevet styrket.

Sæsonens sidste foredragsaften gennemførtes mandag den 22. april med professor dr. Erik Lönnroth fra universitetet i Göteborg, som talte over emnet »Vikingetid og rigsgrundlæggelse i Norden«. Alle møder har været godt besøgt. Så styrelsen har fået mod på at fortsætte i næste sæson.

Sydslesvig-kredsens formand, pastor H. F. Petersen, fyldte den 3. juni 65 år. I den anledning samledes henvendte 100 gæster i præstegården i Satrup i Angel.

Sommerens aftenvandring fandt sted mandag den 1. juli og gennemførtes denne gang i Kobbermøllen. Der deltog godt 70 personer. I den danske skole blev vi modtaget af lektor Th. Madsen, hvorefter skoleleder Bodo Daetz overtog ledelsen og førte deltagerne ned til den gamle fabriksby. Her berettede Daetz om det lille fabrikskrets skiftende kår i krig og fred. Rundturen sluttede på skolen, hvor der var arrangeret en udstilling af gamle kobber- og messingting fra fabriken.

L. Sch.

Indbydelse fra Sydslesvigs amtskreds.

I vinteren 1963/64 indbydes medlemmer og interesserede til følgende møder:

Fredag den 29. november 1963

taler museumsinspektør, forfatter Peter Seeberg, Asmindekloster, Viborg, over emnet »En skandinavisk metropol — det middelalderlige Bergen i arkæologisk belysning«.

Fredag den 31. januar 1964

taler professor dr. phil. Kristof Glamann, Gentofte, om »Ølbrygning og bryggernæring i gamle dage«.

Fredag den 13. marts 1964

taler professor Ljungren, Lund, Sverige, over emnet »Sankt Knudsgilder før og nu«.

Alle møder afholdes på Det danske Centralbibliotek, Nørregade 59, Flensborg, hvortil enhver har adgang.

L. Sch.

Årsberetning og regnskab 1962-63

Ved Peter Kr. Iversen og Olav Christensen.

Historisk Samfund for Sønderjylland afholdt sit årsmøde søndag den 26. maj 1963 kl. 14 på Hotel Skandinavien i Lyksborg.

Formanden, landsarkivar Peter Kr. Iversen, bød velkommen, og efter afsyngelsen af den traditionelle fællessang »Som dybest brønd« blev kontorchef Lars Schubert, Flensborg, på formandens forslag valgt til dirigent. Denne konstaterede, at mødet var indkaldt i overensstemmelse med lovene, og gav ordet til formanden, der aflagde følgende beretning:

Beretningsåret 1962/63 kan kort karakteriseres som et godt arbejdsår for Historisk Samfund for Sønderjylland. Også i år kan vi melde om tilgang af *nye medlemmer*, og vi har for ganske nylig passeret en ny milepæl, idet vi nu har lidt over 2000 medlemmer. Ved sidste årsmøde kunne vi opgive medlemstallet til 1940. En ikke ringe del af de nye medlemmer er bosiddende i kongeriget, og det er glædeligt at se, at der også her er stigende interesse for sønderjysk historie. Iøvrigt er der sket en vis forskydning i medlemstallet. Medens vi før havde forholdsvis mange medlemmer i Tønder by og amt, er Åbenrå by og amt nu absolut førende, hvilket vel især skyldes udgivelsen af Åbenrå Bys Historie og andre publikationer. Iøvrigt må Historisk Samfund for Sønderjylland nu være landets største historiske samfund.

Et amtshistorisk samfunds vigtigste og fornemste opgave er udsendelsen af en årbog. Ved sin oprettelse i 1922 overtog Historisk Samfund udgivelsen af *Sønderjyske Årbøger*, der til næste år har 75-års jubilæum. Sønderjyske Årbøger er dermed en af landets ældste lokalhistoriske årbøger, og vi synes selv, at årbogen trods alderen hæver sig smukt blandt de øvrige årbøger. Vi har i 1962 bragt en række værdifulde større og mindre afhandlinger, hvoraf jeg især skal fremhæve provst Holdts om Hans Tonnesen. Nu i forårshæftet, som vel kun få af medlemmerne har nået at se, bringes første del af lærer Alfred Torps efterladte optegnelser fra Tønder, samt som sædvanlig et par mindre artikler. Det er meningen, at udgivelsen af Alfred Torps interessante og værdifulde optegnelser skal fortsættes i de følgende halvbind, og redaktionen håber, at det ved flere lejligheder fremsatte ønske om, at der skulle bringes

mere regulært læsestof i årbøgerne, hermed er imødekommet, og samtidig har det været redaktionen en glæde at kunne medvirke til, at mindet om Alfred Torp bevares fremover. Nogle af læserne vil måske have bemærket, at vi i sidste efterårshæfte er begyndt at anmelde vore egne publikationer. Det blev lidt trivielt efterhånden næsten udelukkende at læse anmeldelser af tyske bøger, og derfor har vi taget den principielle beslutning, at vore egne bøger anmeldes af sagkyndige, der ikke må være medlemmer af styrelsen.

Iøvrigt har redaktionen den opfattelse, at medlemmerne er interesse-rede i at læse de forskelligartede meddelelser, der gives under rubrikken Noter og Nyt. Som noget nyt her er indført en oversigt over det arkæologiske arbejde i Sydslesvig.

For *Sønderjysk Månedsskrift* vil der blive aflagt særskilt beretning, men jeg skal dog her nævne, at fru Inger Bjørn Svensson er indtrådt i redaktionen. Ekspeditionen er blevet forlagt til Landsarkivet, og i forbindelse hermed er der blevet gennemført forskellige rationaliseringer, bl. a. af opkrævningen af abonnementet. Også månedsskriftet har nydt godt af de gode konjunkturer for det lokalhistoriske arbejde og har haft en mindre fremgang i holdertal.

I *skriftrækken* lagde vi for med pastor Hejselbjerg Paulsens tidligere bebudede disputats »Sønderjysk Psalmesang 1717-1740«, et værk, som også udover fagfolks snævre kreds har vakt opmærksomhed og diskussion. At det har interesseret vore medlemmer, kan vi se af det store salg, bogen har opnået. Som nr. 28 i skriftrækken udsendte vi i foråret H. V. Gregersens studie over saltets historie i Sønderjylland: »Den lüneburgske Saltoktroi«. Hvis nogen har følt sig skræmt af titlen, kan jeg trygt anbefale vedkommende at læse bogen, som er en grundig, men letlæst redegørelse for saltets historie i Sønderjylland op til omkring år 1800. Og endelig har ekspeditionen i dagene før årsmødet haft travlt med at ekspedere de næsten 300 eksemplarer, vi allerede har solgt af vor sidste publikation: Johan Hvidtfeldts disputats »Kampen om ophævelsen af livegenskabet i Slesvig og Holsten 1795-1805«, et digert værk på omkring 500 sider. Disputatsen skal forsvares ved Århus Universitet d. 17. juni, og jeg vil gerne benytte lejligheden til at lykønske og bringe den vorde dr. phil. Historisk Samfunds hjerteligste tak, fordi vi har måttet bringe bogen i vor skriftrække. Det er nu den 3. disputats, vi har udsendt i skriftrækken, og det er glædeligt at se, at disputatserne foruden andre kvalifikationer også er en god salgsvare.

I den *lille serie* har vi fortsat udgivelsen af erindringsbøger, idet vi kort før jul udgav fhv. væver Th. Kaufmanns »Minder og Tanker«. Det har vist sig, at mange af vore medlemmer er interesseret i, at vi kort før jul udsender en erindringsbog eller lignende til en overkommelig pris, og vi vil forsøge, om vi kan gøre dette til en tradition. I år må vi dog på grund af andre opgaver give afkald herpå.

Indenfor skriftrækken har vi planer om at udsende Peder H. Smidt, Spandetgård's, erindringer. Jeg er glad for, at vi netop kan udsende denne bog i hundredåret for 1864. Peder H. Smidt er en ypperlig fortæller, og netop udsendelsen af hans erindringer fra fremmedherredømmets tid forekommer mig at være en smuk måde at minde om 1864's betydning. Endvidere arbejder vi med planer for en halv snes andre publikationer i de kommende år. Det første bliver den store »Tønder Stat« — personalhistoriske oplysninger om Tønder seminariums lærere og derfra udgåede lærere, altså et værk med oplysninger af interesse for snart sagt ethvert sønderjysk sogns skolehistorie. Værket er udarbejdet af seminariets rektor, dr. Nyholm, handelsoverlærer Jens Lampe og overlærer Erik Larsen. Endvidere venter vi inden for en overskuelig fremtid fra pastor em. A. Andersen, Haderslev, en udgave af generalsuperintendent Jac. Fabricius d. Yngres optegnelser fra årene 1624-44 i originalsprogene med oversættelse. Jeg skal ellers ikke gå i enkeltheder, men endnu et værk skal dog nævnes, da det er den hidtil største opgave, vi er gået i lag med, idet det foreløbige budget overstiger 100.000 kr. Det drejer sig om udgivelse af en »Sønderjyllands historie fortalt i billeder« med museumsdirektør Jørgen Paulsen, Frederiksborg, som billedredaktør og bibliotekar P. Kürstein, Slesvig, som forfatter af billedteksten. Det er tænkt som en videreførelse af A. D. Jørgensens »Fyrretyve fortællinger af Fædrelandets historie«. A. D. Jørgensens bog blev i sin tid finansieret af Carlsbergs grundlægger, og vi søgte i 150 året for hans fødsel Carlsbergs Mindelegat for brygger I. C. Jacobsen om 50.000 kr. til udgivelse af billedværket, hvilket blev bevilget os. Vi håber, at dette værk må nå ud i alle skoler og mange hjem. For at sikre os, at også det ydre bliver af højeste kvalitet, har vi allieret os med tegneren Ellegård Frederiksen. Også for salget af bogen har vi truffet særlige foranstaltninger. I skriftrækkens redaktionsudvalg er iøvrigt sket den ændring, at rigsarkivar Johan Hvidtfeldt sidste efterår er genindtrådt.

Ekspeditionen har i det forløbne år haft forskellige vanskeligheder at kæmpe med. Først og fremmest betød indførelsen af den almindelige omsætningsafgift en øget arbejdsbyrde, idet der for hver enkelt solgt bog skulle udfærdiges faktura i to eksemplarer og gøres notat i en særlig regnskabsbog. Imidlertid lykkedes det ved forhandling med de lokale toldmyndigheder fra 1. dec. 1962 at opnå bevilling til fritagelse for registrering på betingelse af, at vi for vore nye publikationers vedkommende betaler OMS af hele oplaget hos bogtrykkeren; dette betyder ganske vist en merudgift, men da det ellers ville være nødvendig med ekstra kontorhjælp, bliver det reelt en besparelse. Vi har nemlig ikke i hele perioden kunnet regne med en henvist kontorist som hidtil p. g. a. den ringe arbejdsløshed inden for H. K.; i månederne august til januar har vi således måttet klare os uden denne hjælp. Nu har vi heldigvis igen en kontorist, der har fuldt op at gøre, og vi håber, at den hidtidige ordning

kan fortsætte, indtil der kan skaffes mulighed for på anden vis at lønne en fast kontorist.

Vender vi os til *foredrags- og kursusvirksomheden*, er der også opmuntring her. Ganske vist må vi erkende, at den såkaldte hjemstavnsuge ikke fik nær den samme tilslutning som i 1961. I år har der indenfor *hjemstavnsugens* rammer været arrangementer ca. 20 steder her i landsdelen mod 65 i 1961. Vi er helt klar over årsagen til det mindre heldige udfald af hjemstavnsugen her. Det har for mange rundt omkring i sognene betydet en stor kraftanspændelse at arrangere hjemstavnsaftenerne 1961, og man mærkede derfor en vis angst for allerede nu igen at påtage sig en sådan ekstra arbejdsbyrde. Vi skulle nok have ventet et år eller to med hjemstavnsugen, og personligt er jeg nået til den overbevisning, at der bør være et interval på 5 år mellem hver »hjemstavnsuge«. Vi føler os således ikke fra styrelsens side just skuffet over hjemstavnsugens forløb. Med de 20 arrangementer kan vi trods alt måle os med en hvilken som helst anden egn i landet, og jeg vil gerne benytte lejligheden til at sige de mange kendte og ukendte medarbejdere tak for veludført arbejde ved tilrettelæggelsen af disse arrangementer.

Som noget meget glædeligt må jeg have lov til at nævne de mange *foredragsrækker* og *aftenhøjskoler* med lokalhistoriske emner, som har været i gang i vinterens løb, en del arrangeret med bistand af Historisk Samfund og en del arrangeret rent lokalt, f. eks. i Øsby og Rødding. Af foredragsrækkerne arrangeret af Historisk Samfund bør nævnes de parallelt løbende rækker på Danebod Højskole og i Nybøl. Her stod Sønderborg amtskreds som indbyder, og ca. 125 af amtets beboere fulgte trofast foredragsrækken. I Åbenrå arrangeredes i samarbejde med oplysningsforbundene og Byhistorisk Forening sidste efterår med arkivar Worsøe som leder et arkivkursus i slægtshistorie med 35 deltagere og efter jul en foredragsrække om Åbenrå bys historie i mands minde — disse foredrag samlede op mod 200 deltagere. Dette er kun et par eksempler, i adskillige sogne har mindre foredragsrækker været i gang, og det er klart, at det er af den største betydning for det historiske arbejde med disse foredrag og aftenhøjskoler, hvor interessen en vinter igennem samles om det lokalhistoriske. Det giver dybere forståelse og kraftigere impuls til aktiv deltagelse end en enkelt hjemstavnsaften eller udstilling.

Desuden har der af *amtskredsene* været arrangeret et antal foredrag og udflugter, bl. a. til de igangværende udgravninger i Abterp og Ejsbøl. I Sydslesvig har man kunnet indbyde en række højt kvalificerede fagfolk som foredragsholdere til en række velbesøgte foredrag, sidst den svenske professor Lönnroth. Også i år har der indenfor amtsudvalgene fundet enkelte nyvalg sted.

Sammen med Vejle amts historiske samfund arrangerede Haderslev amtskreds den 12. aug. i Aller et friluftsmøde med landsdommer Frantz

Thygesen som taler til markering af 400-årsdagen for Tyrstrup herreds tingsteds flytning til Aller. Mødet, der var begunstiget af fint sommervejr, blev overværet af ca. 200 mennesker.

Den såkaldte »Store Egnsvandring« var denne gang arrangeret d. 9. sept. som en sejltur fra Sønderborg ned langs Angels kyst og op ad Slien med landgang og byvandring i Arnæs og videre op til broen ved Lindånæs. Også ved denne lejlighed var vejret godt, og de 300 deltagere fik under bibliotekar Kürsteins ledelse en lang og indholdsrig dag ud af det.

Historisk Samfund har sammen med de andre nationale foreninger, der samarbejder i det såkaldte *samarbejdsudvalg*, været parthaver i det kursus, der i oktober afholdtes på Agerskov Ungdomsskole. Også i dette kursus var der et egnshistorisk indslag, og det vil der også blive på det kommende kursus på Jaruplund Højskole.

I samarbejdsudvalget har vi iøvrigt i vinter drøftet planerne om en mindefest i 100-året for 1864. Vi har været noget betænkelige ved den udformning, planerne for festlighederne på Dybbøl d. 17. og 18. april har fået i den af statsministeriet nedsatte Dybbøl-komite. Det forekommer os, at man fra komiteens side lægger Dybbøl-højtidelighederne i et plan med for megen militær glorie, og at man gør det i en ånd, som vil kunne virke stødende på de sønderjyder, som endnu har den tyske 50-års fest i 1914 i erindringen. Lidt færre piber og trommer, lidt mere stilfærdighed ville nok være på sin plads på Dybbøl. Imidlertid var 1864 andet end det militære nederlag på Dybbøl; 1864 blev en af forudsætningerne for en folkelig vækkelse nord og syd for Kongeåen, og de nationale foreninger har ment, at dette burde bringes i erindring ved et stort stævne på Skamlingsbanken d. 12. juli 1964. Programmet er ved at blive lagt, og det ser ud til, at det kan blive et stævne af samme slags og samme format, som vi mindes fra 1930'erne.

Indsamlingen af *traditionsstof* med båndoptager er fortsat af lærer Jens Kristensen, Genner, og billedsamlingen er forøget med gaver, især fra redaktør M. Kamphövener og fru Black Hansen. Forhåbentlig lykkes det os i det kommende år at få denne *lokalhistoriske samling* lagt ind i mere faste rammer.

Ligesom sidste år balancerer vort regnskab i år med indtægter og udgifter på over 100.000 kr. Alene dette tal vidner om virksomhedens omfang. Hovedparten af disse mange penge får vi ind ved medlemskontingent, bogsalg og andre ydelser fra medlemmerne, men naturligvis får vi også betydelige og meget kærkomne tilskud fra stat, kommuner og fonds. Bøger af mere speciel karakter som vore kan ikke udsendes uden meget betydelige tilskud. Trykningen af H. V. Gregersens bog om den lüneburgske saltoktroi er således betalt af Videnskabsfonden, fra Dansk Kultursamfund er der givet tilskud til trykningen af Th. Kaufmanns erindringsbog, Carlsberg-fondet har ydet støtte til pastor Andersens for-

beredende arbejde med udgivelsen af Jac. Fabricius d. Yngres optegnelser og Carlsbergs Mindelegat for brygger I. C. Jacobsen har med sit tilsagn om understøttelsen på 50.000 kr. muliggjort udgivelsen af billedværket. For den hjælp, vi således har modtaget, bringer jeg herved fonds- og legatbestyrelser, by- og amtsråd og andre bevilgende myndigheder foreningens ærbødige tak.

Det er med glæde, styrelsen har bemærket den fortsat voksende interesse for foreningens virksomhed i dens forskellige afskygninger. Vi har år efter år haft et jævnt stigende medlemstal, vi har i de senere år kunnet udsende adskilligt flere bøger end forhen, vi har haft stigende salg også af ældre skrifter, hvoraf flere nu er udsolgte, og vi har haft held med udbygningen af den mere folkelige side af foreningens arbejde ved møder og udflugter. Mange har været med i dette arbejde — tillidsmænd, amtsudvalg og styrelsesmedlemmer, og jeg vil gerne slutte denne beretning med at sige alle disse medarbejdere tak for veludført arbejde.

På dirigentens forslag udsattes debatten om formandens beretning til efter regnskabsaflæggelsen. Kassereren, ekspeditionssekretær Olav Christensen, aflagde derefter det reviderede regnskab, hvoraf uddrag i duplikeret form var uddelt til forsamlingen, (jvf. omstående). Kassereren oplyste, at medlemskontingentet var uforandret, men p. g. a. portostigningen blev det i år opkrævet med 13 kr. el. 8.50 DM. Dirigenten konstaterede, at revisorerne, der begge var tilstede, ikke havde indvendinger mod det oplæste.

På spørgsmål fra forsamlingen om, hvad regnskabsposten »Herredsbogen« dækkede, oplyste formanden, at man for nogle år siden havde fået en bevilling til med museumsdirektør Jørgen Paulsen som redaktør at udarbejde en herredshistorie i stedet for 3-4 sognehistorier, der da var under forberedelse på Sundeved. P. g. a. lokale forhold blev samarbejdet ikke realiseret, og pengene stod nu til disposition for Nybøl herred eller ethvert andet herred, hvor man ville gå igang med at udarbejde en herredshistorie.

På spørgsmål om, hvad de 181 kr. under posten repræsentation var brugt til, oplyste kassereren, at de var brugt til blomster m. v. ved veltjente medarbejders fødselsdag o. lg.

Beretning og regnskab godkendtes derefter af forsamlingen.

Viceskoleinspektør Werner Christiansen aflagde beretning og regnskab for Sønderjysk Månedsskrift, hvis holdertal var stadig stigende. Imidlertid steg også omkostningerne, og styrelsen havde netop vedtaget at forhøje abonnementsprisen lidt fra næste år.

Fru Inger Bjørn Svensson var nu indtrådt i redaktionen, hvilket skulle kunne medføre yderligere modernisering i bladets udstyr; ekspeditionen var blevet flyttet til Åbenrå, hvorfor det var sidste gang, Werner Christiansen aflagde regnskabet, som kunne afleveres med et lille overskud på 117 kr.

Frk. Gudrun Gregersen bad om, at moderniseringen ikke måtte blive så omfattende, at formatet blev forandret. Redaktionen lovede, at dette ikke skulle ske. H. P. Jørgensen, Olmersvold, foreslog, at man i stedet for at forhøje abonnementsprisen burde stryge forfatterhonoraret. Denne tanke blev dog afvist af redaktionens nye formand, viceskoleinspektør Stenz, og af forstander Hans Lund, der forklarede, at regnskabet jo balancerede, og selvom priserne var stigende, og det nye regnskab ikke tegnede helt godt, så skulle man nok klare situationen.

Forsamlingen godkendte beretning og regnskab for Sønderjysk Månedsskrift.

Efter godkendelsen gik man over til dagsordenens 4. punkt: valg, hvor Hans Lund og Chr. Stenz efter tur gik af; begge genvalgte. Formanden meddelte derefter, at man, da Hans Neumann sidste år var gået af, havde udsat valget af hans efterfølger, til man havde fundet en ny medredaktør af månedsskriftet. Det var nu tilfældet med fru Inger Bjørn Svensson, som styrelsen ville foreslå indvalgt. Endvidere var Knud Fanø rejst fra Tønder, hvorfor det var ønskeligt at finde en ny repræsentant dér. Desuden ville man gerne udbygge kontakten med museumsverdenen, og styrelsen ville derfor foreslå endnu 2 nye styrelsesmedlemmer indvalgt, nemlig apoteker Hans-Iver Toft, Tønder, og dr. phil. S. Schoubye, Tønder. Dirigenten afæskede forsamlingen udtalelser eller andre forslag. Sådanne blev ikke fremsat, og forsamlingen indvalgte derefter de 3 foreslåede.

Også revisorerne var på valg, og da dr. Schoubye nu var indtrådt i styrelsen, måtte en afløser findes for ham. Da det ville være praktisk, om denne boede i nærheden af kassereren, ville styrelsen foreslå sparekassedirektør E. Friis, Haderslev, som havde givet sit tilsagn. Til revisorer valgtes derefter overassistent C. H. Sehart og sparekassedirektør E. Friis, Haderslev. Under eventuelt meddelte formanden, at årets store egnsvandring ville finde sted 1. el. 2.

søndag i september. Man ville igen i år forsøge at arrangere tur til Ærø, hvor der imidlertid var vanskeligheder med at få busser over. Hvis dette ikke lod sig arrangere, ville man prøve at lave en tur til Før.

Da ikke flere ønskede ordet, takkede formanden dirigenten, der sluttede generalforsamlingen kl. 15,10.

Mødets ledelse blev derefter overtaget af formanden for Sydslesvig amtskreds, pastor H. F. Petersen, Satrup, Angel, der efter kaffebordet gav ordet til arkitekt Elna Møller, Nationalmuseet, der levende fortalte om middelalderligt kirkebyggeri i Sønderjylland. Foredraget var ledsaget af lysbilleder. Til slut fortalte H. F. Petersen i causerende form løst og fast om stedets og slottets historie.

ARSBERETNING OG REGNSKAB

Regnskab for året 1. april 1962 til 31. marts 1963.

<i>Indtægter:</i>	
Medlemsbidrag	42,00
Portogodtgørelse	21.998,00
Salg af skrifter	6,62
Tilskud	3.400,45
Refusion af løn til kontorist	201,00
Egnsvandringen	16.751,74
Aftenhøjskolen	42.347,00
Renter	7.490,62
Diverse	4.704,00
	3.004,20
	101,36
	87,18
Balance	3.343,35
	<i>DM</i> 249,62
	Kroner 103.227,90

<i>Udgifter:</i>	
Årbogen:	
Bogtrykkeriet	3.233,97
Honorarer	4.596,00
Skrifter	7.829,97
Sdj. Månedsskrift:	
Tilskud	59.280,71
Salg (overført)....	2.000,00
	242,00
	2.242,00
Ekspedition, fragt, omdeling m. v.	9.767,25
Møder og foredrag	3.642,41
Amtsudvalgene	1.500,00
Kontorist og kontorhold	8.339,96
Egnsvandringen	5.062,87
Dansk Hist. Fællesforening ..	437,00
Repræsentation	181,40
Båndoptageren	451,50
Aftenhøjskolen	3.052,20
Studiesamlingen	992,75
Diverse	4,00
	447,88
Balance	245,62
	<i>DM</i> 249,62
	Kroner 103.227,90

Status pr. 31. marts 1963.

<i>Aktiver:</i>	
Beholdning	746,95
567,17 <i>DM</i> à 1,70 <i>kr.</i>	964,19
Kontingentrestancer	1.711,14
Arbejdsministeriet	125,00
Statstilskud 1962-63	2.473,27
Dansk Kultursamfund	2.500,00
Udestående for salg	3.000,00
Udlæg for påtænkte skrifter	200,00
	2.573,28
	12.582,69
Balance	7.870,66
	20.453,35

<i>Passiver:</i>	
Regning: Hejmdal	14.065,60
Oversættelse af Jacob Fabricius den Yngre	5.000,00
Sdj. Månedsskrift, salg	20,50
Herredsbogen, saldo	1.367,25
	20.453,35

Haderslev, den 5. maj 1963.

Olav Christensen.

Undertegnede af Historisk Samfund valgte revisorer har d. d. revideret ovenstående regnskab for perioden 1. april 1962 til 31. marts 1963, som er befundet i orden og i overensstemmelse med de foreliggende bilag. Kassebeholdningen pr. 31. marts 1963 er kontrolleret, og endvidere har vi eftersat regnskabet for perioden 1. april 1963 og indtil dato uden at have fundet anledning til påtale.

Lyksborg, den 26. maj 1963.

Carl H. Sehr.

Sig. Schoubye.

Tillæg til medlemsfortegnelsen

Efterfølgende supplement til den i årene 1955 til 1962 offentliggjorte medlemsfortegnelse for Historisk Samfund for Sønderjylland er af økonomiske grunde ikke gjort så udførlig som ønskelig. Afgangslisten anfører således kun de afdøde medlemmer, hvis død er kommet til kassererens kundskab, medens tilgangslisten ikke som tidligere er opdelt topografisk, idet de nye medlemmer i år kun er opført i alfabetisk orden. Det bemærkes, at det er kassereren, som har ansvaret for udarbejdelsen af tillægget.

Historisk Samfund har siden årsopgørelsen i 1962 haft en nettotilgang af 84 medlemmer, idet der foruden 20 døde er slettet 58 på grund af udmeldelse eller restancer, medens tilgangen er på 162 medlemmer. Medlemstallet pr. medio oktober 1963 er derefter 2060, der fordeler sig på landets enkelte dele som følger:

Haderslev by	143	Åbenrå by	248
Haderslev amt	313	Åbenrå amt	230
Sønderborg by	56	Sydslesvig	178
Sønderborg amt	111	Stor-København	178
Tønder by	100	Det øvrige Danmark	257
Tønder amt	227	Udlandet	19

Afgang ved død

Clausen, Hermann, fhv. borgmester, Slesvig
Dall, Christen H., Københoved
Frank, Jørgen, konsulent, Lysmose
Hollensen, P., Torslev pr. Skovsgård
Holdt, Jacob, lærer, Bjolderup
Hviid, M., politiskolechef, København
Ipland, Ernst, gårdejer, Søst
Jacobsen, Peter, fhv. stationsmester, Vojens
Jepsen, Chr., lærer, Djernæs
Lassen, P., glarmester, Rise
Lodbjerg, Chr., førstelærer, Brøns

Madsen, C. L., fængselsinspektør, Vanløse
Mandrup Andersen, postmester, Tønder
Petersen, Gottlieb, kontorassistent, Haderslev
Petersen, Nis, gårdejer, Rørkær
Roos, Carl, professor, dr. phil., København
Rudbeck, H. N., overlærer, Holte
Skau, Hans, sognefoged, Dbm., Lillehave, Ensted
Thomsen, Hans, gårdejer, Roost
Wehlitz, Paul, rektor, Slesvig

Tilgangsliste

Agertoft, Svend, landmand, Vodagergård, Varnæs
Andersen, Anders, fhv. landmand, Visby
Andersen, Gerhard, lektor, Tarm
Andresen, Elke, lærerinde, Mårkjær Østerskov
Andresen, Hans, gårdejer, Hyllerup, Flensborg land
Andresen, Aage, lærer, Vojens

Appel, Jacob, adjunkt, Muldvad 20, Kongens Lyngby
Bang, Bodil, registrator, Rosenørnsalle 46, st., København V.
Biblioteket, Løgumkloster Refugium
Biblioteket, Middelfart
Biblioteket, Tyrstrup
Biblioteket, Varde
Biehl-Hansen, Fl., overassistent, Åbenrå

- Bjerg, Ole, Sønderborg
 Bjerke, Svend, oberst, Hellerupvej 48, Hellerup
 Bjorn Svensson, Inger, fru, Haderslev
 Callesen, Poul, gårdejer, Bolderslev
 Christensen, Jørgen, øre-, næse- og Halslæge, Haderslev
 Christensen, Niels, murer, Bjerregrav
 Christiansen, Anne, frk., Bredebro
 Christiansen, Herluf Bisgaard, pastor, Åbenrå
 Christoph, M., fru, Åbenrå
 Clausen, Flemming, seminarieelev, Over Jerstal
 Dahm, Elly, fru, Tylstrup
 Degn, Christian, dr., Kiel
 Elberling, Niels Høgh, lærer, Møllebro, Sydslesvig
 Enni, Hugo, stud. jur., Århus N.
 Ericsson-Åhs, Eric, Roslags-Näsby, Sverige
 Feddersen, E. M., grænsebetjent, Pluskær pr. Padborg
 Frandsen, Palle Bo, biblioteksstuderende, Århus N.
 Frøhr, Andreas, Statholdervej 1 IV t.h., København NV.
 Froböse, Konrad, overlærer, Skærbæk
 Gamst, Arne, sognepræst, Kollerup
 Greve, Kai M., seminarist, Haderslev
 Grønne, Ebbe, kok, Vilsbæk
 Gundelack, Finn, Geneve, Svejts
 Gydesen, Andreas, lærer, Haderslev
 Halse, Frode lærer, Frøslev
 Hansen, lærer, Bovrup
 Hansen, A., sognepræst, Sdr. Hygum
 Hansen, Arnold, fabriksmester, Ellemosevej 9, Hellerup
 Hansen, Bitten, tandlæge, Nordborg
 Hansen, Carl, gårdejer, Tamdrup
 Hansen, Gustav, Kerteminde
 Hansen, Hans, Elsmark
 Hansen, Hans J., seminarieelev, Vojens
 Hansen, H. M., læge, Odense
 Hansen, Johannes, købmand, Brørup
 Hansen, Reginald, Satrup, Sydslesvig
 Hansen, Tim, overassistent, Gråsten
 Hansen, Tinne, kommunekasserer, Hoptrup
 Harck, Eduard, prokurist, Flensborg
 Hardt, V., toldkontrollør, Åbenrå
 Heide, Helmut, kaffebrænder, Stentoft pr. Åbenrå
 Helk, Vello, arkivar, Birkerød
 Henningsen, Hans Jørgen, lærer, Nibøl, Sydslesvig
 Holdt, Christen, Smakkegårdsvej 141, st., Gentofte
 Holdt, Ib, lærer, Agedrup
 Holm, Karl, brygmester, Dronning Olgasvej 61, København F.
 Holst, Thomas, landmand, Hørløk pr. Vojens
 Hornum, Johs., landsretssagfører, Vejle
 Huusmann, Inge, registrator, Åbenrå
 Hvorslev, Sv. B., boghandler, Haderslev
 Jacobsen, A., læge, Felsted
 Jacobsen, Helge C., kontorelev, Vojens
 Jacobsen, Lis, lærerinde, Haderslev
 Jepsen, H. J., skibsreder, Åbenrå
 Jelsbak, Jens, pastor, På Bjerget 8, København NV.
 Jensen, Arne, arbejder, Skærbæk
 Jensen, Hans Otto, rektor, Tønder
 Jensen, Hans S., Tornumgård
 Jensen, I. C., politiassistent, Padborg
 Jensen, J. Jacob, Rinkenæs
 Jensen, Sigrid, tandlæge, Tønder
 Jepsen, Benthe, frk., Bovrup
 Jepsen, Nis, manufakturhandler, Bovrup
 Johansen, Carl G., tandlæge, Haderslev
 Johansen, Lene, højskolelærerinde, cand. mag., Sønderborg
 Jørgensen, Hans, Brejning
 Jørgensen, Helge M., vagtmester, Kruså
 Jørgensen, Preben, overtoldassistent, Tønder
 Kardel, Harboe, dr., Åbenrå
 Kiesbye, Chr., vognmand, Kollund
 Kjeldsen, H. B., direktør, Sønderborg
 Kjølbye, Birthe, stud. mag., Århus C.
 Knudsen, Hardy, forstander, St. Jyndevad
 Knudsen, Henny, fru, Hadsten Alle 13, Kastrup
 Krab, Norman, lærer, Haderslev
 Kristensen, Laust, pastor, Burkal
 Kryck, Otto, Nakskov
 Lassen, Niels, konsulent, Rødding
 Laur, Wolfgang, dr., Slesvig
 Lausten, Anna-Lis, bibliotekarelev, Løgumkloster
 Lausten, Martin Schwarz, stud. theol., Studentergården, København N.

- Lesch, Georg, lærer, Nykirke,
Sydslesvig
- Lind, Ingrid, lærerinde, Haderslev
- Lomholdt Petersen, journalist, Tønder
- Lorentsen, overassistent, Åbenrå
- Lubich, Elly, lærerinde, Artillerivej 80,
København S.
- Lund, Chr., landmand, Varnæs Løkke
- Lund, Ove, sognepræst, Store Nustrup
- Lund Frandsen, ingeniør, Haderslev
- Lund-Pedersen, urmager, Kolding
- Madsen, Erik Sjøberg, seminarie-
adjunkt, Holbæk
- Madsen, Hans A., gårdejer, Felstedskov
- Madsen, Svend-Aage Vogelgesang,
stud. med. vetr., Vanløse
- Manthey-Wagner, J., fru, Nærum
- Michelsen, Karl, Husum, Sydslesvig
- Mogensen, Knud, Askov Boghandel
- Mortensen, Jørgen, Ringe
- Munksgaard, Frode, skoleelev, Vojens
- Møller, A. Ph., boghandler, Skærbæk
- Møller, Henrik, overlærer, Ålborg
- Nielsen, Asger, gårdejer, Grøngårdmark
pr. Jejsing
- Nielsen, Hans, fhv. gårdejer,
Sdr. Hostrup
- Nielsen, Johs., sognefoged, Klipleve
- Nielsen, Richardt, Møjbøl
- Nipp, Friederikke, frk., Slesvig
- Nissen, Johannes, lærer, Tinningsted
over Nibøl
- Paludans, E., boghandel, København K.
- Pedersen, Arne Møller førstelærer,
Taps
- Pedersen, Evald, lærer, Haderslev
- Petersen, Gunnar, ingeniør, Hostrup-
skov
- Petersen, Gunnar Ryge, skoleleder,
Agtrup over Læk, Sydslesvig
- Petersen, Marie, fru, Flensborg
- Rasmussen, Arved, portner, Asserballe
- Rasmussen, Hans, salgschef, Haderslev
- Rasmussen, H. Lindskov, højskolelærer,
Løgumkloster
- Rasmussen, Aage, forstander, Sundeved
Ungdomsskole, Bovrup
- Ravn, Arne, Fyrrevejen 35, Nærum
- Ravn, L. S., fhv. stadsskolenispektør,
Haderslev
- Reimers, Gerhard, lærer, Ladelund,
Sydslesvig
- Reetz, Bodil, Åbenrå
- Rissom, Valdemar Høstmark, grosserer,
Lille Strandvej 8 b, Hellerup
- Roed, Erik, provisor, Åbenrå
- Rud, Christian, overlæge, Bredballe
- Rumohr, H. von, dr., Drølt ved Kappel,
Sydslesvig
- Runeklint, Arvid, Tvedeskovhus,
Holløse
- Røgeberg, Arne, disponent, Bekkestua-
Oslo, Norge
- Røh, Meta, gårdejerske, Jaruplund,
Sydslesvig
- Saar, Georg, bankassistent, Flensborg
- Schledermann, Heinrich, Århus N.
- Skov, Kjerstine, assistent, Haderslev
- Stidsen, Erik J., sognepræst, Ravsted
- Stoklund, Bjarne, museumsinspektør,
Jægersborgvej 70, Kgs. Lyngby
- Strøyberg, J., apoteker, Assens
- Svane, Erik, landsretssagfører, Padborg
- Sørensen, Nis Chr., fhv. lærer, Tråsbøl
pr. Bovrup
- Sørensen, Aage, landbrugskonsulent,
Jaruplund, Sydslesvig
- Terkildsen, Peter, Skast pr. Ballum
- Thaysen, revisor, Åbenrå
- Thomsen, Anders Jessen, assurandør,
Åbenrå
- Thomsen, Anne Marie, seminarieelev,
Haderslev
- Thomsen, Karl Aage, Haderslev
- Thyssen, A., landsretssagfører,
Haderslev
- Todsén, Richard, retspræsident,
Flensborg
- Universitetsbiblioteket, Göteborg,
Sverige
- Wind, Martha, fru, Padborg
- Witt, Wilhelm, købmand, Åbenrå
- Vogt, Christen, vognmand, Varnæs
- Vriesema, Marie, lærerinde, Risum over
Lindholm, Sydslesvig
- Aabling, Chr. L., købmand, Bredebro

I serien:
SKRIFTER, UDGIVNE AF HISTORISK SAMFUND
FOR SØNDERJYLLAND,
er udkommet:

1. Erik Christensen: Fra min virksomhed i Tønder. Kr. 2,25. (I boghandelen kr. 4,50).
2. P. J. Refshauge: Bonden, der blev landråd. Uds.
3. Tønder gennem Tiderne. Under redaktion af M. Mackeprang. I uds. II kr. 11,00 (22,00).
4. M. H. Nielsen: Fra slesvigske fattigvæsens fortid. Kr. 4,50 (9,00).
5. Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: Vejledning i studiet af Sønderjyllands historie. Uds.
6. Navneregister til H. P. Hanssens værker. Udg. af Johan Hvidtfeldt. Kr. 2,00 (4,00).
7. Aktstykker vedrørende Kreditanstalt Vogelgesangs tilblivelse. Kr. 3,00 (6,00).
8. Peter Kr. Iversen: Vejledning for sønderjyske lokalhistorikere. Kr. 2,00 (4,00).
9. Johan Hvidtfeldt: Slægtshistoriske studier i Sønderjylland. Uds.
10. Nordslesvigs åndelige genforening med Danmark. Red. af Cl. Eskildsen, J. Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen. Kr. 6,00 (12,00).
11. Olav Christensen: Bibliografi over sønderjysk slægtstavelitteratur, 2. udg. m. tillæg: Manuskripter vedr. sønderjysk personalhistorie i Landsarkivet i Åbenrå ved Peter Kr. Iversen. Indb. kr. 7,50 (15,00).
12. Nordslesvig efter genforeningen. 7 radioforedrag. (Udsolgt).
13. Thorvald Petersen: Fra Als til Tønder. Uds.
14. N. Black Hansen: Åbenrå annaler, 1524, 1584-1694. Kr. 4,00 (8,00).
15. Peter Kr. Iversen: Kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog. Uds.
16. A. Svensson: Redaktør J. Jessen, Flensborg Avis. I uds., II kr. 10,00 (20,00), III kr. 15,00 (30,00).
17. H. V. Gregersen: Niels Heldvad. En biografi. Kr. 8,00 (16,00).
18. Erland Møller og Johan Hvidtfeldt: Kaptajn Hans Bruhns Erindringer. Uds.
19. Asger Nyholm: Nationale og religiøse brydninger i Tønder på sprogreskripterens tid. Indb. kr. 12,00 (24,00).
20. Knud Kretschmer: Den sønderjydske Fond. Kr. 8,00 (16,00).
21. H. V. Gregersen: Gotiske skriftprøver fra sønderjyske arkivalier. Kr. 8,00 (16,00).
22. Aage Bonde og Johan Hvidtfeldt: Borgmestre, rådmænd, byfogder og byskrivere i Flensborg 1550-1848. Indb. kr. 6,00 (12,00).
23. G. Japsen: Den nationale udvikling i Åbenrå 1800-1850. Indb. kr. 15,00 (30,00).
24. Sigurd Schoubye: Guldsmedehåndværket i Tønder og på Tønderegnen 1550-1900. Uds.
25. Åbenrå Bys Historie I. Under redaktion af Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen. Indb. kr. 16,50 (33,00).

- 26. Harald Jørgensen: To Ungdomsvenner. En brevveksling mellem H. P. Hanssen og H. V. Clausen. Indb. kr. 15,00 (30,00).
- 27. H. Hejselbjerg Paulsen: Sønderjydsk Psalmesang 1717-1740. Indb. kr. 22,00 (44,00).
- 28. H. V. Gregersen: Den lüneburgske Saltoktroi. Et bidrag til salt-handelens historie i hertugdømmet Slesvig. Indb. kr. 17,00 (34,00).
- 29. Johan Hvidtfeldt: Kampen om ophævelsen af livegenskabet i Slesvig og Holsten 1795-1805. Indb. kr. 25,00 (50,00).
- 30. Tønder Seminarie-stat 1788-1963. Indb. kr. 25,00 (50,00).

Førstnævnte priser er medlemspriser

I Historisk Samfund for Sønderjyllands serie af små, populære
levnedsskildringer er udkommet:

Marie Boesen: Agnes Smidt fra Lundsmark. Træk af en livs-historie. Kr. 4,00 (8,00).

Hans Hansen: Fra tidlig vår til efterår. I sønderjysk landbrugs tje-neste. Kr. 5,00 (10,00).

Morten Kamphövener: Skrumsager. En sønderjysk fører. Kr. 5,00 (10,00).

Johan Meyer: Det gamle Frøslev. Indb. kr. 5,00 (10,00).

Th. Kaufmann: Minder og tanker. Erindringer fra grænselandet. Indb. kr. 5,50 (11,00).

De to serier redigeres af et udvalg bestående af generalkonsul, dr. phil. Troels Fink, Flensborg, seminarieadjunkt H. V. Gregersen, Haderslev, rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt, København, landsarkivar Peter Kr. Iversen, Åbenrå, og forstander Hans Lund, Tanderup-gård. Manuskripter og henvendelser til redaktionen iøvrigt sendes til redaktionssekretæren, seminarieadjunkt H. V. Gregersen, Nørrevang 2, Haderslev.

Medlemmer af Historisk Samfund for Sønderjylland

får for medlemskontingentet kr. 11,50 (+ porto)

i to halvbind om året: Sønderjyske Årbøger.

Henvendelse om medlemskab til Landsarkivet, Åbenrå,
eller til medlemmer af styrelsen.

Endvidere udgives i frit abonnement med tolv hæfter
om året for kr. 16,00:

Sønderjysk Månedsskrift

Bestilling tegnes ved henvendelse til Landsarkivet, Åbenrå.

**Ældre årgange af begge tidsskrifter fås ved henvendelse til
Landsarkivet, Åbenrå**